

ISSN 2304-9383

ВОЛИНЬ ФІЛОЛОГІЧНА: ТЕКСТ І КОНТЕКСТ

Українська мова в сучасному науковому вимірі

Збірник наукових праць

Видається з 2006 року

Випуск 29

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2020

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 3 від 28.02.2020 р.)*

Редакційна колегія:

Алессандро Ачіллі – доктор філософії, лектор україністичних студій Університету Монаша, Мельбурн, Австралія;

Рімантас Бальсис – доктор гуманітарних наук, професор, Клайпедський університет, Клайпеда, Литва;
Джованна Броджі-Беркофф – професор, президент Італійської асоціації українознавчих студій, Мілан, Італія;

Юрій Громик – кандидат філологічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна;

Олександра Вісич – кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Острозька академія», Острог, Україна;

Світлана Криворучко – доктор філологічних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди, Харків, Україна;

Тереза Левчук – доктор філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (відповідальний секретар), Луцьк, Україна;

Марія Моклиця – доктор філологічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна;

Зінаїда Пахолок – доктор філологічних наук, доцент, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», Луцьк, Україна;

Сергій Шаров – кандидат педагогічних наук, доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна;

Ульріх Швайєр – доктор габілітований, професор, директор Інституту слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана, Мюнхен, Німеччина;

Тарас Шмігер – доктор філологічних наук, доцент, Львівський національний університет імені І. Франка;

Наталія Шульська – кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, (головний редактор), Луцьк, Україна;

Наталія Римар – кандидат філологічних наук, доцент, Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, Україна;

Маріяна Цибранска-Костова – доктор філологічних наук, професор, Інститут болгарської мови Болгарської АН, Софія, Болгарія.

В 67 **Волинь філологічна: текст і контекст:** зб. наук. пр. Вип. 29: Українська мова в сучасному науковому вимірі / упоряд. І. Мельник. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. 180 с.

Студії виконано в руслі новітніх лінгвістичних теорій граматики, лексикології, лексикографії, діалектології. Досліджено функційний аспект мови крізь призму змін наукових парадигм, з'ясовано актуальні проблеми дискурсології, лінгводидактики, перекладознавства.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей.

Збірник наукових праць є науковим фаховим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук (додаток 9 до наказу МОН України від 09.03.2016 р. № 241).

ISSN 2304-9383

VOLYN PHILOLOGICAL: TEXT AND CONTEXT

Ukrainian Language in Modern Scientific Dimension

Collection of scientific papers

Published since 2006

Issue 29

Lutsk
Lesya Ukrainka Eastern European National University
2020

*Recommended for publication by the Academic Council of Lesia Ukrainka
Eastern European National University (Minutes № 3 dated 28.02.2020)*

Editorial Board:

Alessandro Achilli – Ph.D in Slavic Languages and Literature, Lecturer in Ukrainian Studies at Monash University, Melbourne, Australia;

Rimantas Balsys – Doctor of Humanities, Professor, Klaipeda University, Klaipeda, Lithuania;

Giovanna Brogi Bercoff – Professor, President of the Italian Association of the Ukrainian studies, Milan, Italy;

Yurii Hromyk – Ph.D in Philology, Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine;

Oleksandra Visych – Doctor of Philology, Associate Professor, National University “Ostroh Academy”, Ostroh, Ukraine;

Svitlana Kryvoruchko – Doctor of Philology, Professor, H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine;

Tereza Levchuk – Doctor of Philology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine;

Mariya Moklytsia – Doctor of Philology, Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine;

Zinaida Paholok – Doctor of Philology, Associate Professor, Lutsk Institute of Human Development at the University "Ukraine", Lutsk, Ukraine;

Serhiy Sharov – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine;

Ulrich Schweier – Professor, Doctor Habilitated Director of Slavic Philology Institute at Ludwig-Maximilians-Universität München, Germany;

Taras Shmiher – Doctor of Philology, Associate Professor, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine;

Natalia Shulska – Ph.D in Philology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine;

Natalia Rymar – Ph.D in Philology, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine;

Mariana Tsibranska-Kostova – Doctor of Philology, Professor, Institute of the Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.

Volyn Philological: Text and Context. Coll. of scientific works. Issue 29: Ukrainian Language in Modern Scientific Dimension / compiled by I. Melnik. Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2020. 180 p.

The studies have been performed in line with the latest linguistic theories in the research areas of grammar, lexicology, lexicography, dialectology with a focus on the functional aspect of language through the prism of the diversified scientific paradigms, clarifying topical issues of discourse, language didactics, translation studies.

The collection is addressed to a wide range of philologists: scholars, postgraduate and doctoral students, lecturers in the field of Philology.

The Journal is a specialized scientific edition addressed to scholars-philologists: doctoral students who can publish the results of their scientific research for obtaining the scientific degrees of Ph.D (Kandidat Nauk) or Doctor (Annex 9 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 09.03.2016, No. 241).

Зміст

Функційний аспект мови крізь призму змін наукових парадигм

Ніна Данилюк, Оксана Рогач

Сучасні методи і методики мовознавчих досліджень 7

Наталія Костусяк

Висловлення вірогідної модальності в сучасному політичному дискурсі: ранжування та особливості вираження..... 20

Тетяна Мацицька, Юлія Васейко

Структурна організація простих семантично елементарних конструкцій 33

Олександр Межов, Ірина Мельник

Комунікативно-прагматичні та стилістичні функції часток у художніх творах Лесі Українки 45

Мар'ян Скаб

Роздуми над апеляційністю слоганів президентської виборчої кампанії 2019, або як «зробити» виборця..... 60

Лексичні параметри функціонування мови

Наталія Костусяк, Марина Навальна

Терміни на позначення платформ та сервісів дистанційного навчання в онлайн-комунікації..... 77

Роман Міняйло

Потебнянська основа класифікації рибальських найменувань 96

Актуальні питання сучасної лексикографії та діалектології

Григорій Аркушин

Говіркові слова в романі-баладі М. Нестерчука «Блакитна сарна» . 108

Дмитро Марєєв

Назви рубля і качалки у східнополіських говірках 119

Руслан Сердега

Стилістичні параметри лексикографічного опису мови фольклору 129

Українська мова в лінгводидактичному аспекті

Лариса Деркач, Руслана Зінчук

Організація індивідуальної освітньої траєкторії в процесі формування правописної компетентності студентів-філологів..... 141

Проблеми перекладознавства та мови художніх творів

Світлана Сухарєва, Ольга Яручик

Август Бельовський і стилістичні особливості слов'янофільського перекладу першої половини XIX ст. в Галичині 153

Тетяна Ліштаба, Тетяна Огарєнко

Метафора в структурі поетичного тексту Світлани Барабаш 164

Про авторів 175

Функційний аспект мови крізь призму змін наукових парадигм

УДК 81'42

Ніна Данилюк, Оксана Рогач

Сучасні методи і методика мовознавчих досліджень

У статті йдеться про сучасні методи і методики мовознавчих досліджень. Звернуто увагу на парадигми мовознавчої науки, які домінували в ХХ ст., – людиноцентризм, семантикоцентризм та формоцентризм, на активне становлення нових галузей – лінгвостилістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвофольклористики, когнітивної лінгвістики, гендерної лінгвістики, інтерлінгвістики, медіалінгвістики й інших, що зумовило потребу переглянути підходи до методів мовознавчих пошуків. Уточнено ключові поняття: «методологія», «метод», «методика», «прийом». *Метод* потрактовано як систему правил і прийомів підходу до вивчення певних явищ природи, суспільства і мислення, як спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності, а *методика* – як сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів ефективного проведення певного дослідження, свого роду алгоритм дій вченого. Запропоновано виділяти чотири рівні наукової методології: 1) загальнофілософська методологія; 2) загальнонаукова методологія; 3) спеціальна наукова методологія; 4) методологія окремих галузей певних наук. Розглянуто традиційні загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи та їх актуальність для нинішніх студій. Звернуто увагу на сучасні методи і методики для вивчення мовних одиниць, якими послуговуються вчені в нових галузях мовознавчої науки. На прикладі робіт із лінгвостилістики, лінгвофольклористики та медіалінгвістики показано, що актуальність і складність теми мовознавчого дослідження, реалізація визначених мети і завдань наукової роботи потребують використання релевантних методів і пошуку адекватних методик, які можуть привести вченого до бажаних результатів. Встановлено, що сучасні об'єкт і предмет аналізу в рамках нових мовознавчих наук, які виникли на перетині кількох галузей, можуть бути глибоко вивчені лише із залученням комплексу традиційних і модерних методів, із виробленням оригінальних авторських методик.

Ключові слова: метод, методика, прийом, методологія, мовознавче дослідження, мовна одиниця.

Науково-дослідна праця мовознавця, як і будь-якого вченого загалом, може бути успішною лише за умови доброго знання матеріалу дослідження і використання релевантних методів та прийомів аналізу мовних одиниць. Як зауважував М. Ф. Алефіренко, «у нове тисячоліття наука про мову входить із досить вражаючою множиною ідей та їх рішень: часто вони стають настільки важко розрізняваними, що виникає потреба в осмисленні не тільки основоположних постулатів окремих шкіл, але й стратегічних напрямків розвитку сучасної лінгвістики» [1, с. 17]. Досягнення лінгвістики ХХ ст. і перспективи розвитку в ХХІ ст. осмислювали В. М. Алпатов, Ю. О. Карпенко, С. Я. Єрмоленко й ін. Вони відзначили такі парадигми мовознавчої науки у ХХ ст., як людиноцентризм, семантикоцентризм та формоцентризм, звертали увагу на методи і принципи сучасного мовознавства [2; 7; 10]. З огляду на активне становлення нових галузей – лінгвостилістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвофольклористики, когнітивної лінгвістики, гендерної лінгвістики, інтерлінгвістики, медіалінгвістики й інших, постала потреба переглянути підходи до традиційних методів мовознавчих досліджень і описати нові, які виникли з розвитком цих комплексних наук, що й зумовлює *актуальність* нашої роботи. Розгляд сучасних методів і прийомів вивчення мовних одиниць є *метою* цієї статті, а її *завдання* – простежити різні підходи вчених до методології нових наук, а також з'ясувати особливості сучасних методів аналізу мовознавчого матеріалу на тлі традиційних загальнонаукових і специфічних усталених методів.

Як слушно писала Н. Борисенко, «поняття методики проведення наукових досліджень має вирішальне значення, коли йдеться про валідність результатів наукової розвідки. Вибір адекватних методик і прийомів полегшує процедуру дослідження, робить її більш ефективною, а результати більш достовірними. Питання про методи дослідження є одним із найважливіших у сучасному мовознавстві» [3, с. 7].

Насамперед уточнимо ключові поняття: «методологія», «метод», «методика», «прийом». *Методологія* (від гр. *metodos* – шлях дослідження, *logos* – вчення): 1) спосіб пізнання й осмислення об'єктивної дійсності та формування досвіду людини (загальнофілософська М.), що визначають світоглядну позицію

дослідника та впливають на розуміння ним об'єкта своєї науки, співвідношення предмета, об'єкта і суб'єкта дослідження тощо; 2) загальні дослідницькі принципи та способи аналізу об'єктів різних наук (загальнонаукова М.); 3) дослідницькі принципи та способи аналізу конкретної науки, що ґрунтуються на загальнонауковій М.; 4) вчення про способи пізнання й осмислення дійсності, формування досвіду людини та дослідницькі принципи, способи аналізу різних наук [13, с. 344].

Методологію в мовознавстві розуміють так: 1) система вихідних принципів і спеціальних методів дослідження мови; 2) вчення про принципи дослідницької діяльності в науці про мову [14, с. 232–233].

У методології мовознавства прийнято виділяти три рівні: 1) загальнофілософську методологію, яка поширюється на всі науки; 2) загальнонаукову методологію, яка стосується методів і принципів, актуальних для окремих наук, що охоплюють і мовознавство (іноді цей рівень приєднується до першого і частково третього); 3) спеціально-лінгвістичну методологію, яка стосується методів і прийомів, специфічних для самого мовознавства [14, с. 232–233].

Оскільки в давні часи науки поступово були виокремлені з філософії, на основі її методів з часом сформувалися загальнонаукові методи. З огляду на розвиток окремих галузей, або напрямків у рамках певних наук та на їх перетині, з нашого погляду, на сучасному етапі логічніше було б виокремлювати такі чотири рівні: 1) загальнофілософська методологія; 2) загальнонаукова методологія; 3) спеціальна наукова методологія; 4) методологія окремих галузей певних наук.

Загальнофілософська (або фундаментальна) методологія упродовж тривалого розвитку виробила загальну стратегію пізнання й осмислення об'єктивної дійсності. У мовознавчих дослідженнях використовують її принципи для опрацювання семіотичної, когнітивної, функціональної природи мови та співвідношення з культурою, соціумом, свідомістю, що важливо для нових галузей науки.

Загальнофілософську методологію європейські вчені позначають грецьким терміном «епістеміологія», американські – «металінгвістика».

Зокрема, для мовознавчих досліджень важливі такі філософські діалектичні закони: закон загального зв'язку явищ, що лежить в основі загальнонаукового *принципу системності*; закон руху як способу існування матерії як база *принципу історизму*; закон єдності й боротьби протилежностей – для встановлення внутрішнього

джерела історичних змін мови; закон переходу кількісних змін в якісні, що сприяє розумінню лінгвістичної теорії про поступовість історичних змін мови; взаємовідношення категорій форми і змісту між собою та з іншими категоріями; закон про визначальну роль змісту щодо форми, про більшу активність змісту в порівнянні з формою і про відставання форми від змісту в процесах розвитку явищ, що забезпечує правильне розуміння взаємовідношень між мовним знаком і його змістом та ін.

Метод (від грец. *metodos* «шлях дослідження, пізнання») – система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності [9, с. 355]. Загальнонаукові методи пізнання, які базуються на знанні універсальних законів природи, суспільства і мислення, тобто на загальнофілософській методології, – це зіставлення, структурування, трансформація, опис, синхронія, діахронія, статистика, кількісні підрахунки, анкетування, опитування, спостереження, експеримент й ін., які активно використовують учені й у мовознавчих студіях. Оскільки загальнонаукові методи застосовують мовознавці від найдавніших часів і донині, вони добре описані в літературі, тому тут на їх розгляді не зупинятимемося.

Спеціальні наукові методи стосуються окремих наук та їх різновидів у певні періоди розвитку. Поки що не існує єдино визнаної класифікації філологічних (лінгвістичних) методів. Серед найбільш відомих – *порівняльно-історичний метод*, домінувальний у мовознавстві у ХІХ ст., застосовуваний для вивчення споріднених мов з метою встановлення закономірностей їх розвитку; *зіставний метод* – особливо актуальний на початку ХХ ст. для виявлення специфічного та спільного в порівнюваних мовах; *структурний метод*, яким послуговувалися вчені у ХХ ст. для дослідження структурної організації мови; *описовий метод*, що полягає в планомірній інвентаризації одиниць мови, поясненні особливостей будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, поширений упродовж усього розвитку мовознавства, й ін. Оскільки ці методи також добре вивчені, їх у нашій статті не представлятимемо. Звернемо увагу на те, що «переважання відповідного методу в певну епоху багато в чому визначає загальний характер розвитку

лінгвістичної науки, бо метод завжди перебуває в тісному зв'язку з теорією (можна стверджувати про існування єдності «метод – теорія»). Не буде перебільшенням, коли скажемо, що методом створюється предмет дослідження. Водночас потрібно зазначити, що зміна теорії (парадигми в науці) не заперечує наявних до цього наукових методів. Кожен спеціальний дослідницький метод втілюється в певну систему логічних дій ученого, стандартизованих прийомів збору, обробки й узагальнення фактів» [9, с. 357].

Вчені вважають, що методи як складніші пізнавальні процедури охоплюють набір різних *прийомів* дослідження. Сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів ефективного проведення певного дослідження, свого роду алгоритм дій називають *методикою*. Як правило, методики безпосередньо не прив'язані до якогось методу і можуть охоплювати різні методи. Деякі з методик, що виникли в рамках певного методу, продовжують існувати навіть тоді, коли метод переходить до пасивного вжитку. Зокрема, структурний метод втратив попередню популярність, однак, скажімо, методикою дистрибутивного аналізу вчені й далі використовують для об'єктивного опису сполучуваності мовних одиниць. З. Д. Попова та Й. А. Стернін пропонують таку класифікацію методик дослідження за метою їх використання: 1) методики лінгвістичного дослідження: а) лінгвістичне спостереження; б) лінгвістичний експеримент; в) лінгвістичне інтерв'ювання (опитування); 2) методики верифікації результатів дослідження: а) опитування за отриманими результатами; б) повторення дослідження на іншому матеріалі; в) повторення дослідження із застосуванням інших методик; 3) методики інтерпретації результатів: а) семантична інтерпретація; б) когнітивна інтерпретація [11, с. 113]. Зокрема, сучасні лінгвісти послуговуються цілою низкою методик дослідження лексики: *методика словникових дефініцій, методика ступеневої ідентифікації, методика Бендикса, методика опису чуттєвого образу, викликаного словом; методика письмової рефлексії (мінітворів) за концептом та ін.* Серед *експериментальних методик* виділяють такі прийоми: а) вільний асоціативний експеримент; б) спрямований асоціативний експеримент; в) експлікативний експеримент; г) завершення експериментальної фрази; г) опитування, що передбачає усні або письмові відповіді на запитання дослідника; д) лінгвістичне інтерв'ювання інформантів про певні мовні одиниці або явища й ін.

Результати експериментальних методик, вчені, як правило, узагальнюють та кількісно опрацьовують. Треба зауважити, що кожна з методик має переваги і недоліки, а найкращий результат здебільшого дає застосування кількох методик.

Відзначимо, що методи, прийоми і методики, якими науковці послуговуються для вивчення одиниць різних розділів мовознавства – фонетики і фонології, словотвору, морфології, лексики, синтаксису, стилістики й ін. – опрацьовані неоднаково. Однією з найбільш «методично описаних» є порівняно молода наука, що виокремилася в 50–60-і рр. ХХ ст., – *лінгвостилістика*. Методам цієї науки присвячено спеціальні розвідки Л. І. Мацько, П. С. Дудика, С. Я. Єрмоленко, С. К. Богдан та ін. Як слушно писала С. Я. Єрмоленко, «методи і методологія стилістичних досліджень ґрунтуються на глибинних зв'язках стилістики з поетикою, історією літературної мови, історією культури. До аналізу того самого об'єкта «мова творів Тараса Шевченка» залежно від прийнятої автором концепції можуть бути застосовані різні методи дослідження» [6, с. 13]. Так, у праці В. М. Русанівського «У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка)» (К., 2002) використано історично-мовний, лексично-системний, зіставно-мовний методи, а також метод виявлення індивідуально-авторського підходу до використання лексики. У монографії А. К. Мойсієнка «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша» (К., 1997) застосовано метод аперцепційного декодування тексту, який передбачає розгляд звукової будови, образного слова, мовної картини світу, вертикального контексту через досвід сприймання Шевченкового слова. Одними з перших спеціальні методи лінгвістичного аналізу тексту розглянули І. І. Ковалик, М. Я. Плющ та Л. І. Мацько [8].

Для аналізу лексики народнопісенних текстів в нашій дисертації «Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспекти)» (К., 2010), виконаної в рамках нової галузі – *лінгвофольклористики*, яка виокремилася в 70-і рр. ХХ ст., використано комплекс методів: *метод суцільної вибірки*, що дав змогу на основі великої джерельної бази виокремити аналізовані одиниці; *описовий метод*, який уможливив здійснити синхронний аналіз лексики, класифікацію та систематизацію словникового складу текстів у парадигматичному та синтагматичному аспектах; *метод*

компонентного аналізу семантичної структури слова, що забезпечив виокремлення елементів денотативно-сигніфікативного значення й конотативних обертонів; *метод встановлення етимології слова*, – щоб з'ясувати змістове наповнення одиниць; *метод контекстного аналізу*, зорієнтований на виявлення змістово-естетичних функцій мовних одиниць у народнопісенному тексті. Крім того, було залучено *метод моделювання лексико-семантичних полів*, який дав змогу репрезентувати національно-мовну картину світу української народної пісні. На основі *методу лінгвоконцептуального аналізу* встановлено ключові слова-концепти, характерні для народнопісенного дискурсу, *метод семіотичних опозицій* сприяв виявленню типових фольклорних протиставлень. Крім названих, використано *метод зіставлення* семантико-стилістичних характеристик уснопоетичних лексем із відповідними одиницями, зафіксованими у словниках літературної мови для виявлення специфіки фольклорного слова. *Метод лексичної сполучуваності* дав змогу виокремити і пояснити зміст і форму народнопісенних формул. Для виявлення домінантних явищ ми послуговувалися також елементами *кількісного аналізу*. Результати, отримані внаслідок застосування сукупності названих методів, дали підстави стверджувати: «Мова народної пісні – своєрідна образно-естетична система, різновид художнього стилю, що має наддіалектний характер, акумулює властивості різнорівневих одиниць в єдності формально-структурних та семантико-стилістичних параметрів» [5, с. 27]; «Знакова природа народнопісенного слова виявляється, по-перше, у поєднанні звукової форми і змісту, по-друге, в належності до традиційного фонду етнокультурних знаків-концептів, значення яких для сучасного мовця потребує розкодування» [Там само, с. 27–28]; «Семантика народнопісенного слова, зорієнтованого на художньо-образну функцію, становить складну структуру, в якій взаємодіють денотативне значення та багатокомпонентний конотативний зміст, що складається з оцінних, емоційних, стилістичних, національно-культурних елементів. Характерні семантичні ознаки народнопісенного слова – узагальненість значення, поєднання родової номінації, символічність» [Там само, с. 28]; «Народнопісенна лексика відбиває специфіку жанрових різновидів тексту, місце і час їх виникнення. Усім народнопісенним текстам властива традиційність, стандартність, варіативність. Уснопоетичний дискурс тісно

пов'язаний з екстралінгвальними, етно- та соціокультурними, психологічними, виконавськими та іншими чинниками» [5, с. 28]; «За жанровими, часовими, територіальними відмінностями лексики досліджуваних джерел моделюється цілісна народнописенна мовна картина світу українського етносу як носія традиційної ментальності» [Там само, с. 28].

Комплекс різних методів було залучено в дисертації Ю. І. Рогач «Засоби реалізації полікодовості в англomовному газетному дискурсі (на матеріалі друкованої преси Австралії)» (Одеса, 2019), виконаної в рамках новітньої галузі – медіалінгвістики, сформуваної у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. У роботі проаналізовано засоби репрезентації специфічного явища сучасного мас-комунікаційного дискурсу – полікодовості на матеріалі англійської мови, однак її результати важливі також і для українських мас-медіа. Зауважимо, що особливістю полікодових текстів є поєднання вербальних і невербальних одиниць, зокрема піктограм, ідеограм, кольору, шрифтів, площинного варіювання тексту, фотозображень, що сприяє креолізації та візуалізації інформації для моделювання цільової аудиторії та маніпулювання нею (В. В. Адамчик, А. Д. Белова, Є. Л. Доценко, С. Г. Кара-Мурза, Н. І. Козлов, І. Б. Морозова й ін.). Щоб вивчити прагматично-маніпулятивні потенції засобів реалізації полікодовості, було використано такі методи: а) загальнофілософські та загальнонаукові – для аналізу газетного дискурсу через призму мовних та позамовних чинників його формування і функціонування; б) загальнолінгвістичні: *системно-структурний, комунікативно-функціональний та когнітивно-дискурсивний* – для виокремлення полікодових одиниць, розгляду вербальних засобів на лексико-морфологічному та синтаксичному рівнях; в) спеціальні лінгвістичні методи аналізу тексту: *методи структурно-семантичного, дискурсного, дистрибутивного, компонентного, асоціативно-концептуального аналізів, контекстуально-інтерпретаційний метод* та ін.) – для визначення структурних складників полікодових текстів і засобів втілення полікодовості; г) *методи семіотичного аналізу* невербальних одиниць: розмежування семантики, синтагматики і прагматики знаків, методи семіотичних опозицій, контент-аналізу; г) *експериментальний метод* (елементи психолінгвістичного експерименту й опитування) – для виокремлення типів невербальних одиниць, установлення особливостей функціонування графічних

елементів [12, с. 3–4]. Оскільки дослідження передбачало поєднання багатьох методів вербального та невербального розгляду модерних текстів у ЗМІ, в дисертації було виокремлено спеціальний розділ «Методи дослідження засобів реалізації полікодовості у друкованій пресі Австралії», в якому описано методологічні засади вивчення засобів вираження полікодовості в англomовному газетному дискурсі, етапи та методи опрацювання цих одиниць. Слушно зауважено, що прикметні ознаки сучасного *лінгвістичного аналізу текстів* – це виявлення етнокультурно специфічних рис, особливостей текстотвірної діяльності з огляду на зміну культурних та естетичних парадигм, активізацію новітніх засобів спілкування (передусім інтернет-комунікації), актуалізацію досліджень процесів породження та сприйняття (інтерпретації) текстів (Ф. С. Бацевич). З огляду на це, у дисертації газетний дискурс розглянуто в контексті мас-медійного дискурсу, в єдності вербальних і невербальних компонентів, у зв'язку з позамовною дійсністю, з новітніми засобами спілкування за допомогою інтернету й комп'ютерної техніки тощо. Методика вивчення засобів реалізації полікодовості була представлена сімома етапами, докладно описано використані на кожному з них філософські, загальнонаукові та специфічні методи дослідження засобів візуалізації. На першому етапі було зібрано фактологічний матеріал *методом суцільної вибірки* полікодових текстів із періодичних видань та його опрацьовано за допомогою *описового методу*. На другому етапі визначено структурні складники полікодових текстів з використанням *методів структурно-семантичного, компонентного та контекстуального аналізів*. На третьому етапі простежено знакову природу вербальних і невербальних одиниць у їх взаємодії шляхом використання *методу семіотичного аналізу*. На четвертому етапі було залучено *метод кількісних підрахунків*, зокрема *контент-аналізу*, що дало змогу встановити специфіку досліджуваних елементів в контекстуальному оточенні. На п'ятому етапі англomовний газетний дискурс було розглянуто з використанням *методів соціолінгвістичного і соціально-когнітивного аналізу* та з позицій *критичної лінгвістики*. На шостому етапі для вияву особливостей функціонування графічних елементів в англomовному газетному дискурсі залучено *метод функційного аналізу*, зокрема *контекстуально-інтерпретаційний метод* як його складник. На сьомому етапі за допомогою *методів дискурсивного та*

лінгвопрагматичного аналізу визначено специфіку зазобів реалізації полікодовості для здійснення комунікативних стратегій. Застосування експериментального методу (елементів психолінгвістичного експерименту й опитування) у поєднанні з методами дискурс-аналізу та лінгвопрагматичного аналізу дало змогу встановити специфіку декодування графічних компонентів та візуалізованої інформації [Там само, с. 9–11]. Застосування названих методів і методик уможливило коректні висновки авторки про те, що «використання невербальних засобів дає змогу трансформувати, кодувати зміст повідомлення, унаочнювати інформацію, ставити необхідні акценти, що, своєю чергою, спричиняє маніпуляцію свідомістю споживачів. Лексико-синтаксичний аналіз вербальних засобів показав, що найуживанішими в текстах є прості речення з присудками в дійсному та наказовому способах і прості питальні речення; на лексико-морфологічному рівні превалює національно забарвлена лексика, усічення, субституція, а також повтори, гра слів, римування. Невербальними засобами реалізації полікодовості виступають піктограми, ідеограми, варіювання за допомогою кольорів, шрифтів, атипового написання літер, знаків пунктуації, площинного розміщення тексту, шпальтового дизайну, елементів графічної гри, тощо» [Там само, с. 17].

Таким чином, актуальність і складність теми мовознавчого дослідження, реалізація визначених мети і завдань наукової роботи, як було показано на прикладі робіт із кількох нових наук – лінгвостилістики, лінгвофольклористики та медіалінгвістики, потребують використання релевантних методів і пошуку адекватних методик, що можуть привести вченого до пошукуваних результатів. Сучасні об'єкт і предмет аналізу в рамках нових мовознавчих наук, що виникли на перетині кількох галузей, можуть бути розглянуті лише із залученням комплексу традиційних і модерних методів, із виробленням оригінальних авторських методик. Перспективи подальшого вивчення теми вбачаємо в докладному описі методів, прийомів і методик інших мовознавчих галузей.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: учеб. пособие. Москва: Флинта; Наука, 2005. 412 с.
2. Алпатов В. М. Предварительные итоги лингвистики XX века. *Вестник Московского университета. Серия Филология*. 1995, № 5. С. 84–92.

3. Борисенко Н. Методика проведення наукових досліджень для студентів магістрантів факультетів іноземних мов: навч. посіб. Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. 64 с.
4. Веденська Т. Стилістичний аналіз (сучасні зарубіжні методики). *Слово і час*. 2001. № 9. С. 61–66.
5. Данилюк Н. О. Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: 10.02.01 „Українська мова”. Київ, 2010. 36 с.
6. Єрмоленко С. Я. Методи стилістичних досліджень. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Грамота, 2007. С. 13–17.
7. Карпенко Ю. О. До проблеми футурологічної лінгвістики. *Мовознавство*. 2004, № 4, с. 8–14.
8. Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ: Вища школа, 1984. 120 с.
9. Кочерган М. П. Методологія мовознавства. Методи мовознавчих досліджень. Загальне мовознавство : навч. посіб.; 3-є вид. Київ: Академія, 2010. 464 с.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Методологія і методи стилістики. *Стилїстика української мови*: підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища школа, 2003. С. 11–20.
11. Попова З. Д., Стернин І. А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания. 2-е изд, испр. и доп. Москва: URSS, 2010. 171 с.
12. Рогач Ю. І. Засоби реалізації полікодовості в англomовному газетному дискурсі (на матеріалі друкованої преси Австралії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2019. 20 с.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
14. Українська мова: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський (голова), О. О. Тараненко (співголова); 2-є вид., зі змінами і доповн. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

References

1. Alefirenko N. F. *Sovremennyye problemy nauki o jazyke* [Modern problems of the language science]. M.: Flinta; Nauka, 2005. 412 p. (in Russian).
2. Alpatov V. M. *Predvaritelnyje itogi lingvistiki dvadtsatogo veka* [Preliminary results of the 20th century linguistics]. In: *Vestnik Moskovskogo universiteta*. 1995, issue 5. pp. 84–92. (in Russian).
3. Borysenko N. *Metodyka provedennia naukovykh doslidzhen' dlia studentiv mahistrantiv fakultetiv inozemnykh mov* [Methods of conducting scientific researchers for the masters candidates of the faculties of foreign languages]. Zhytomyr, 2010. 64 p. (in Ukrainian).

4. Vedenska T. Stylistychny analiz (suchasni zarubizhni metodyky) [Stylistic analysis (modern foreign methods)]. In: *Slovo i chas*, 2001, issue 9. pp. 61–66. (in Ukrainian).
5. Danyliuk N. O. *Mova ukrrainskoii narodnoji pisni (leksyko-semantychnyi i funktsionalnyi aspekty)* [The Language of the Ukrainian folk song (lexical-semantic and functional aspects)]. Extended abstract of Doctoral dissertation (The Ukrainian language). Kyiv, 2010. 36 p. (in Ukrainian).
6. Yermolenko S. Y. *Metody stylistychnykh doslidzhen'* [Methods of stylistic researches]. In: *Ukrainska lingvostylistyka 20 – pochatku 21 stolit': systema poniat' i bibliohrafichni dzherela*. Kyiv, 2007. pp. 13–17. (in Ukrainian).
7. Karpenko Y. O. *Do problem futurologichnoji linhvistyky* [To the problems of the futurological linguistics]. In: *Movoznavstvo*. 2004, issue 4, pp. 8–14. (in Ukrainian).
8. Kovalyk I. I., Matsko L. I., Pliushch M. Y. *Metodyka linhvistychnoho analizu tekstu* [Methods of linguistic text analysis]. Kyiv, 1984. 120 p. (in Ukrainian).
9. Kocherhan M. P. *Metodolohija movoznavstva. Metody movoznavchykh doslidzhen'* [Methodology of linguistics. Methods of linguistic studies]. In: Kocherhan M. P. *Zahalne movoznavstvo*. Kyiv, 2010. 464 p. (in Ukrainian).
10. Matsko L. I., Matsko O. M., Sydorenko O. M. *Metodolohija i metody stylistyky* [Methodology and methods of stylistics]. In: Matsko L. I., Matsko O. M., Sydorenko O. M. *Stylistyka ukrajinskoji movy*. Kyiv, 2003. pp. 11–20. (in Ukrainian).
11. Popova Z. D., Sternin I. A. *Попова З. Д. Лексическая система языка : Vnutrennaja organizatsija, kategorialnyi apparat I pryjemy opisanija* [Lexical system of a language: internal organization, category instruments and descriptive techniques]. Moscow, 2010. 171 p. (in Russian).
12. Rogach Y. I. *Zasoby realizatsiji polikodovosti v anglomovnomy hazetnomy dyskursi (na materialy drukovanoji presy Avstraliji)* [Means of multimodality realization in the English mass-media discourse (on the basis of the printed newspapers of Australia)]. Extended abstract of PhD dissertation (Germanic languages). Odesa, 2019. 20 p. (in Ukrainian).
13. Selivanova O. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopedija* [Modern linguistics: terminology encyclopedia]. Poltava, 2006. 716 p. (in Ukrainian).
14. *Ukrainska mova: entsyklopedija* [The Ukrainian language: encyclopedia]. Kyiv, 2004. 824 p. (in Ukrainian).

Nina Danyliuk, Oksana Rohach. Modern Methods and Techniques of Linguistic Studies. The article is devoted to the modern methods and techniques of linguistic studies. The attention has been paid to the paradigms that were dominant in the 20th century – human-centrism, semantics-centrism and form-centrism; at the active development of new branches of linguistics – linguostylistics, psycholinguistics, ethno-linguistics, linguoculturology, linguofolkloristics, cognitive linguistics, gender linguistics, interlinguistics, mediallynguistics and others. All that

caused the necessity to review the approaches to the methods of linguistic researches. Such key notions as *methodology*, *method*, and *procedure* were specified. A *method* is interpreted as a system of rules and principles of approaches to the studies of certain phenomena of nature, society and thinking, as a way of organizing a theoretical and practical acquisition of the reality; a methodology is understood as a totality of interconnected ways and rules of the conducting a certain research, an action algorithm of a scholar. It has been suggested to point out four levels of scientific methods: 1) general philosophical methods; 2) general scientific methods; 3) specific scientific methods; and 4) methods of separate branches of certain sciences. Traditional general philosophical methods, general scientific and specific scientific methods as well as their topicality for the modern studies have been considered. A special attention has been paid to modern methods and principles of language units' analysis that scholars apply in new branches of linguistics. On the basis of studies that were conducted in the fields of linguostylistics, linguofolkloristics, and mediallynguistics it has been shown that the topicality and complexity of the theme of a linguistic study, realization of the set purpose and tasks of scientific research require the application of relevant methods and search for an adequate methodology that could lead a scholar to desirable results. It has been found out that a modern subject and object of an analysis within the frames of new linguistic studies that appeared at the intersections of several scientific branches can be thoroughly investigated only with the application of a complex of traditional and modern methods, as well as original authors' techniques.

Key words: a method, methodology, an approach, techniques, a linguistic study, a language unit.

Данилюк Ніна Олексіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD* 0000-0002-7373-2902; nina_daniljuk@ukr.net

Рогач Оксана Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD* 0000-0002-5304-0837; oksanarog@eenu.edu.ua

Висловлення вірогідної модальності в сучасному політичному дискурсі: ранжування та особливості вираження

У статті запропоновано кількарівневу інтепретацію висловлень із модальним значенням вірогідності. Узято до уваги два аспекти: 1) вияв власне-вірогідності та низки варіантів, що є наслідком модальних зсувів, витворення контамінованих (вірогідних та супровідних) модальних відтінків, зумовлених ситуативно-прагматичними умовами комунікації; 2) розгляд вірогідної модальності в дискурсоцентричному аспекті, з акцентом на конкретні ситуації спілкування політиків, їхній комунікативний намір, мету спілкування та ін. Зазначені кваліфікаційні принципи дали змогу вказати на високий ступінь суб'єктивності висловлень аналізованого модального плану, їхню здатність характеризувати всю структуру й подану в ній інформацію загалом та реалізувати семантику можливості, імовірності, припущення, сумніву. Зорієнтованість на семантико-прагматичне навантаження висловлень вірогідного модального плану зумовило їхнє об'єднання у дві групи зі значеннями: 1) власне-вірогідності, які експлікують різного ступеня припущення мовця щодо певного факту; 2) контамінованої вірогідності, що поєднує кілька модальних значень, зокрема: а) вірогідності й дебітивності; б) вірогідності й заперечення; в) вірогідної й питальної модальності (зазвичай ідеться про риторичні питання, які виявляють послаблення питальної інтенції); г) вірогідності, питальності й прихованої, частково знебарвленої спонукальності; ґ) вірогідної, заперечної й емоційно-оцінної модальностей. За аналізу зазначених конструкцій зацентровано увагу на їхньому емоційно-експресивному забарвленні, яке переважно є негативним. З'ясовано, що маркування висловлень вірогідної модальності пов'язане з різними мовними рівнями. Спостережено, що на цій функції спеціалізовані власне-дієслова (*вагатися, видаватися, здаватися, припускати, сумніватися*), вербалізовані прикметники (*невпевнений, непевний*), модальні прислівники (*здається, мабуть, можливо* та ін.), частки (*навряд чи, наче, неначе, неначебто* тощо).

Ключові слова: вірогідна, дебітивна, заперечна, питальна, емоційно-оцінна модальність, дієслово, модальний прислівник, частка.

Початок ХХІ сторіччя – один із тих часових відтінків, коли лінгвістика, опираючись на глибоку традицію й низку сформульованих канонів, зазнала чи не найбільшого еволюціонування, позначеного вияскравленням функційних особливостей мови, переоціненням

деяких постулатів, акцентуванням на антропоцентризмі, комунікативно-прагматичній, психолінгвістичній та когнітивній пріоритетності. Фокусування уваги на вказаних аспектах дало змогу по-новому розглянути здавна виділювані категорійні одиниці, серед яких важливе місце посідає модальність. Багатоаспектне студіювання модальності, узагальнення й структурування присвяченого їй матеріалу, оприявлення семантичних і виражальних особливостей модальних значень у різностильових та різножанрових текстах запропонували багато науковців, з-поміж яких Ш. Баллі [1, с. 26–60], О. В. Бондарко [13], Г. П. Немець [9], в україністиці – О. С. Мельничук [12, с. 17–21], І. Р. Вихованець [3, с. 62–63, 276–277], А. П. Грищенко [5], Л. О. Кадомцева [12, с. 119–137], М. В. Мірченко [8, с. 302–334], В. М. Ткачук [14], В. Д. Шинкарук [15] та ін. Поглиблення теорії модальності загалом, її структури та функційного вияву віддзеркалює концепція, згідно з якою вказаний лінгвістичний феномен постав як надкатегорія, структурована грамомочленованими категоріями синтаксичної, морфологічної та лексико-граматичної модальності [6, с. 291–356; 7]. Попри окреслену в багатьох напрацюваннях інтерпретацію, модальність ще й досі потребує удокладення, поглиблення й чіткішого обґрунтування з огляду на екстралінгвальні чинники, ситуацію спілкування, зорієнтованість на адресата мовлення, міжособистісні стосунки учасників комунікативного акту та ін., що дасть змогу виявити не тільки чітко представлені ті чи ті модальні значення, а й визначити певні перехідні зони, модальні зрушення, почасти й модальний контраст, маркований однаковими засобами вираження. Такий формат студіювання, на нашу думку, цілком доречно застосувати до опису висловлень, у яких зреалізоване модальне значення вірогідності. Неординарність і новаторство дослідження цих синтаксичних одиниць, на наше переконання, забезпечить щонайменше два аспекти: по-перше, проєкція на вияв власне-вірогідного значення та низки варіантів, що є наслідком модальних зсувів, витворення контамінованих (вірогідних та супровідних) відтінків, зумовлених ситуативно-прагматичними умовами комунікації; по-друге, розгляд вірогідної модальності в дискурсоцентричному аспекті, крізь призму комунікативного наміру мовця, його прагнення маніпулювати думкою інших, мету спілкування та ін. Однією з нових площин студіювання вірогідної

модальності вважаємо дослідження її виявів у конкретних ситуаціях спілкування політиків. Політичному дискурсу неодноразово приділяли увагу, одним із найповніших досліджень останнього часу можна вважати монографію С. Романюк «Ukrainiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna», у якому представлено опис живомовної комунікації українських політичних діячів [16]. Попри широкоспектральність порушеної проблеми висловлення вірогідної модальності поки докладно не схарактеризовані із залученням вказаної джерельної бази. З огляду на вказані пріоритети за *мету* обираємо вияскравлення особливостей вірогідного модального плану загалом та опису засвідчених у політичному дискурсі висловлень, що ґрунтується на ранжуванні первинних і вторинних виявів, вирізненні контамінованих відтінків. Акцентуючи на функційному аспекті, важливим вважаємо дослідження формальних засобів вираження, що забезпечить різноаспектність, багатогранність й усебічність інтерпретації категорійного значення вірогідності.

Посутню роль у з'ясуванні специфіки та функційного призначення висловлень вірогідної модальності в політичному дискурсі припадає на вияв їхнього семантико-прагматичного навантаження й визначення ролі людського чинника. Описуючи вказаний модальний тип, С. О. Педченко позначає його терміном *проблематична достовірність* й вважає складником епістемічного різновиду суб'єктивних субкатегорійних модальних значень. На переконання дослідниці, *проблематична достовірність* «(недостовірність, ймовірність) зорієнтована на окреслення різного ступеня ймовірності здійснюваності факту, явища, події тощо з погляду мовця та базована на недостатній обізнаності суб'єкта мовлення чи авторському припущенні. Проблематична достовірність – одне з найважливіших суб'єктивно-модальних значень, що бере участь у формуванні загальної предикативної семантики, а на понятійному рівні корелює з категорією персуазивності» [11, с. 306]. Солідаризуючи з міркуваннями дослідниці, додамо, що модальне значення вірогідності має високий ступінь суб'єктивності, оскільки відбиває не зв'язок між об'єктом, явищем, фактом дійсності та його мовленнєвим вираженням, безпосередньо не віддзеркалює пропозицію, а характеризує всю структуру й подану в ній інформацію загалом, указуючи на можливість, імовірність, припущення, сумнів,

тобто ґрунтується на різному вияві власне-необізнаності чи вдаваної необізнаності мовця з повідомлюваним або неможливістю спрогнозувати розвиток якихось подій через певні причини.

Як засвідчує джерельна база, змістова структура вірогідності не однотипна, вона може мати різний вияв ймовірно представленої інформації, а ще частіше її доповнює якийсь інший модальний план. Зазначений кваліфікаційний принцип слугує підґрунтям для побудови ієрархічно сформованої шкали з опозитивно представленими значеннями:

1) власне-вірогідності, коли мовець, виражає припущення щодо певного факту дійсності: *Коли затримали одного з керівників обласної державної адміністрації, здається, Миколаївської області, у нього вдома знайшли багато цінностей та готівки* («УНІАН», 13.11.2016). Висловлення цього різновиду експлікують щось як малоімовірне чи можливе, пор.: *Ця партія навряд чи сформує уряд* («День», 08.10.1997) і *Мені також видається, що цією угодою Янукович заспокоїв і радикально налаштовану частину населення в Криму, котра дедалі більше ратує за те, щоб Крим віддати Росії* («Віче», № 11, 2010); *Мельниченко, можливо, стане депутатом* («День», 16.07.2005); *Можливо, це єдино прийнятний варіант для держави з огляду на ситуацію, в якій вона опинилася* («Дзеркало тижня», 07.02.2010). Як свідчить поданий ілюстративний матеріал, модальний компонент здатен увиразнити те, що особа не зовсім обізнана з предметом обговорення або в такий спосіб намагається уникнути відповідальності за інформацію, якою вона достеменно не володіє. Трапляються випадки, коли той самий модальний модифікатор вірогідності експлікує протилежні її відтінки. Наприклад, формальний засіб *імовірно* (*ймовірно*) може функціонувати без допомоги інших компонентів, указуючи на можливість здійснення чого, чи разом із підпорядкованими прислівниками міри й ступеня, здатними передавати підвищення чи зниження вияву вказаного значення. Пор: *Ймовірно, депутатський корпус оновиться на половину, а щонайменше третину місць у радах нового скликання займуть підприємці* («Львівська газета», 28.10.2010); *Цілком ймовірно, що наступного року Вищий адмінсуд України (ВАСУ) визнає законним президентом Віктора Януковича, а Верховний суд (ВСУ) скасує це рішення та оголосить президентом Юлію Тимошенко* («Українська правда», 26.12.2009) і *Згідно з*

останньою соціологією, цим «третім прохідним» може стати Тігіпко, або, що мені ймовірно, – Ющенко чи Яценюк («Українська правда», 15.12.2009). Подекуди задля вираження динамізму подій, а також із метою підкреслення можливості дії мовець використовує два маркери того, що сказане ним є можливим і навіть близьким до реалізації: *Мені здається, що ми домовилися з Нацбанком про створення комплексної групи з перегляду законодавства, і я дуже сподіваюся, що до наступного засідання зможу щось сказати про те, як ситуація може поліпшитися* («Дзеркало тижня», 22.02.2010). У деяких побудовах, модельованих предикатами з первинним значенням вірогідності, аналізований модальний відтінок вияскравлений завдяки його функціонуванню у формі першої особи множини. У такому разі мовець бере відповідальність не тільки на себе, а й перекладає її на інших осіб, як-от у висловленні *«Російська війна в Україні та проти України – це факт, тому що ми – ЄС та США – вагаємося»*, – сказав політик («УНІАН», 14.02.2017). У політичному мовленні досить часто натрапляємо на конструкції, у яких модальний модифікатор вірогідності є носієм додаткової емоційно-оцінної реакції на висловлену інформацію. Наприклад, у реченні *Багато хто, напевно, вже призабув про обставини, за яких Віктор Ющенко розпочинав свою виборчу кампанію* («Дзеркало тижня», 16.09.2005) автор у некатегоричній формі спонукає читача до роздумів і водночас, використовуючи слово *напевно*, дещо іронізує з приводу нещодавніх подій.

До групи висловлень із модальним значенням власне-вірогідності варто зарахувати нечленовані конструкції з указівкою на невпевненість у тому, про що йшлося раніше. Вони переважно представлені синтаксичними одиницями *навряд, навряд чи, мабуть, може, можливо, напевне*. Зазначимо, що в політичному дискурсі цих побудов представлено найменше. Ними послуговуються у виступах та інтерв'ю. Такі структури власне-вірогідної модальності функціонують як:

а) відповідь на своє питання в монологічному мовленні чи на питання співрозмовника, наприклад: *Та чи вирішить звільнення Моцпана глобальну проблему? Навряд* (Деро.ua: Інтернет-видання, 09.08.2017); *Чи може країна тривалий час існувати без повноцінної внутрішньої політики? Цілком імовірно* («Дзеркало тижня», 26.08.2016); *Щодо літери Ю, то з відтінком, здається, все гаразд.*

Саме такий помаранчевий став символом революції 2004, і ним досі продовжує активно користуватися Ющенко. Невже Яценюк саме його мав на увазі? **Навряд**. Радше Юлю, себто Тимошенко, і цьому є мільйон пояснень («Українська правда», 27.11.2009)»; – Це часом не має аналогії з назвою громадської організації, яку ви зараз очолюєте? – **Напевно...** Так я побудований, так я жив, так працював із людьми, і в цьому було моє завдання («День», 28.08.2009). Якщо після нечленованого речення, маркованого модальним компонентом із вірогідним значенням, далі подано якесь пояснення, поглиблення думки, то в таких випадках доречно говорити про транспозиційну (певною мірою нейтралізовану) вірогідність. Адже політик послуговується аналізованими формальними засобами не тільки для вираження вказаної семантики, а радше з метою реалізації якогось прагматичного завдання: інформуючи про певний факт, політичну ідею, мовець прагне від адресата розуміння, хоче досягти відповідного перлокутивного ефекту. Таке переконання має нижчий ступінь категоричності, ніж експліцитно представлене, яке почасти викликає негативну реакцію в реципієнта. Зазначений механізм впливу на свідомість читача чи слухача не надто помітний, хоч і досить ефективний;

б) реакція на власне чи чиесь повідомлення, представлене у формі висловлення розповідної модальності, наприклад: *Не секрет, що Кабмін, який чітко тримає академію в бюджетних рукавицях, завжди втручався в її справи, не рахуючись ні з її самоврядуванням, ні з нормами етики та моралі. Кажуть, можна було вийти з-під цієї опіки. **Мабуть*** («Дзеркало тижня», 27.11.2015);

2) контамінованої вірогідності. Такі структури поєднують кілька модальних значень, зокрема:

а) вірогідності й дебітивності. Роль модальних модифікаторів дебітивності виконують дієслова чи специфічні зв'язки, що маркують предикат і вказують на вимушеність, доцільність, необхідність, неминучість тощо, наприклад: ***Мабуть**, держава має приділити увагу кільком банкам* («Дзеркало тижня», 22.02.2010); ***Треба** було, **напевно**, призначати іншого міністра внутрішніх справ* («Дзеркало тижня», 12.02.2010). Принагідно зазначимо, що форми доконаного виду дієслів – головних складників предиката (у першому реченні *приділити*, у другому – *призначати*) мають вищий ступінь обов'язковості, ніж їхні недоконані форми;

б) вірогідності й заперечення. Маркери заперечної модальності – частки *не, ні*, що перебувають перед предикатом, формуючи загальнозаперечні конструкції, чи перед іншим компонентом, експлікуючи частковозаперечний зміст. Подекуди негатор стоїть перед указаними двома різновидами мовних одиниць. Наприклад: *Мабуть, контекст місцевих виборів не передбачає суттєвих ідеологічних баталій* («Львівська газета», 28.10.2010); *Виконувати злочинні накази, напевно, вже ніхто не погодиться* («Дзеркало тижня», 12.02.2010). У деяких структурах модифікатори вірогідності створюють ще й додаткове негативне емоційно-експресивне забарвлення. Наприклад, у реченні *Правоохоронці, мабуть, не знають, що представницький орган такою інформацією не володіє* («Дзеркало тижня», 01.10.2010) автор має на меті наголосити, що правоохоронці повинні володіти певною інформацією. Дещо споріднене функційне навантаження виявляє структура – *Напевно, я чогось не розумію* («Дзеркало тижня», 12.02.2010), у якій мовець, намагаючись зреалізувати інформаційно-психологічний вплив на читача, іронізує щодо виголошеної попереду інформації, прагне показати некомпетентність, необізнаність інших, їхні необґрунтовані вчинки та розпорядження;

в) вірогідної й питальної модальності. Висловлення цього різновиду зазвичай становлять собою риторичні питання, тобто такі побудови виявляють послаблення питальної інтенції та порушують кореляцією «питання – відповідь». Наприклад: *Чи, може, в принципі, щось зміниться у ставленні українців до партійної біографії політиків?* («Українська правда», 21.12.2009); *Чи, може, красти голоси мені ганебно, ніж матеріальні цінності?* («Українська правда», 30.11.2009). Оперуючи питальними висловленнями, адресант спонукає співрозмовника до роздумів, прагне об'єднати навколо порушеної проблеми щонайбільше людей, водночас демонструючи суголосне з іншими власне ставлення до різних подій у суспільстві й употужнюючи підсвідомий маніпулятивний вплив на адресата;

г) вірогідності, питальності й прихованої, частково знебарвленої спонукальності: *Може, розігнати таку Генеральну прокуратуру України (шляхом подання кандидатури на розгляд Верховної Ради України), прокурорів областей та інших рівнів – і все буде добре, кадри ж вирішують усе?* («Дзеркало тижня», 20.03.2010). У

досліджуваних текстах такі висловлення зазвичай відбивають порушення моральних цінностей, а отже, викликають негативні емоції в реципієнта. З огляду на вказаний комунікативно-прагматичний потенціал вони певною мірою співвідносні зі структурами попереднього різновиду;

г) вірогідної, заперечної й емоційно-оцінної модальностей: *Мені здається, що прийняття бюджету саме по собі, на жаль, абсолютно ніяк не буде пов'язане з розвитком економічної ситуації в потрібному напрямі* («Дзеркало тижня», 26.02.2010). Формально виражена безособовим дієсловом *здається* невпевненість дає змогу авторові зняти із себе відповідальність за, можливо, не зовсім правдиві міркування, пов'язані з віддзеркаленням того, як саме він бачить ситуацію. На увиразнення негативної емоційної реакції спрямована вставна сполука *на жаль*. У модальній ієрархічній сітці найменш помітною видається заперечна модальність.

Як відомо, маркування модальних значень пов'язане з різними мовними рівнями, про що досить влучно сказав В. В. Виноградов. За його спостереженнями, мовна категорія модальності відбиває тісну взаємодію синтаксису, морфології та лексичних елементів [2, с. 476–477]. Керуючись настановами науковця, зазначимо, що структурування висловлень вірогідної модальності також виявляє стосунок до вказаних рівнів, тісний зв'язок яких вияскравлюють передусім власне-дієслова (*вагатися, видаватися, здаватися, припускати, сумніватися*) та вербалізовані прикметники (*невпевнений, непевний*) з узагальненими значеннями припущення, імовірності, можливості, що виявляють чітке спрямування в комунікативній синтаксис й беруть участь у моделюванні висловлень аналізованого різновиду. Наприклад: *Я вагаюся, чи потрібно проводити референдум про продаж землі іноземцям* («Наш»: інформаційний телеканал та медіаплатформа, 13.11.2019); *Видається, що на міжнародній арені втомилися від України* («Zik», 31.01.2018); *Мені здається, що цьому Кабміну залишилося недовго, – Шуфрич* (заг.) (112.ua : офіційний сайт телеканалу «112 Україна», 18.10.2019); *...я припускаю, що новий прем'єр-міністр прагнутиме продемонструвати українцям якісь умовно популістські кроки на кшталт зниження чи принаймні стабілізації тарифів, скасування податку на пенсії* («День», 18.04.2016); *Сумніваюся, що призначення Табачника – це справа рук політтехнологів Віктора Януковича, аби*

відвернути увагу суспільства від гірших призначень, дій уряду чи Адміністрації Президента («День», 24.03.2010); **«Нафтогаз» не впевнений**, що «Газпром» виконає домовленості («Фінанси та економіка», 24.12.2019). Подекуди натрапляємо на функційні еквіваленти зазначених предикатів, як-от: **Маю сумнів** у тому, що буде хвиля таких резолюцій («День», 04.06.2010). У поєднанні з атрибутивними компонентами великий, глибокий та ін. сполука мати сумнів виражає вкрай малоймовірну інформацію, наприклад: **І я маю великий сумнів**, що рівень демократії в сьогоднішній Грузії вище, ніж в Україні («День», 08.11.2007); **Я маю глибокий сумнів**, що під час сесії міськради це питання знайде підтримку («Zik», 12.12.2011). Висловлення вігорідної модальності зазвичай виконують роль головних частин складнопідрядних речень і перебувають у препозиції. Хоч зрідка натрапляємо на постпозитивні конструкції аналізованого різновиду, пов'язані з іншою частиною безсполучниковим зв'язком: **Якщо, звичайно, не сплинуть якісь політичні угоди між Ющенком і Березовським, в чому я маю сумнів** («День», 13.10.2005).

Стосунок до морфолого-синтаксичного аспекту виявляють модальні прислівники (за термінологією О. В. Горпинича, модальники [4, с. 241–248]), що виникли внаслідок згортання конструкцій із дієсловами розглянутого попереду різновиду. Студіювання цих одиниць у синтаксичній площині зумовило потрактування їх або як компонентів, абсолютно позбавлених синтаксичної ролі [12, с. 227–231], або як детермінантів, підпорядкованих усьому реченню (із формально-синтаксичного боку) та модальних синтаксем, виділених з огляду на семантико-синтаксичні відношення [3, с. 112, 131, 276–277]. Наприклад: **Здається**, і Заходу вигідно заморозити цей конфлікт, що, на мою думку, не є позитивним рішенням, адже тоді Україна постійно буде мати «сіру зону» на своїй території («УНІАН», 19.12.2016); **Уряд України, мабуть**, робитиме все можливе для того, щоб українці змирилися із загрозами, що нависли над країною в результаті підписання в Москві газових угод, і полюбили «добродійників» із «Росукренерго» («День», 08.02.2006); **Можливо**, гіркий спогад про втрачену перемогу і став причиною для нинішнього глави держави відмовитися від цієї світової практики... («Львівська газета», 28.10.2010); **Державним чиновникам, певно**, дуже подобається

вирішувати свої проблеми за рахунок пересічних українців («Дзеркало тижня», 22.06.2012).

Вагому роль у вираженні модальних відтінків відіграють частки, що, на переконання С. О. Педченко, слугують універсальним засобом «вираження модусних компонентів висловлення, який транслює додаткову інформацію, у край необхідну для формування модальної рамки речення» [10, с. 85]. Цілком погоджуємося із застереженням дослідниці щодо призначення розглядуваних слів передавати «інформацію модально-прагматичного, а не денотативного чи сигніфікативного характеру» [10, с. 85]. На маркуванні сумніву, невпевненості в якомусь факті об'єктивної дійсності, його можливості, вірогідності та ін. спеціалізовані частки, що з огляду на частоту функціонування в політичному дискурсі формують такий ієрархічний ряд: *навряд чи, наче, неначе, неначебто*, наприклад: *Однак політична вигода може минути, а виплекані угорські амбіції навряд чи швидко зникнуть* («Дзеркало тижня», 23.09.2019); *Тим паче що НПУ – з тих небагатьох партутворень, що були провладними вчора й наче залишаються ними сьогодні* («Дзеркало тижня», 26.08.2005); *Проблему неначе спробувала розв'язати сама митниця напередодні візиту президента* («Дзеркало тижня», 18.11.2011).

Отже, засвідчені в політичному дискурсі висловлення з модальним значенням вірогідності виявляють високий ступінь суб'єктивності, характеризують усю структуру й подану в ній інформацію загалом та реалізують семантику можливості, імовірності, припущення, сумніву. З огляду на семантико-прагматичне навантаження вони структурують дві групи: 1) зі значенням власне-вірогідності, експлікуючи різного ступеня припущення мовця щодо певного факту; 2) з указівкою на контаміновану вірогідність, що поєднує кілька модальних значень, зокрема: а) вірогідності й дебітивності; б) вірогідності й заперечення; в) вірогідної й питальної модальності; г) вірогідності, питальності й прихованої, частково знебарвленої спонукальності; г) вірогідної, заперечної й емоційно-оцінної модальностей. Значна частина виявлених у політичному дискурсі конструкцій має супровідне емоційно-експресивне забарвлення, переважно негативне. Маркування висловлень вірогідної модальності пов'язане з лексичним, морфологічним і синтаксичним мовними рівнями. На цій

функції спеціалізовані власне-дієслова, вербалізовані прикметники, модальні прислівники, частки.

Перспективним вважаємо студіювання інших модальних значень, передусім їхніх перехідних виявів, що дасть змогу вияскравити особливості мовлення політиків, виявити їхні маніпуляційні стратегії, емоційно-експресивне навантаження та низку інших функцій.

Література

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове. Москва: Высш. шк., 1986. 640 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
5. Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наук. думка, 1975. С. 16–29.
6. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
7. Костусяк Н. М. Грамемна структура категорії лексико-граматичної модальності. *Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн.* Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1. С. 127–139.
8. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. 2-е вид., переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
9. Немец Г. П. Актуальные проблемы модальности в современном русском языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1991. 187 с.
10. Педченко С. О. До проблеми класифікації модальних партикул. *Філологічні науки: зб. наук. пр.* 2011. № 9. С. 82–87.
11. Педченко С. О. Класифікаційні параметри субкатегорійних суб'єктивно-модальних значень. *Молодий вчений*. 2016. № 8 (35). С. 305–308.
12. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 515 с.
13. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.; под ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 1990. 263 с.
14. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності: монографія. Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. 240 с.

15. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: монографія. Чернівці: Рута, 2002. 272 с.
16. Romaniuk S. *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna*. Warszawa – Iwano-Frankiwnsk: SOWA Sp. z o.o., 2016. 357 s.

References

1. Balli Sh. *Obshchaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka* [General Linguistics and French Language]. Moskva, 1955. 416 p. (in Russian).
2. Vinogradov V. V. *Russkiy yazyk: grammaticheskoe uchenie o slove* [Russian Language: Grammatical Study of the Word]. Moskva, 1986. 640 p. (in Russian).
3. Vykhovanets I. R. *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys* [Ukrainian Grammar. Syntax]. Kyiv, 1993. 368 p. (in Ukrainian).
4. Horpynych V. O. *Morfolohiia ukrainskoi movy* [Morphology of Ukrainian Language]. Kyiv, 2004. 336 p. (in Ukrainian).
5. Hryshchenko A. P. Modalnist i chasova vidnesenist yak zovnishno-syntaksychni oznaky rechennia [Modality and Tense as External Syntactic Features of Sentence]. In: *Syntaksys slovospoluchennia i prostoho rechennia*. Kyiv, 1975, pp. 16–29. (in Ukrainian).
6. Kostusiak N. M. *Struktura mizhrivnevykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy* [Structure of Interlevel Categories of Modern Ukrainian Language]. Lutsk, 2012. 452 p. (in Ukrainian).
7. Kostusiak N. M. Hramemna struktura katehorii leksyko-hramatychnoi modalnosti [Grammeme Structure of Category of Lexical and Grammatical Modality]. In: *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts*, 2014, no. 1, pp. 127–139. (in Ukrainian).
8. Mirchenko M. V. *Struktura syntaksychnykh katehorii* [Structure of Syntactic Categories]. Lutsk, 2004. 393 p. (in Ukrainian).
9. Nemets G. P. *Aktualnye problemy modalnosti v sovremennom russkom yazyke* [Current Issues of Modality in Modern Russian Language]. Rostov-na-Donu, 1991. 187 p. (in Russian).
10. Pedchenko S. O. Do problemy klasyfikatsii modalnykh partykul [Issue of Modal Particles Classification]. In: *Filolohichni nauky*, 2011, no. 9, pp. 82–87. (in Ukrainian).
11. Pedchenko S. O. Klasyfikatsiini parametry subkatehoriinykh subiektyvno-modalnykh znachen [Classific Criteria of Subcategorical Subjective and Modal Meanings]. In: *Molodyi vchenyi*, 2016, no. 8 (35), pp. 305–308. (in Ukrainian).
12. *Suchasna ukrainska literaturna mova: syntaksys* [Modern Ukrainian Literary Language: Syntax] / za zah. red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1972. 515 p. (in Ukrainian).
13. *Teoriya funktsionalnoy grammatiki. Temporalnost. Modalnost* [Theory of Functional Grammar. Temporality. Modality] / A. V. Bondarko, Ye. I. Belyaeva, L. A. Biryulin i dr.; pod red. A. V. Bondarko. Leningrad, 1990. 263 p. (in Russian).
14. Tkachuk V. M. *Katehoriia subiektyvnoi modalnosti* [Category of Subjective Modality]. Ternopil, 2003. 240 p. (in Ukrainian).

15. Shynkaruk V. D. *Katehorii modusu i dyktumu u strukturi rechennia* [Category of Modus and Dictum in Sentence Structure]. Chernivtsi, 2002. 272 p. (in Ukrainian).
16. Romaniuk S. *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna* [Ukrainian Political Discourse in 2010–2014. Linguistic Analysis]. Warszawa – Iwano-Frankiwnsk, 2016. 357 p. (in Polish).

Nataliia Kostusiak. Expression of Probable Modality in Modern Political Discourse: Ranking and Peculiarities of Expression. The article studies a multilevel interpretation of expressions with modal meaning of probability. Two aspects are taken into account: 1) expression of probable meaning and a number of options, that is a consequence of modal shifts, creation of contaminated (probable and accompanying) modal meanings due to situational and pragmatic conditions of communication; 2) study of probable modality in the discourse-centric aspect, with an emphasis on specific situations of communication of politicians, their communicative intention, purpose of communication, etc. These qualification principles made it possible to indicate a high level of subjectivity of the expressions of the analyzed modal plan, their ability to characterize the entire structure and information presented in it in general and the implementation of the semantics of possibility, probability, assumption and doubt. Orientation to the semantic and pragmatic load of expression of a probable modal plan led to their unification into two groups with meanings: 1) probabilities, which explain the different level of assumption of the speaker about a certain fact; 2) contaminated probability, which combines several modal meanings, in particular: a) probability and debitive; b) probability and negative; c) probable and interrogative modality (usually these are rhetorical questions that reveal a weakening of interrogative intention); d) probable, interrogative and hidden, somewhat discolored imperative; e) probable, negative and emotional-evaluative modalities. During the analysis of these constructions the attention is focused on their emotional and expressive coloring, which is mostly negative. It is found that the marking of expressions of probable modality is associated with different language levels. It is studied that verbs (*вагатися, видаватися, здаватися, припускати, сумніватися*), verbalized adjectives (*невпевнений, непевний*), modal adverbs (*здається, мабуть, можливо*, etc.), particles (*навіть чи, наче, неначе, неначебто*, etc.) are specialized on this function.

Key words: probable, debitive, negative, interrogative, emotional-evaluative modality, verb, modal adverb, particle.

Костусьяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID ID* 0000-0002-9795-6038; kostusyak.nataliia@eenu.edu.ua

Структурна організація простих семантично елементарних конструкцій

Статтю присвячено дослідженню особливостей простих семантично елементарних речень. Їхнє утворення розглянуто через призму концепції синтаксису залежностей. Установлено, що теорія залежностей слугує для глибшого розуміння організації різнотипних реченневих конструкцій і вможливує виокремлення самостійного напрямку, який визначає закономірності поєднання залежних компонентів у реченневих структурах. Схарактеризовано традиційні та нові засадничі принципи щодо аналізу структурної організації простих семантично елементарних конструкцій. Синтаксичну залежність витлумачено як несамотійність компонента реченневої конструкції, його підпорядкованість предикату (ознаковому компонентові) семантико-синтаксичної структури чи присудку формально-синтаксичної структури речення в простому семантично елементарному й неелементарному реченнях. Визначено, що на структурну організацію компонентів простих семантично елементарних речень впливає семантичне вираження предикатного компонента, який формує залежні субстанційні компоненти. Виокремлено 18 різновидів простих семантично елементарних речень із різнотипними предикатами. Проаналізовано структурну організацію простих однокомпонентних семантично елементарних конструкцій з предикатами всеохопного стану, виражених дієсловами та предикативними прислівниками; схарактеризовано утворення простих двокомпонентних семантично елементарних конструкцій з предикатами дії, якості та кількісного стану; простежено формування простих трикомпонентних семантично елементарних конструкцій з предикатами дії, процесу, стану та предикатами стану-відношення; визначено особливості простих чотирикомпонентних семантично елементарних конструкцій з предикатами дії та якісного стану; встановлено особливості п'яти-, шести-, семи- та восьмикомпонентних простих семантично елементарних конструкцій з предикатами дії.

Ключові слова: просте семантично елементарне речення, синтаксична залежність, предикат, суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив.

Особливості речення як багаторівневої одиниці продовжують залишатися проблемним питанням, пов'язаним із системно-структурним і функційним підходом до аналізу синтаксичних явищ. Систематизація різновидів синтаксичних одиниць на сьогодні є

актуальною, оскільки вможлиблює багатоплановий аналіз структурних типів реченневих конструкцій. Дослідження простого семантично елементарного речення і цілісний аналіз його структури розпочаті у 80-х роках ХХ століття. В останні десятиріччя проблематика реченневих конструкції стала одним із поширених об'єктів вивчення у граматиці.

У сучасному синтаксисі проблематика речення пов'язана з функційно-категорійним напрямом досліджень у студіях І. Р. Вихованця, який проаналізував семантико-синтаксичну структуру елементарних речень, зумовлену валентністю предиката [2, с. 41]. Дослідник пов'язав з валентністю розмежування семантично елементарних і неелементарних конструкцій [3, с. 121].

На ідеях семантико-синтаксичної валентності предиката (ознакового слова) ґрунтуються дослідження простого семантично елементарного речення М. Я. Плющ, яка зауважила: «Предикат і один або кілька непередикатних знаків утворюють елементарне речення <...> предметні імена визначені семантичним типом предиката, його валентністю як обов'язкові компоненти структурної основи речення» [12, с. 18]; А. П. Загнітка, який констатував: «опора на семантико-синтаксичну валентність уможлиблює розмежування семантично елементарних і семантично неелементарних простих речень на засаді диференціації носіїв пасивної й активної валентності» [4, с. 610]; М. В. Мірченка, який зазначив: «В українській новітній граматиці зосереджено увагу на семантико-синтаксичному рівні речення, елементарну структуру якого моделює предикат і зумовлені його валентністю аргументи, що позначають реальні предмети, а не опредмечені ознаки, дії, тощо» [11, с. 91]; Н. М. Костусяк, яка запропонувала розв'язувати проблематику класифікації центрального компонента реченневої конструкції, орієнтуючись на його валентний потенціал [7, с. 195]; О. Г. Межова, який, досліджуючи мінімальні синтаксичні компоненти, відзначив: «до складу речення входять усі іменникові компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката, тобто ті, які роблять речення мінімальним повідомленням, незалежним від контексту» [9, с. 32]; О. Киклевича, який застосував теорію валентності для укладання типології форм синтаксичної реалізації пропозиційних аргументів [6, с. 421]; І. А. Мельник, яка з'ясувала специфіку функціонування всіх різновидів дієслівних транспозитів у

формально- і семантико-синтаксичних структурах простих елементарних реченнєвих конструкцій з опертям на теорію валентності і констатувала: «...транспозит і зумовлений його валентністю актант у семантико-синтаксичній функції суб'єкта утворюють розчленовану на два компоненти структуру простого семантично елементарного речення» [10, с. 113]; В. М. Каленича, який інтерпретував елементарні речення як синтаксичні моделі, утворені предикатами й обов'язковими валентно зумовленими компонентами (субстанційними синтаксемами: суб'єктними, об'єктними, адресатними, інструментальними, локативними) [5, с. 37]; Г. В. Ситар, яка схарактеризувала структурні моделі дієслівних речень з предикатами відношення частини й цілого, у яких, на думку дослідниці, дієслова прогнозують наявність валентно зумовлених лівобічної і правобічної позицій на позначення цілого й частини / частин відповідно, що вимагають заповнення лексемами [13, с. 51].

Переосмислюючи потенціал валентності у структурі простого семантично елементарного речення, уважаємо, що особливості утворення простих семантично елементарних речень чіткіше пояснює синтаксична залежність. Тому їхній аналіз варто здійснити на основі концепції синтаксису залежностей, яка сприяє якнайглибшому проникненню в сутність лінгвістичних явищ, що відбуваються в реченнєвих структурах. Теорія залежностей слугує для глибшого розуміння організації різнотипних реченнєвих конструкцій і вможлиблює виокремлення самостійного напрямку, що визначає закономірності поєднання залежних компонентів у простому семантично елементарному та ускладненому реченнях і предикативних частин у складних синтаксичних конструкціях [8, с. 10–24]. Обрання тої чи тої концепції щодо дослідження речення як основної синтаксичної одиниці залишається відкритим і дискусійним питанням у сучасному мовознавстві.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності використання в дослідженні простого семантично елементарного речення поняття *синтаксична залежність*. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: 1) переосмислити традиційні та нові засадничі принципи виокремлення простого семантично елементарного речення; 2) проаналізувати специфіку формування простих семантично елементарних конструкцій; 3) систематизувати різновиди простих семантично елементарних реченнєвих структур.

Матеріалом дослідження послуговували речення, дібрані з текстів художнього стилю сучасної української літературної мови. У дослідженні частково використано *метод синтаксичного моделювання* для репрезентації моделей простих п'яти-, шести-, семи- і восьмикомпонентних семантично елементарних речень та пояснення трансформаційного зв'язку між реченнєвими конструкціями.

У більшості слов'янських студій із синтаксису речення витлумачено як одну з визначальних синтаксичних одиниць, яку потрібно протиставити слову й словосполученню за формально-синтаксичною організацією, семантикою та функційними особливостями. В українській синтаксис поняття простого елементарного речення ввів І. Р. Вихованець [1, с. 25 – 63]. Він звернув увагу на утворення конструкцій такого класу, їхній компонентний склад і відзначив, що семантично елементарне речення складене тільки з одного предиката і залежних від нього непередикатних імен. Дослідник установив один із найважливіших теоретичних принципів простих і складних речень – виокремлення їхніх елементарних і неелементарних різновидів, без «уведення цих граматичних понять неможливе адекватне пізнання всього синтаксичного механізму, ієрархії синтаксичних одиниць і внутрішніх та зовнішніх дериваційних відношень у сфері синтаксису» [3, с. 11]. М. І. Степанов, досліджуючи концепцію елементарності, виокремив основні аспекти, що формують вихідний зміст цього поняття – фундаментальність, вихідність, істотність й неподільність [14, с. 21]. Слушними є міркування О. Г. Межова, який вважає, що питання про елементарні синтаксичні одиниці є визначальними в синтаксичній теорії, їхня систематизація та дослідження закономірностей ускладнення становить одне з основних завдань функційного аналізу [9, с. 30].

Просту семантично елементарну реченнєву конструкцію формує предикат із залежними від нього субстанційними компонентами (власне-іменниками, що позначають реальні предмети, а не опредметнені дії, стани, ознаки). Предикатний компонент простого семантично елементарного речення найчастіше репрезентований дієсловами як головними та найпоширенішими одиницями, що здатні зумовлювати семантико-синтаксичну залежність у простому семантично елементарному реченні. Інші частини мови (іменники,

прикметники, прислівники та числівники) вмотивовують семантико-синтаксичну залежність тільки внаслідок їхньої трансформації в первинну для дієслова предикативну позицію – присудка у формально-синтаксичній структурі, ознакового слова (предиката) в семантико-синтаксичній структурі. Семантика предикатних компонентів чітко визначає межі семантично елементарних речень та семантико-синтаксичні функції залежних від предикатів субстанційних синтаксем.

Синтаксичну залежність кваліфікуємо як несаможитність компонента речення, його підпорядкованість ознаковому компонентові семантико-синтаксичної чи формально-синтаксичної структури речення в простому семантично елементарному й неелементарному реченнях та підпорядкованість підрядної частини головній у складнопідрядному реченні. Залежний компонент визначаємо як складник семантико-синтаксичної чи формально-синтаксичної структури реченнєвої конструкції, що є залежним від ознакового компонента. Для чіткого витлумачення організації семантико-синтаксичної структури простого семантично елементарного речення послуговуємося поняттям «семантико-синтаксична залежність», яке дає чітке розуміння особливостей утворення реченнєвих структур. Семантико-синтаксична залежність компонентів семантико-синтаксичної структури простого семантично елементарного речення – це їхня здатність залежати від ознакового слова (предиката чи присудка) [8].

Просте семантично елементарне речення виражає одну ситуацію. У його структурі предикат функціонує як основний компонент і вмотивовує семантико-синтаксичні залежності, що реалізують відповідні функції осіб і предметів, напр.: ... *хтось* <...> *дарує тобі* <...> *сома*... (Ю. Андрухович) (у простій семантично елементарній конструкції предикат *дарує* зумовлює суб'єктну, об'єктну та адресатну залежності); ...*я не полетів до Києва літаком* (В. Шкляр) (у простій семантично елементарній конструкції предикат *не полетів* формує суб'єктну, інструментальну та локативну залежності); [Я] *Брела по* <...> *травах*... (О. Богачук) (у простій семантично елементарній конструкції предикат *брела* вмотивовує суб'єктну та локативну залежності).

Дослідження простого семантично елементарного речення пов'язане із систематизацією всієї сукупності предикатів, бо цей

компонент не завжди репрезентований дієсловом. Проаналізувавши деякі класифікації предикатів, О. Г. Межов зауважив, що в них є багато розбіжностей, однак є й чимало спільних моментів: «...усі мовознавці виділяють предикати дії та предикати стану. Це головне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків мовної системи. <...> Не існує поки що загальноприйнятої типології, адже в основі речення лежить ситуація позамовної дійсності, у якій відображені найістотніші сутності предметів» [9, с. 58]. На нашу думку, оскільки предикати процесу й стану досить показово різняться семантикою, потрібно виокремити три основних різновиди предикатних одиниць: 1) предикати дії (виражені дієсловами); 2) предикати процесу (репрезентовані дієсловами); 3) предикати стану (виражені дієсловами, предикативними прикметниками, предикативними прислівниками і предикативними числівниками). Предикати стану поділяємо на предикати всеохопного стану (репрезентовані дієсловами і предикативними прислівниками), предикати якісного стану (виражені предикативними прикметниками), предикати кількісного стану (репрезентовані предикативними числівниками) й предикати стану-відношення (зреалізовані предикативними прикметниками і предикативними прислівниками).

Найпоширеніші типи простих семантично елементарних конструкцій виокремлюємо, зважаючи на семантичний потенціал предиката та його здатність формувати залежні субстанційні компоненти.

1. Прості однокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами всеохопного стану, виражені дієсловами, напр.: *Вечорило* (І. Роздобудько); *Холодає* (І. Жиленко). У конструкціях представлено нульову залежність, зумовлену лексично не вираженим суб'єктом всеохопного стану.

2. Прості однокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами всеохопного стану, репрезентовані предикативними прислівниками, напр.: *...було хмарно...* (Б. Бойчук); *Зимно...* (В. Стус); *Холодно...* (Іван Багряний). У конструкціях представлено нульову залежність, репрезентовану лексично не вираженим суб'єктом всеохопного стану.

3. Прості двокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: *Секретарює Сергій Корнійчук* (Улас Самчук);

...*Марися господарює*... (О. Гончар), у яких дієслівний предикат зумовлює одну суб'єктну субстанційну залежність.

4. Прості двокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами стану, репрезентовані дієсловами, напр.: *Імператриця нездужає*... (П. Загребельний); *Вітька радіє*... (В. Шкляр). Предикат стану експлікує одну субстанційну суб'єктну залежність.

5. Прості двокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами якості, напр.: ...*дружина* <...> *щаслива*... (Н. Сняданко); ...*Даруся розумна*... (М. Матіос). Предикат якості вмотивовує одну субстанційну суб'єктну залежність.

6. Прості двокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами кількісного стану, напр.: *Анні було шість років* (Т. Прохасько); *Йй* <...> *вісімнадцять* (Анатолій Дністровий). Предикат кількісного стану зумовлює одну субстанційну суб'єктну залежність.

7. Прості двокомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами процесу, напр.: ...*розцвітає* <...> *лілея*... (Р. Іванчук). Предикат процесу зумовлює одну субстанційну суб'єктну залежність.

8. Прості трикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: ...*жіночка* <...> *читає книжку* (В. Шкляр); ...*народ співає* <...> *пісню* (В. Шкляр); *Дзядзьо збудував* <...> *хатку* (Т. Прохасько). Це конструкції з двома субстанційними залежностями (суб'єктною і об'єктною).

9. Прості трикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами процесу, напр.: ...*Феодосій* <...> *проживає в Острозі*... (В. Шкляр); ...*пароплав* <...> *стоїть у порту* (М. Трублаїні). Це конструкції з двома субстанційними залежностями (суб'єктною і локативною).

10. Прості трикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами стану, напр.: [Я] *Люблю Україну* (В. Гей); ...*вона* [Роксолана] *ненавиділа* <...> *султана* (П. Загребельний). Це конструкції з двома субстанційними залежностями (суб'єктною і об'єктною).

11. Прості трикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами стану-відношення, напр.: – *Чи Гільда гарніша за мене?* (Б. Бойчук); ...*Пестя* <...> *старша за Килинку* (Г. Тарасюк), у яких предикат зумовлює суб'єктну та об'єктну залежності.

12. Прості чотирикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: *Мені* <...> *батько витесав*

<...> *лижі* [інструментом] (Р. Андріяшик), у яких дієслівний предикат визначає суб'єктну, об'єктну й інструментальну залежності.

13. Прості чотирикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами якісного стану, напр.: ...*він* [Іллеш] *мені* <...> *винний* [гроші] (З. Тулуб) утворюють предикат і залежні від нього суб'єкт, об'єкт і адресат.

14. Прості п'ятикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: ...*Андрій не хотів нікому писати листа* [ручкою] (Іван Багряний). Дієслівний предикат у таких структурах зумовлює суб'єктну, об'єктну, адресатну та інструментальну залежності.

15. Прості п'ятикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: *Студенти йшли з гуртожитку через площу до університету*. Дієслівний предикат у таких структурах визначає суб'єктну та локативні залежності.

16. Прості шестикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: *Школярі поїхали автобусом з Луцька через Львів до Ужгорода*, у яких дієслівний предикат умотивовує суб'єктну, інструментальну та локативні залежності.

17. Прості семикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: *Дівчина несе яблука бабусі з саду через подвір'я в хату*. Це конструкції з шістьма залежними компонентами – суб'єктом, об'єктом, адресатом та локативами.

18. Прості восьмикомпонентні семантично елементарні конструкції з предикатами дії, напр.: *Робітники доставляють продукцію замовникові вантажівкою з міста через райцентр у село*. Це конструкції із сімома залежними компонентами – суб'єктом, об'єктом, адресатом, інструменталем та локативами.

Залежний інструментальний компонент позначає засіб дії в п'ятикомпонентних простих семантично елементарних структурах і засіб пересування в шести-, семи- та восьмикомпонентних простих семантично елементарних конструкціях. Залежний локативний компонент зазнає семантичної диференціації (локативний компонент на позначення початкового пункту руху, локативний компонент на позначення шляху руху, локативний компонент на позначення кінцевого пункту руху) у п'яти-, шести-, семи- та восьмикомпонентних простих семантично елементарних реченнях.

Передумовою семантичної елементарності простого речення є семантичні особливості його синтаксем. Компоненти, що формують

просту семантично елементарну конструкцію, виражені переважно іменниками конкретного, а не абстрактного значення. Абстрактні іменники: *щастя, біль, радість, тривога, натхнення, вірність* і под. мають ускладнену семантику, тому реченнєві конструкції з цими словами визначаємо як семантично неелементарні, напр.: *Хвороба усамітнила людей – Люди усамітнилися, бо були хворі* (спостерігаємо трансформаційний зв'язок першого речення зі складнопідрядною конструкцією). У сучасній українській літературній мові більшість речень не є тотожними щодо структури простих семантично елементарних конструкцій (переважно п'яти-, шести-, семи- та восьмикомпонентні семантично елементарні конструкції), напр.: *...офіціантка несла страву з кухні до залу...* (П. Загребельний) (імпліцитний вияв адресатного і локативного залежних компонентів); *...вона сама не писала Валерію таких листів* (Є. Кононенко) (імпліцитний вияв інструментального залежного компонента); *Везли деревне болгарське вугілля джебеджеїтам...* (П. Загребельний) (імпліцитний вияв суб'єктного, інструментального і локативних залежних компонентів).

У всіх типах простих семантично елементарних конструкцій реалізація залежних компонентів сформована предикатом. Предикати всеохопного стану, виражені дієсловами та предикативними прислівниками формують прості однокомпонентні семантично елементарні конструкції. Предикати дії, стану, репрезентовані дієсловами, предикатами якості та кількісного стану утворюють прості двокомпонентні семантично елементарні речення. Трикомпонентні прості семантично елементарні структури утворюють предикати дії, процесу, стану та стану-відношення. Чотирикомпонентні прості семантично елементарні конструкції формують предикати дії та предикати якісного стану. П'яти-, шести-, семи- та восьмикомпонентні прості семантично елементарні речення утворюють тільки предикати дії.

Предикатам дії характерне семантичне розширення реченнєвої конструкції. Предикати процесу та стану звужують наповнення залежних компонентів. Відмінність між семантико-синтаксичною і формально-синтаксичною реченнєвими структурами зумовлена асиметрією двох рівнів речення, яку виявляємо за різновидами синтаксичної залежності: семантико-синтаксична й формально-синтаксична. Системний аналіз кожної виокремленої реченнєвої конструкції вважаємо перспективним. Зокрема, необхідно з'ясувати

семантико-граматичні особливості реченневих складників, у межах кожної структурної моделі схарактеризувати синтаксичні зв'язки й на їхній основі проаналізувати головні і другорядні члени речення. Виявлення подібностей і відмінностей залежних компонентів у структурі речення становить практичну цінність, оскільки результати дослідження слугуватимуть у перекладацькій практиці та порівняльному аналізі синтаксичних одиниць.

Література

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення: монографія. Київ: Наук. думка, 1983. 219 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис: монографія. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
5. Каленич В. М. Семантико-синтаксична неелементарність речень з одновалентними дієслівними предикатами. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Філологія. Мовознавство*. 2009. Сер.: 105. Вип. 92. С. 36–41.
6. Киклевич А. Типологія форм синтаксической реализации пропозициональных аргументов (на примере русских эмотивных глаголов). *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2019. X/1. С. 419–443.
7. Костусьяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія. Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
8. Мацицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних залежностей: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
10. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2015. 476 с.
11. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. Держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004, вид. 2-ге, переробл. 393 с.
12. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні: вибрані праці. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2011. 362 с.
13. Ситар Г. В. Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2007. 238 с.
14. Степанов Н. И. Концепции элементарности в научном познании: монографія. Москва: Наука, 1976. 175 с.

References

1. Vykhovanets I. R., Horodenska K. H., Rusanivskiy V. M. *Semantyko-syntaksychna struktura rechennia* [Semantic and syntactic structure of the sentence]. Kyiv, 1983. 219 p. (in Ukrainian).
2. Vykhovanets I. R. *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy* [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv, 1992. 224 p. (in Ukrainian).
3. Vykhovanets I. R. *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv, 1993. 368 p. (in Ukrainian).
4. Zahnitko A. P. *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys* [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Morphology. Syntax]. Donetsk, 2011. 992 p. (in Ukrainian).
5. Kalenykh V. M. Semantyko-syntaksychna neelementarnist rechen z odnovalentnyimi diieslivnyimi predykhatamy [Semantic-syntactical parameters of non-elementary sentences with one-valency verbal predicates]. In: *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Filolohiia. Movoznavstvo*, 2009, series: 105, issue 92, pp. 36–41. (in Ukrainian).
6. Kyklevykh A. Tipolohiia form syntaksycheskoi realizatsyy propozyitsyonalnykh arhumentov (na prymeru russkykh emotyivnykh hlaholov) [Typology of syntactic realization forms of propositional argument (on the example of Russian emotional verbs)]. In: *Przeglad Wschodnioeuropejski*, 2019. issue X/1, pp. 419–443. (in Russian).
7. Kostusiak N. M. *Struktura mizhrivnevykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy* [The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language]. Lutsk, 2012. 452 p. (in Ukrainian).
8. Masytska T. Ye. *Typolohiia semantyko-syntaksychnykh zalezhnosti* [Typology of semantic-syntactic dependencies]. Lutsk, 2016. 416 p. (in Ukrainian).
9. Mezhev O. H. *Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts* [Typology of minimal semantic-syntactic units]. Lutsk, 2012. 464 p. (in Ukrainian).
10. Melnyk I. A. *Transpozytsiina hramatyka ukrainskoho diieslova* [Transpositional grammar of the Ukrainian verb]. Lutsk, 2015. 476 p. (in Ukrainian).
11. Mirchenko M. V. *Struktura syntaksychnykh katehorii* [The structure of syntactic categories]. Lutsk, 2004, edition 2. 393 p. (in Ukrainian).
12. Pliushch M. Ya. *Slovoforma u semantychno elementarnomu ta uskladnenomu rechenni* [Wordform in a semantically elementary and important sentence]. Kyiv, 2011. 362 p. (in Ukrainian).
13. Sytar H. V. *Modeli rechen iz predykhatamy vidnoshennia chastyny y tsiloho v ukrainskii movi* [Models of sentences with predicates of the relation of part and whole in the Ukrainian language]. Donetsk, 2007. 238 p. (in Ukrainian).
14. Stepanov N. Y. *Kontseptsyy elementarnosti v nauchnom poznannyi* [Elementary concepts in scientific knowledge]. Moscow, 1976. 175 p. (in Russian).

Tetiana Masytska, Yulia Vaseiko. Structural Arrangement of Simple Semantically Elementary Constructions. The article deals with the research of special features of a simple semantically elementary sentence. Formation of simple semantically elementary sentences is considered from the perspective of the dependency syntax conception. It has been found out that the dependency theory provides deeper insight into the structure of diverse sentence constructions and allows distinguishing the independent research area specifying patterns for combination of dependent components. The research gives characteristics of traditional and new basic principles regarding the definition of structural arrangement of simple semantically elementary constructions. The syntactic dependency is interpreted as component dependence in a sentence construction, its subordination to a predicate (a distinctive feature component) in a semantic and syntactic structure or a predicate of formal syntactic sentence structure in simple semantically elementary and nonelementary sentences. It has been defined that the structural arrangement of components in a simple semantically elementary sentence is under the influence of semantic expression of a predicative component shaping dependent substantial components. 18 variations of simple semantically elementary sentences with diverse predicates have been differentiated. The analysis focuses on the structural arrangement of simple one-component semantically elementary constructions with comprehensive state predicates expressed by verbs and predicative adverbs; the formation of simple two-component semantically elementary constructions with predicates of actions, quality and quantitative state has been described; the formation of simple three-component semantically elementary constructions with predicates of actions, processes, state and state-relation predicates has been studied; special features of simple four-component semantically elementary constructions with predicates of actions and qualitative state have been defined; special features of simple five-, six-, seven- and eight-component semantically elementary constructions with predicates of actions have been specified.

Key words: simple semantically elementary sentence, syntactic dependency, predicate, subject, object, addressee, instrumental, locative.

Масицька Тетяна Євгенівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD:* 0000-0002-2375-1179; masytska.tetiana@eenu.edu.ua

Васейко Юлія Святославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD:* 0000-0001-5227-1097; jvaseyko@gmail.com

Комунікативно-прагматичні та стилістичні функції часток у художніх творах Лесі Українки

У студії комплексно проаналізовано різноманітні експресивні варіанти фразових часток у художніх текстах Лесі Українки відповідно до їхніх комунікативно-прагматичних і семантико-стилістичних особливостей. Схарактеризовано основні підходи до вивчення структури і функцій часток у сучасній лінгвістичній науці: традиційний (граматико-семантичний), функційно-семантичний, комунікативний, функційно-прагматичний і текстово-дискурсивний. Як доведено у низці праць зарубіжних і українських мовознавців, часткам, природа яких суто комунікативна, притаманні всі ознаки дискурсивних слів, які формують і визначають структуру дискурсу. Визначено кваліфікаційні параметри та принципи класифікації часток у різних граматичних студіях. З'ясовано вплив часток на формування комунікативних типів речень за метою висловлювання або експресивним забарвленням – розповідних, питальних, спонукальних, бажальних, окличних. Визначено спроможність аналізованих одиниць виражати стверджувальну та заперечену модальність. Встановлено роль часток в актуальному членуванні висловлень як основних засобів виділення реми або теми. Виявлено семантико-прагматичний потенціал і стилістичне навантаження часток у поетичних і драматичних творах Лесі Українки. Частки виконують найчастіше вказівні, обмежувально-видільні, уточнювальні, підсилювальні, оцінні функції, надають висловленням семантико-прагматичних відтінків упевненості, сумніву, здивування, осуду, докору, порівняння, згоди / незгоди, негативної або позитивної оцінки. Функційний діапазон часток нерідко зумовлений їхнім розташуванням у структурі речення – постпозицією чи препозицією стосовно повнозначних слів. За актуального членування більшість аналізованих часток слугують для виділення реми висловлення, комунікативним маркером теми найчастіше є частка *ж* (*же*). Повторення часток в одному контексті посилює експресивність поетичного мовлення, надає йому оригінальності, милозвучності, емоційного напруження, ритмічності.

Ключові слова: частка, речення, комунікативно-прагматичні функції, стилістичні функції, стверджувальне і заперечне значення, питальна модальність, бажальна модальність, експресивність.

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є виявлення й науковий опис семантико-прагматичного потенціалу

часток. Дискусійними залишаються питання лінгвістичного статусу, класифікації та похідності цих одиниць. Складність кваліфікації та опису часток зумовлена насамперед тим, що це переважно вторинні утворення, сформовані на основі різних класів слів: прислівників, сполучників, займенників, дієслів та ін. Крім того, ті ж самі частки в різних контекстах здатні виявляти різну семантику й модальні значення. Незважаючи на таку складність, проблемність цих одиниць, їхнє периферійне місце в системі мови, не варто недооцінювати їхню роль, адже в мовленнєвій сфері, особливо в розмовному та художньому стилях, частки часто вживані та здатні лаконічно, економно передавати безліч модальних відтінків, без чого людина не змогла б виразити всі свої думки, емоції та почуття.

Порівняно з іншими лексико-граматичними класами слів, частки досліджені найменше. У лінгвістичній науці відомі такі основні підходи до їх аналізу: традиційний (граматико-семантичний), функційно-семантичний та комунікативний. У межах традиційного напряму частки розглянуто як клас службових слів, що не мають власного лексичного значення, виступаючи носіями різноманітних семантико-граматичних відтінків значень слів, словосполучень і речень, і використовуються для творення нових слів та їхніх форм. Відповідно до цього Л. І. Коломієць [12, с. 500–512], М. А. Жовтобрюх [6, с. 386–390], М. Я. Плющ [10, с. 311–314] розрізняють фразові (модальні), словотворчі та формотворчі частки. Функційно-семантичний підхід, який характеризує функційно-змістове наповнення часток у структурі речень і текстів, представлений у працях К. Г. Городенської [4, с. 357–363], О. К. Безпояско [2, с. 308–317]; А. П. Загнітка [7], Т. М. Ніколаєвої [8], Л. В. Бондаренко [3]; С. О. Педченко [9] та ін. За останнє десятиріччя активізовані пошуки дослідників в межах комунікативного (функційно-прагматичного і текстово-дискурсивного) підходу, який в українському мовознавстві найповніше реалізований у низці статей і монографії Ф. С. Бацевича «Частки української мови як дискурсивні слова» [1]. У цих різноаспектних дослідженнях опис часток здійснено на матеріалі різностильових текстів української або інших мов. В українському мовознавстві комунікативно-прагматичні й семантико-стилістичні функції часток в художніх текстах окремих письменників, зокрема поетичних творах Лесі Українки, не були предметом спеціальних наукових студій.

Мета пропонованого дослідження полягає в комплексному аналізі фразових часток відповідно до їхніх семантико-стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей функціонування в художніх текстах Лесі Українки, де ці одиниці широко представлені в різноманітних експресивних варіантах. Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати основні підходи до вивчення часток у сучасній лінгвістичній науці; 2) з'ясувати вплив часток на формування комунікативних типів речень; 3) установити роль часток в актуальному членуванні висловлень; 4) виявити семантико-прагматичний потенціал та стилістичне навантаження часток в поетичних і драматичних творах Лесі Українки.

Згаданий вище комунікативно-прагматичний підхід, на думку Ф. С. Бацевича, дає змогу виявити й описати ті найважливіші типи комунікативних смислів, «які вносить досліджувана частка в змістову організацію висловлень та плин дискурсу загалом» [1, с. 35]. У низці праць зарубіжних і українських мовознавців доведено, що часткам притаманні всі ознаки дискурсивних слів, які формують структуру дискурсу, визначають його, плин і природа яких суто комунікативна. Дискурсивні слова (частки, сполучники, прийменники, прислівники, займенники, вигуки, вставні і модальні слова) об'єднані не за спільними формальними ознаками, а через безпосередній зв'язок із функціонуванням дискурсу, зокрема його складниками: адресатом, адресантом, ситуацією, змістом спілкування тощо. Частки – носії особливого типу інформації у висловленнях, текстах, що пов'язана з особами адресанта, адресата, їхнім ставленням до повідомлюваного, до співрозмовників, і має переважно прагматичний характер. Комунікативно-прагматичні значення часток, на відміну від повнозначних слів, дещо розмиті, мають пов'язаний з модальністю та іншими чинниками імпліцитний характер, проте вони не оказіональні, а узуальні, тобто семантико-прагматично актуалізуються під впливом конкретного контексту їх уживання [1, с. 248–249].

У поетичних і драматичних творах Лесі Українки частки виконують низку комунікативних функцій. Одні з них беруть участь у створенні відповідного комунікативного типу речень за метою висловлювання або експресивним забарвленням – розповідного, питального, спонукального, бажального, окличного, інші слугують засобами виділення реми або теми за актуального членування

висловлень [4, с. 358]. Проте цим не вичерпується функційне навантаження часток: вони вносять у різні контексти безліч семантико-прагматичних і стилістичних відтінків. Розглянемо їх докладніше .

Частка **чи** найчастіше вживається в реченнях питальної модальності, виражаючи комунікативно-прагматичні функції непевності, сумніву щодо дії, вчинку суб'єкта або факту, події в навколишньому світі, напр.: – *Мамо, чи кожна пташина В вирій на зиму літає? – В мамі спитала дитина* [13, I, с. 111]; *[Мавка:] Весна ще так ніколи не співала, як отепер. Чи то мені так снилось?* [13, V, с. 214]; *І розбилось від жалю свого Серце смутне... Чи хто тебе чує? Чи не скаже хто часом того, Що розбитеє серце віщує?* [13, I, с. 64]. У сполученні з часткою *не* виражає можливість, бажання особою чого-небудь, набуваючи значення модального слова *може*, напр.: *[Мати:] А чи не годі вже того грання? Все грай та грай, а ти, робото, стій!* [13, V, с. 244]; *[Анна (встає:)] Чи не забагато ви дозволяєте собі, сеньйоре?* [13, VI, с. 105]. У риторичних запитаннях із непрямим твердженням вона набуває одного зі значень частки *хіба*, тобто заперечує можливий сумнів мовця або співрозмовника в сказаному: *Чи є кращі між квітками Та над весняні? Чи є кращі в життю [житті] літа Та над молодії?* (13, I, с. 88); *[Лукаш:] Та що ти, дівчино? Чи я розбійник? Я тільки хтів собі вточити соку з берези* [13, V, с. 215]; *Чи міг же хто тоді подумать, що і Саул колись пророком стане?* [13, I, с. 214]; *Мрії передсвітні, які ви чарівні! Чи є весна, яка б могла квітками дорівнятись урочим барвам вашим?* [13, I, с. 324]. Як видно з наведених прикладів, аналізована частка нерідко пов'язана з попереднім контекстом, залежна від нього.

Частка **хіба** в риторичному питанні чіткіше передає впевненість, переконливість у протилежній відповіді, пор.: *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі?* [13, I, с. 378]; *[Анна:] Хіба того не вартий дон Гонзаго?* [13, VI, с. 72]; *[Сганарель:] Та донну Соль! Кого ж іще? Хіба ми не для неї пригналися в Севілью?* [13, VI, с. 90]; *[Анна:] Хіба вам звичай дозволяє танці?* [13, VI, с. 98]. У власне питальному реченні вона, навпаки, підкреслює сумнів, вагання щодо змісту сказаного, недовіру до можливості здійснення висловленого, напр.: *[Виночернець:] Немає кубка з яшми! [Хуса (грізно:)] Як нема? Хіба хто вкрав? Я злодія знайду хоч під землею!* [13, V, с. 160]; *[Оксана:] Се ж як? Хіба умру?*

*Тоді запевне душа полине... [14, с. 532]; Ти **хіба** не чуєш, як хуртовина грає? [13, I, с. 353].*

Частка **невже** в художніх текстах Лесі Українки більшою мірою виражає сумнів, невіру, додаючи питальному реченню відтінку здивування, напр.: *Ох, **невже** в тобі, рідний мій краю, Тільки й чуються вільні пісні – У сні? [13, I, с. 48]; Пісні соловейкові дзвінко-сріблесті! **Невже** ви замовкли, минули? [13, I, с. 48]; Мій друже, мій друже, **невже** я одинока згину? [13, I, с. 257]; Говорять, що матері сльози гарячі І тверде, міцнеє каміння проймають; **Невже** найщиріші кривавії сльози дитячі Ніякої сили не мають? [13, I, с. 74]; Важкі побережнії скелі зрива переможнее море; **невже** переможная пісня важкого жалю не поборе? [13, I, с. 198].*

Семантико-прагматичні функції здивування, вагання, докору, негативної оцінки властиві питальним часткам **що, що за, що то за** в експресивно забарвлених конструкціях, напр.: *[Люцій:] **Що**, твоє сумління чисте? [Парвус:] Чому ж би ні? [13, IV, с. 208]; [Оксана (вражена, вириває руку):] Се **що за** звичай? Я не холопка з вотчини твоєї! [14, 523]; [Анна:] Який слуга? **Що за** квітки? [13, VI, с. 129]; Ой, **що за** гук? Навіщо ти ударив військової? [13, I, с. 214]; Ох, **що за** погляд! Мов з праці камінчик! [13, I, с. 214].*

Вказівна частка **ось** (рідше **от**) у мовній тканині творів Лесі Українки є носієм комунікативно-прагматичного значення просторової або ментальної близькості мовця тому об'єкту, події, факту, стану, про які він повідомляє, думає, напр.: *Пташкою хмарка летить до шпилечка... **Ось** вони, ось вони в парі! [13, I, с. 291]; За вікном чутно голос Милевського: «Дозвольте спитати, чи тут живе т-ле Гоцинська?» Жіночий голос відповідає: – Тут, **ось** її двері [13, III, с. 85]; [Вігіл:] **Що** тут таке? [Римлянка (показує на обох відпущеників):] **От** сії два побились [13, IV, с. 298]. Це може бути також: безпосередня вказівка на предмет, який кому-небудь передають або пропонують [11, т. V, с. 796], напр.: *Грай. **Ось** оця струна зовсім порвалася... [13, I, с. 245]; [Молодий комонник (кличе кивком руки хлопця з кухлем)] : **Ось** вино з водою, пані [13, IV, с. 290]; [Дон Жуан:] **Ось** мій перстень! [Анна (мінється з ним перснями):] **Ось** мій... [13, VI, с. 158]; повідомлення про що-небудь сподіване, довгоочікуване в значенні *нарешті* [11, т. V, с. 797], напр.: *По хвилях блакитних пливе човен прудко. **От** і берег видко! прибули ми хутко* (13, I, с. 96); фіксація початкового сприйняття об'єкта, факту, події,**

зосередження уваги на подальшому повідомленні, напр.: *Ти **от** за що ненавидиш мене: що ти мені не зброєю сподобавсь, а тільки арфою* [13, I, с. 214].

Контекстним антонімом частки *ось* є частка **он**, яка вказує: на віддалений на певній відстані об'єкт, що зумовлює відсторонене фізичне сприйняття його суб'єктом: *Он ярочки зелененькі, Стежечки по них маленькі* [13, I, с. 93]; *Он і садок, батьківська хата і луки зелені, темні вільхи, ставочок із ряскою. Так, се Вкраїна...* [13, I, с. 368]; *Он степовеє село розляглося В балці веселій та милій* [13, I, с. 93]; [Лісовик:] *Он жовтими пушинками вже плавлють на чистім плесі каченятка дикі* [13, V, с. 213]; на факт, подію, явище і т. ін., від яких ментально відсторонений суб'єкт: [Саня:] *Вам он навіть любов уявляється в постаті якоїсь балерини* (13, III, с. 33); [Неріса (визволяючись)]: *Пусту мене! Чутно стукання у хвіртку. Он хтось прийшов до тебе* [13, VI, с. 183]. Як варіант частки *он*, частка **онде** є носієм тих самих комунікативно-прагматичних значень, пор.: *Онде балочка весела, В ній хороші, красні села* [13, I, с. 93]; *А онде нещасний коханець край брами У розпачі голову стиснув руками...* [13, I, с. 128]; [Лев:] *Бачиш, вже онде є трава помежи рястом* [13, V, с. 211].

Комунікативно-прагматичне призначення частки **навіть** – виділення об'єкта в особливу сферу, певну групу, а також окреслення виняткової дії (стану, процесу), не притаманної істоті чи предмету, що створює комунікативний ефект несподіваності, напр.: *Стала вільна сторона шотландська **Навіть** давнім ворогам в пригоді* [13, II, с. 53]; *Навіть муза боїться вступити сюди, В сей осінній туман небарвистий ...* [13, I, с. 152]; *Де ж потім ти взяла ті ніжні тони, Що навіть злих людей до тебе привертала?* [13, I, с. 245]; *Співець тоді вже не в хатині і навіть вже не в домовині, а в Вічній Славі пробував* [13, I, с. 340]; [Меценат:] *Те, що я роблю: привчати ласкою, дарами навіть, всіх видатних чужинців Рим любити* [13, VI, с. 205].

Обмежувально-видільна комунікативно-прагматична семантика частки **лише** (*лиш*) у мовній палітрі творів Лесі Українки охоплює такі конкретніші значення: а) обмеження вияву чогось у часі: [Командор:] *Найвища скеля лише тоді вінець почесний має, коли зів'є гніздо на ній орлиця* [13, VI, с. 128]; [Антей:] *Квітки бували в нас лише в ту пору, коли вони цвіли в садках та в полі* [13, VI, с. 178]; б)

обмеження кількості: ...сама тільки думка, холодна, ясна, жива в мені буде, вона **лиш** одна [13, I, с. 348]; в) обмеження сфери пізнання, почуттів, внутрішніх станів людини: *І zostались мені лиш пісні та думки...* [13, I, с. 146]; *Німі мої думи, а руки дають лиш німії стискання...* [13, I, с. 198]; *Глянь лишень, Долорес, – як блимає у сій гробниці світло, мов заслоняє хто і відслоняє...* [13, VI, с. 82]; г) обмеження сфери фізичних дій та станів: [Анна:] *...що ті замки і заздрі жалюзі лише сховають від натрутних очей мої розкоші...* [13, VI, с. 144]; г) виділення волевиявлення людини: *Та ми прагнем лиш людського слова, І німа для нас книга одвічна...* [13, I, с. 50].

Частка **тільки** вказує на певне обмеження кількості, віддалі, величини; виділення чогось в особливу (виняткову) групу, відмінну від інших: *То світовий орган, і доля так судила, Що тільки раз він має гук подати ...* [13, I, с. 75]; *На човні нас було тільки двоє* [13, I, с. 103]; *Тільки туман на заході суворо синіє* [13, I, с. 93]; [Оксана:] *Я тільки правду мовлю...* [14, с. 537]; [Степан:] *Се тільки в пісні всі свекрухи люті, а ти побачиш, як моя матуся тобі за рідну стане* [14, с. 546]; [Ганна:] *Мене ж матуся тільки та Степан зовуть іще Ганнусею* [14, с. 504].

Семантико-прагматичний смисл частки **хоч** (**хоча**) полягає у виділенні чогось очікуваного, переважно бажаного, для мовця, напр.: [Орест:] *Часом я цілий день стараюсь почути від вас хоч одно ласкаве слово* [13, III, с. 43]; *Ти думаєш, вони надовго скинуть [ярмо]? [Неофіт-раб:] Хоч би на мить, і то вже варто праці!* [13, III, с. 250]; *Не всихайте, пишні квіти, Цвітій хоч до літа!* [13, I, с. 88]; *Я хочу слухать річ твою урочу І на своїм чолі твоє сіяння Почуть бажая хоч єдину мить* [13, I, с. 120]; *Коли б могла я ще хоч раз побачить Моїх коханих!..* [13, I, с. 137].

Позначаючи виняткову значущість чогось, частка **аж** уживається перед словами, що вказують на: а) кількісну ознаку, міру і ступінь: *Він своїм язиком довгим Руйнував ворожі міста... Чули ви його розповідь: Я один, а їх аж триста!* [13, II, с. 68]; *Водяник (Виринає посеред озера. Він древній сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс...)* [13, V, 206]; *Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга, аж до сліз* [13, V, с. 219]; б) часову ознаку: *Вже ж минуло з того часу Аж три довгі роки, Як втопилась дівчинонька У річці глибокій* [13, II, с. 13]; *Чого в пишнім замку ні в однім вікні Всю ніч аж до ранку не гаснуть огні?*

[13, I, с. 327]; *Погасне світло; та палають очі, Аж поки досвітки в вікно тихенько Заглянуть сивими очима* [13, I, с. 253]; в) просторову ознаку: *З гір аж до моря уступи сягають, Люди прозвали їх Чортові сходи* [13, I, с. 105]; *Щоб геть аж під яснії зорі Полинати співом дзвінким* [13, I, с. 119]; *Бачили ви, як велике багаття Кида вогонь аж до хмар?* [13, I, с. 238]; *Ген від Москви аж до Варшави зачервонили жупани* [13, I, с. 321]. Ця частка допомагає закцентувати на найвищій мірі вияву ознаки, досягненні далекої або крайньої межі, вносить у контекст відтінки раптовості чи несподіваності.

Частки *саме, якраз* уживані для виділення, більшої конкретизації особи чи предмета [11, т. IX, с. 25], напр.: *[Степан (удавано веселим голосом):] Місяць, люба? Се дивно, бо якраз на тебе сонце!* [14, с. 513]; *Що ж, се товар якраз про вас, шановні «продуценти», я певен, ви мені в свій час заплатите проценти* [13, I, с. 335]; *[Маріквіта:] О, певна річ! Адже моя сеньйора зовсім свята! Я саме се казала тому слугі, як брала ті квітки* [13, VI, с. 129]; для підсилення ознаки, дії, процесу, стану: *[Командор:] Боюсь, я, може, не зумів добрати... Але я думав, що як біле вбрання, то білі перли саме...* [13, VI, с. 92]; *Сиділи ми в садку, там саме зацвітало, і сипався з каштанів білий цвіт* [13, I, с. 186]; *[Антей:] Чи, може, то тобі якраз до мислі, що буде на позорищі стояти твоя подоба в домі переможця?* [13, VI, с. 192]; для уточнення, підсилення обставин часу, місця, способу дії тощо [11, т. XI, с. 641], напр.: *І якраз серед бенкету В замку нашого Бертольда Залунала гучна сурма Королівського герольда* [13, II, с. 65]; *Бо то ж якраз тієї днини були співцеві роковини – рождення й смерті заразом* [13, I, с. 341]; *І саме в ту хвилину, як у тузі Я буду гірко плакати, що навіки Тебе втерля, – раптом я побачу, Що ти воскрес і просіяв від слави Життя нового і нових надій* [13, I, с. 263].

Частка *вже (уже)* підкреслює позитивну чи негативну якісну ознаку: *[Перебійний (до Івана):] Сутужна, сину мій, вкраїнська справа... Старий Богдан уже ж був не дурніший від нас з тобою, а проте ж і він не вдержався при власній силі* [14, с. 553]; *[Лукаш (оглядається):] Цить! почують мати! Вони вже й так тебе все називають накидачем...* [13, V, с. 251]; часову межу вияву дії: *Гей, ви, раби, візьміть сього співця, надгородіть його, нехай іде додому. Він більш не буде вже ніколи грати!* [13, I, с. 214]; *[Лукаш:] Іще*

говорить про хижість, про лукавство, – **вже б мовчала!** Я бачу, ще не знав натури твоєї [13, V, с. 259].

Протилежна їй за значенням частка **ще**, переважно в сполученні із займенниками та прислівниками, виражає [11, т. XI, с. 576]: передчуття чого-небудь недоброго, побоювання чогось: [Поліксена:] *Чого ти так голосиш, аж моторошно, справді? Не годиться, ще хто почує!* [13, IV, с. 35]; докір, осуд, іронію з вказівкою на які-небудь ознаки, дії і т. ін.: *Скорпіоном язик твій був нам, Ти нас мучив і жалів невтинно, А тепер ще й стоїш проти нас, Мов ображений ти безневинно* [13, I, с. 351]; [Клієнт:] *А що? Він присягнув?* [Римлянин у далматинці:] *Ні, відступився і руки заложив. Ото ще дурість!* [13, IV, с. 316]; здивування черговим вчинком кого-небудь, що викликає певний осуд, докір: [Хуса:] *При гостях не кажи на мене Хуса, зови мене Хузаном, — се по-римськи.* [Мелхола:] *А се ще що за новина — «Хузан»?* [13, V, с. 166]. У частці **ще й** зосереджена комунікативно-прагматична семантика додаткової дії, якісної та кількісної ознаки, напр.: *Аж тоді на світло світлом відповість оця затока, як висока блискавиця стане ще й глибока* [13, I, с. 350]. *Може, квіти зійдуть — і настане Ще й для мене весела весна* [13, I, с. 56]; *Якби хтів їй волю дати хто з хоробрих юнаків, мусить перше розрубати сімдесят ще й сім замків...* [13, I, с. 332].

У творах Лесі Українки частка **собі** вносить у контекст комунікативно-прагматичне значення довільності, незалежності, самочинності, уживаючись при дієслівних предикатах: а) буттєвості: *Був собі одважний лицар, Нам його згадать до речі, Він робив походи довгі — Від порога та до печі* [13, II, с. 68]; *Розказує, бувало, Стара бабуся нам, маленьким дітям: «Була собі колись дівчина необачна...»* [13, I, с. 253]; б) руху, переміщення: [Лев (усміхнувшись):] *Шипле-дівце, Пропаснице-Трясавице! Іди ти собі на куп'я, на болота, де люди не ходять, де кури не піють, де мій глас не заходить* [13, V, с. 228]; в) локативного стану: [Куць:] *Я блискавкою мчу, було, на цапі, а коники стоять собі спокійно* [13, V, с. 274]; [Оксана (в'яло):] *Що ж я розкажу? Нічого я не бачу і не чую, сиджу собі...* [14, с. 536]; г) розумової діяльності, волевиявлення: *Без упину Я думала собі оці слова, Простуючи в країну італьянську* [13, I, с. 292]; [Лев:] *Ну, я піду, а ти собі як хочеш* [13, V, с. 211].

Специфіка комунікативно-прагматичного наповнення часток **мов, наче, ніби** та їх похідних полягає в закріпленні за ними загальної

семантики приблизності й порівняння, яка реалізується в мовленнєвих контекстах творів Лесі Українки з додатковими значеннєвими відтінками сумніву, непевності в достовірності висловлюваного, неповної вірогідності, напр.: [Дон Жуан:] *Я ваших слів не можу зрозуміти. Ви мов заколота кривава жертва, такі в вас очі...* [13, VI, с. 117]; [Лісовик:] *...була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах* [13, V, с. 265]; *В морі хвиля за хвилею рине, Море наче здіймається вгору...* [13, I, с. 89]; [Гість:] *То-то й ба! А хтось там наклепав при воєводі, що ніби він послав у Чигирин листа якогось. От було біди!* [14, с. 529]; [Долорес:] *(з блідою усмішкою) Та їх для тебе мовби вже й не треба* [13, VI, с. 80]; *Здається, мовби мчу я у санках, з замету на замет, з гори в долину* [13, I, с. 374].

Для ствердження якоїсь думки, підтвердження раніше висловленого чи вираження згоди з чим-небудь Леся Українка активно послуговується частками *так, еге ж, аякже, авжеж*, напр.: *Так, сльозина то впала. То плаче Небо зорями-слізьми над нами* [13, I, с. 50]; *Зважливо простягаю руку, сміло – І прокидаюсь... Так! то сон був ... мрія!* [13, I, с. 77]; [Мати (глянувши у вікно):] *А поглянь молодшими очима, хто то йде? Чи не Степан бува? Оксана: Еге ж, то він, а з ним ще два якісь* [14, с. 534]; [Лев:] *А що ж? таки й діжду. Що лісове, то не погане, сестро, – усякі скарби з ліса йдуть...* [Мати (глузливо):] *Аякже!* [13, V, с. 246]; [Ганна (не завважаючи іронії):] *Авжеж, сестричко, якби ти бачила, що там купців наїхало!* [14, с. 541]; [Анна:] *Авжеж, не він був винен з неволі тої. Він тягар ще більший весь вік носив* [13, VI, с. 143].

Підтвердження фізичної або ментальної дії особи, думки, досягнутого результату, факту, властиве також частці *таки*, яка може вживатися препозитивно й постпозитивно в значеннях *справді, нарешті, зрештою: І все-таки до тебе думка лине, Мій занапащений, нещасний краю...* [13, I, с. 124]; [Командор:] *А все-таки ми мусимо піти, – казати казань має фра Іньго* [13, VI, с. 125]; *Ой, розбила вінка буря, таки ж не втопила* [13, I, с. 203]; [Мавка:] *Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...* [13, V, с. 222].

Іноді ствердження якоїсь думки може підсилювати частка *не*: *Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися* [13, I, с. 310]. Проте основна її семантико-прагматична функція – заперечення всього висловлення або окремого його компонента, напр.: [Ганна:] *Самій не можна по Москві ходити* [14, с. 528]; *Нам не тісно у рідній країні,*

Нам не треба в чужу мандрувати! [13, II, с. 52]; *І не вмере та слава, не поляже, В пісні, в слові буде вічно жити І про себе світові розкаже* [13, II, с. 53]. Підсилює заперечення, виражене заперечним дієсловом-присудком або словом «нема», частка **ні**: *І не було ні* *одної, струни на єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту* [13, I, с. 206]; **Ні** *доли, ні волі у мене нема, Зосталася тільки надія одна...* [13, I, с. 72]. Вона може вживатися й на початку речення, у якому ніби підсумоване все сказане раніше: **Ні**, *я хочу крізь сльоза сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть, думи сумні!* [13, I, с. 56]. Часто використовує Леся Українка заперечну частку **ані** як варіант частки **ні**, пор.: [Дон Жуан:] *І на гору кришталеву ні стежок нема, ні сходів, в діамантовому замку **ані** брами, **ані** вікон* [13, VI, с. 95]; [Мавка (сумно, з погрозою):] *У лісі є такі провалля, заховані під хрустом та галуззям, – не бачить їх **ні** звір, **ані** людина, аж поки не впаде...* [13, V, с. 259]; *Бо невільники не мали **ані** зброї, **ані** джури, ні лицарських обов'язків, тільки мури та кайдани* [13, I, с. 300].

В окличних реченнях із комунікативно-прагматичною метою для підкреслення, підсилення певних ознак ужито частки **як, яка, що за, що то за** у значенні дуже, надзвичайно, напр.: [Ганна:] *А як вона мені співала гарно весільної!* [14, с. 530]; [Лукаш:] *Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!* [13, V, с. 237]; [Єгиптянин:] *Я будував би храми по-своєму.. І! **що б то** був за храм! Боги мої!..* [13, III, с. 267]; **Що за** *дивна сила слова! Ворожбит якийсь, та й годі!* [13, I, с. 60]; [Донна Мерседес:] **Що за** *чудові перли!* [13, VI, с. 92].

У дієслівних формах для вираження побажання, переважно з негативним змістом, комунікативно активна частка **бодай**, напр.: [Мати:] *Який би чоловік з тобою всидів? Бідо напрасна! Що було – то з'їла з дітиськами своїми, – он, сидять! – **бодай** так вас самих посіли злидні!* [13, V, с. 277]; [Міріам:] **Бодай** *вам вічний сон наліг на груди і зморою душив вас без кінця!* [13, III, с. 138]. Частка **давай** допомагає передати спонукання до певної дії: [Перелесник:] *Та ти не сердься, – що ж, коли я помилюся... Слухай, Мавко, **давай** лиш побратаємось* [13, V, с. 267]; [Оксана:] *Ова! Так що ж! Бояриня гуляє! **Давай** утнем санжарівки, Ганнусю!* [14, с. 510]. Частка **-но** пом'якшує наказ, надає розмові відтінку невимушеності [11, т. V, с. 432], напр.: [Служебка:] *Який швидкий! На волю! Ти-но краще не дуже-то на проміння вилазь...* (13, III, с. 192), а розмовна частка **-на**

уживається в значенні, близькому до *бери, візьми*: [Нартал:] *Меча! Меча!* [Вояк (кидає йому меча):] *Ось, на тобі, воюй* [13, IV, с. 323].

За актуального членування більшість аналізованих вище часток слугують для вирізнення реми висловлення, комунікативним засобом виділення теми найчастіше є частка *ж (же)*, напр.: *В ту ж хвилину Ізідора / Зникла хутко, наче мрія* [13, I, с. 64]; [Неріса:] *Тепер же Меценат / не забирає ніяких наших скарбів силоміць, але купує, ще й за добру ціну* [13, VI, с. 192]. Проте в питальних висловленнях вона є виразником реми: *Хто ж би / міг ще пам'ятати Про якогось там сірому?* [13, II, с. 65].

Частки в поетичних творах Лесі Українки є репрезентантами не лише різноманітних комунікативно-прагматичних функцій, але й стилістичних. Як слушно наголошує П. С. Дудик, «кожна частка стилістично важлива, бо надає висловлюванню якогось додаткового семантико-стилістичного відтінку» [5, с. 217]. Особливої емоційної виразності та почуттєвості надають висловленням питальні (*чи, хіба, невже, що за, ну*), оклично-підсилювальні (*як, який, що за, вже*), спонукальні (*давай, бодай, ну*), стверджувальні та заперечні (*так, авжеж, еге ж, аякже, не, ні, ані*) частки, які нерідко виконують ще й емоційно-оцінну функцію, напр.: *Невже ти будеш осторонь сидіти І споглядатъ, як лється братня кров?* [13, I, с. 137]; *Як же тут гарно! Як же тут тихо, В таку годину забудеш лихо!* [13, I, с. 83]; *Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!* [13, I, с. 376]; *Що за диво, що за нове чудо!..* [13, I, с. 233]; «*Та ну вже, діду, хоч би мовчали. Справді, ви, мов пугач, віщуєте лихе*»... [13, I, с. 354]; [Мати:] *Ну вже й невісточка! І де взялася на нашу голову?* [13, V, с. 277]; [Лев (сердито воркоче):] *Той клятий Водяник! Бодай би всох!* [13, V, с. 227]; [Мавка (спалахнула):] *Так! хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* [13, V, с. 251]; [Лев (сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню, щоб запалити люльку):] *Аякже! викрешеш! і губка змкла... і трут згубився...* [13, V, с. 228]; [Лісовик:] *Авжеж! Тепер він вовкулака дикий!* [13, V, с. 271].

Повторення часток в одному контексті посилює експресивність поетичного мовлення, надає йому оригінальності, милозвучності, емоційного напруження, ритмічності: *І вільні струни славити не будуть Ні твого ймення, ані твого діла, Щасливії нещасною забудуть, Не буде вкрита лаврами могила!* [13, I, с. 76]; *Що ж, браття, мовчите? Чи втішені собою, Що вже й докори сі вас не проймуть?*

*Чи так задавлені неволею, журбою? Чи, може, маєте яку яснішу путь? [13, I, с. 127]; Чого марсельську пісню чути? Хіба день слави вже настав? Хіба розірвані всі пута? Хіба тиран вже з трону впав? [13, I, с. 320]; [Дон Жуан:] Сі руки, що були мов ніжні квіти, тепера стали мов слонова кість, мов руки мучениці... Сяя постать була мов буйна хвиля, а тепера подібна до тії каріатиди, що держить на собі тягар камінний [13, VI, с. 134]. Особливу тональність створює також концентрація різнотипних часток в одному мовленнєвому фрагменті, де вони, взаємодіючи, підсилюють одна одну: *О, сліз таких вже вилито чимало, – Країна ціла може в них втопитись; Доволі вже їм литись, – Що сльози там, де навіть крові мало!* [13, I, с. 125]; *Що ж! тільки той ненависті не знає, Хто цілий вік нікого не любив!* [13, I, 130]; *Так нехай хоч тепер спів бринить голосний!* [13, I, с. 279]; [Маріквіта:] *Їй раптом так чогось недобре стало, аж мусила лягти. Але як треба, то я таки її покличу* [13, VI, с. 129].*

Отже, частки в художніх творах Лесі Українки виконують низку комунікативно-прагматичних і семантико-стилістичних функцій, найважливішими з яких уважаємо: питальну, спонукальну, бажальну, стверджувальну, заперечну, видільну, вказівну, емоційно-експресивну та оцінну, а також тема-рематичну і дискурсивну. Перспективним є ґрунтовне вивчення саме дискурсотвірного потенціалу часток у драматичних творах Лесі Українки.

Література

1. Бацевич Ф. С. Частки української мови як дискурсивні слова: монографія. Львів: ПАІС, 2014. 288 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 325 с.
3. Бондаренко Л. В. Склад та комунікативні функції вторинних часток: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2005. 20 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академ. граматика української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
5. Дудик П. С. Стилістика української мови. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 369 с.
6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Вища шк., 1972. Ч. 1. 402 с.
7. Загнітко А. П., Каратаєва А. Л. Словник часток: матеріали і статті. Донецьк: ДонНУ, 2012. 382 с.
8. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании: монография. Москва: Наука, 1985. 168 с.

9. Педченко С. О. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2010. 20 с.
10. Плющ М. Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
11. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ: Наукова думка, 1969. 583 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 томах. Київ: Наукова думка, 1975–1978.
14. Українка Леся. Драматичні твори. Київ: Дніпро, 1989. 761 с.

References

1. Batsevych F. S. *Chastky ukrainskoi movy yak dyskursyvni slova* [Particles of the Ukrainian language as discursive words]. Lviv, 2014. 288 p. (in Ukrainian).
2. Bezpoiasko O. K., Horodenska K. H., Rusanivskiy V. M. *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language. Morphology]. Kyiv, 1993. 325 p. (in Ukrainian).
3. Bondarenko L. V. *Sklad ta komunikatyvni funktsii vtorynnykh chastok* [Composition and communicative functions of secondary particles]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kirovograd, 2005. 20 p. (in Ukrainian).
4. Vykhovanets I. R., Horodenska K. H. *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language: academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv, 2004. 400 p. (in Ukrainian).
5. Dudyk P. S. *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv, 2005. 369 p. (in Ukrainian).
6. Zhovtobriukh M. A., Kulyk B. M. *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Course of modern Ukrainian literary language]. Kyiv, 1972. Part 1. 402 p. (in Ukrainian).
7. Zahnitko A. P., Karataieva A. L. *Slovnyk chastok: materialy i statyi* [Dictionary of particles: materials and articles]. Donetsk, 2012. 382 p. (in Ukrainian).
8. Nikolaieva T. M. *Funktsyi chastits v vyskazyvanii* [Functions of particles in a statements]. Moscow, 1985. 168 p. (in Russian).
9. Pedchenko S. O. *Semantyka i funktsionuvannia modalnykh chastok u suchasni ukrainskii movi* [Semantics and functioning of modal particles in the modern Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 2010. 20 p. (in Ukrainian).
10. Pliushch M. Ya. *Hramatyka ukrainskoi movy: Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language: Morphemics. Wordformation. Morphology]. Kyiv, 2010. 328 p. (in Ukrainian).
11. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv, 1970–1980, vols. 1–11. (in Ukrainian).

12. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia* [Modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv, 1969. 583 p. (in Ukrainian).
13. Ukrainka Lesia. *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]. Kyiv, 1975–1978, vols. 1–12. (in Ukrainian).
14. Ukrainka Lesia. *Dramatychni tvory* [Dramatic works]. Kyiv, 1989. 761 p. (in Ukrainian).

Oleksandr Mezhev, Iryna Melnyk. Communicative-pragmatic and stylistic functions of particles in the works of Lesya Ukrainka. In the article the complex analysis of communicative-pragmatic and semantic-stylistic features of functioning of phrasal particles is carried out. In Lesya Ukrainka artistic texts the particles in various expressive variants are widely represented. The main approaches to the study of the structure and functions of particles in modern linguistics – traditional (grammatical-semantic), functional-semantic, communicative, functional-pragmatic and textual-discursive – are characterized. In many works of foreign and Ukrainian linguists has been proved: particles, as communicative-discursive words, determine the structure of discourse. Qualification parameters and principles classification of particle in different grammar studies are defined. The influence of particles on the formation of communicative types of sentences for the purpose of expression or expressive coloring – narrative, interrogative, incentive, optative, exclamatory – has been established. The ability of the analyzed units to express affirmative and denied modality is determined. The role of particles in the actual division of sentences as the main means of expression a rheme or theme is established. The semantic-pragmatic potential and stylistic functions of particles in the poetic and dramatic works of Lesya Ukrainka are revealed. Particles most often perform indicator, restrictive-allocative, clarifying, amplifying, evaluating functions. Particles express in expressions semantic-pragmatic functions: confidence, doubt, surprise, condemnation, reproach, comparison, agreement / disagreement, negative or positive assessment. The functional range of particles is determined by the location in the sentence structure – postposition or preposition in relation to words. At actual division of sentences the majority of the analyzed parts of a rheme allocate. Repetition of particles in one context is a sign of individual style of Lesya Ukrainka works. The concentration of different particles in one language fragment enhances the expressiveness, originality, melodiousness, emotionality, rhythmicity of poetic speech.

Key words: particle, sentence, communicative-pragmatic functions, stylistic functions, affirmative and denied meaning, interrogative modality, optative modality, expressiveness.

Межов Олександр Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-5299-417X; mezhov@ukr.net

Мельник Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0001-5946-0261; ira_melnyk_@ukr.net

Роздуми над апеляційністю слоганів президентської виборчої кампанії 2019, або як «зробити» виборця

Статтю присвячено аналізу апеляційного складника слоганів із білбордів передвиборчої агітації в президентській кампанії 2019 р. Практично кожен слоган містить компоненти, що експліцитно та імпліцитно маркують семантику апеляції (зверненості), а мовними формами для передачі предметного значення є передусім вокативні форми іменників (їх функційні еквіваленти), а для передачі предикатного значення – імперативні форми й конструкції та їх функційні еквіваленти.

Особливість політичної реклами – наявність максимально широкого та загального адресата, що дозволяє творцям слоганів не використовувати вокативів для позначення виборця, а, отже, апеляційність передвиборчої агітації зосереджено майже виключно на прямому або прихованому вираженні її предикативного складника.

Слогани президентської виборчої кампанії 2019 року покласифіковано за комунікаційним спрямуванням і встановлено, що найвиразніше апеляційність представлена слоганами-закликами, а слогани-повідомлення і слогани-обіцянки (зокрема слогани-погрози) містять її у прихованому вигляді (прикметно, що претенденти починали кампанії слоганами-повідомленнями і лише на наступних етапах вдавалися до слоганів-імперативів).

Опосередковану інформацію, про тих (того), кому спрямовано (на кого націлено) слоган, виражає зміст тієї його частини, якою презентують універсальну рекламну пропозицію, особливості мовних засобів та способи оформлення слогана загалом. Унікальна рекламна пропозиція в аналізованих слоганах полягає: у заклику обрати Президента з певними якостями, передусім моральними, у приверненні уваги до унікальності того чи того претендента, у пропагуванні змін (реальних чи уявних), в обіцянках щодо набуття конкретних суспільних чи матеріальних цінностей.

Здійснено аналіз слоганів із погляду їх нормативності, прогнозованої та реальної ефективності.

Ключові слова: політична реклама, виборча кампанія, слоган, апеляційний складник слогана, слоган-заклик, слоган-повідомлення, слоган-обіцянка, слоган-погроза.

Ми живемо в епоху надактивності українського суспільства, яка зокрема виявляється в бурхливому розвитку та функціонуванні

українського політичного дискурсу. Черговий сплеск такого збудження припав на кампанію з виборів Президента України – 2019 і виявився в достатньо інтенсивній політичній рекламі, з-поміж різноманітних форм якої важливе місце посідає вулична, що в останні роки винятково тісно й різнобічно поєднана й взаємопереплетена з рекламою через соціальні мережі. Розвинувшись із реклами комерційної, політична реклама, з одного боку, зберегла і розвинула мовні особливості, притаманні рекламі загалом, а з іншого, виросла в специфічний різновид політичного дискурсу. Із легким серцем влучний вислів піонера досліджень мовних особливостей реклами, автора наукового бестселера «Мова на продаж» знаного польського лінгвіста Єжи Бральчака «реклама – то лише форма, у яку вбрано найпростіший зміст «Купи!» (переклад наш. – М. С.) [23, с. 7], можемо щодо політичної реклами інтерпретувати як «лише форму, у яку одягнуто найпростіший зміст «Обери! чи Вибери!»». Цілком погоджуємося із твердженнями сучасних дослідниць про те, що «політична реклама, як і комерційна, має одну мету – продати товар», а „товаром” політичної реклами є політик, або політична партія...» [3, також порівн. з 6; 20]. Зважаючи на уже визначену мету політичної передвиборчої реклами – змусити виборця проголосувати за ту чи ту людину або партію, ми присвячуємо цю розвідку з’ясуванню того, як на виборця впливає саме апеляційний складник таких важливих елементів реклами взагалі та політичної реклами зокрема, як політичні слогани, про які свого часу слушно писала А. Ковалевська: «У передвиборчих кампаніях провідним елементом комунікації стає політична реклама, ефективність якої доведено експериментально [...], та один з її найважливіших компонентів – політичний слоган, що мають на меті створення у реципієнтів певного образу політика / партії» [9, с. 100]. Погоджуючись із поширеними в сучасній науці тезами про виникнення слоганів як специфічного мовно-риторичного явища в торгівлі з подальшим їх поширенням в інші сфери людського життя, вважаємо за корисне й необхідне скористатися для розбудови методологічних підвалин дослідження як науковими працями, присвяченими слоганам комерційної реклами, з одного боку, так і дослідженням слоганів як важливих компонентів політичного дискурсу. Серед таких праць уже згадана книга Єжи Бральчака «Мова на продаж», що витримала низку перевидань [23], монографії І. Морозової «Слагая слоганы» (2003) [15], Н. Кондратенко

«Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності» (Одеса, 2007) [11], Н. Трач «Разом – сила!»: риторика українського спротиву» (Київ, 2015) [21] та С. Романюк «Ukrainiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna» (Варшава – Івано-Франківськ, 2016) [24], статті сучасних дослідників цієї проблеми О. Билінської [2], Д. Добровольської [7], А. Ковалевської [9], Т. Ковальової [10], Н. Кутузи [13] та інші роботи.

Метою цієї розвідки є аналіз виявлення апеляційності в слоганах учасників президентської виборної кампанії в Україні 2019 року. Надалі ми подаватимемо окремі слогани курсивом, якщо прізвище кандидата в слогані відсутнє, додаватимемо його у круглих дужках; описані компоненти слогана позначатимемо напівжирним шрифтом.

Йдучи за попередніми дослідниками, трактуємо слоган як «невеликий за обсягом текст, що характеризується змістовою та формальною цілісністю, зв'язністю, завершеністю, виражає прагматичну настанову та підпорядкований функції впливу» [7, с. 21], «коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної кампанії» [15, с. 7]. Поділяючи позицію науковців, які трактують слогани як передусім мовні жанри з функцією волевиявлення (наприклад, А. Чудінов відносить слогани до імперативних жанрів політичної комунікації [22, с. 31], а Н. Ложева вважає салоган комунікативним засобом, що «сприяє встановленню контакту між адресантом та адресатом, спонукає адресата до дії (політичного вибору) із бажаним чи програмованим результатом» [14], Н. Кутуза твердить, що «основна ціль політичних слоганів полягає в необхідності коротко й переконливо викласти головну ідею програми політичних партій / кандидатів, змусивши виборця віддати голос за певного політичного діяча, а отже, здійснивши потужний вплив на його свідомість і підсвідомість [13, с. 301]), припускаємо, що кожен слоган мав би включати компоненти, що експліцитно та імпліцитно маркують семантику апеляції (зверненості), яка, за нашими уявленнями, у мові представлена одиницями і конструкціями, що позначають предметну та предикатну частини апеляційного значення [див. про це, зокрема: 16, с. 20–28]. Зазвичай мовними формами для передачі відповідно предметного значення є передусім вокативні форми іменників (їх функційні еквіваленти), а для передачі предикатного значення – імперативні

форми й конструкції та їх функційні еквіваленти. Загальна модель апеляційної конструкції має такий вигляд: *Адресате, дій!*, що у випадку ситуації з виборами може бути змінено в *Адресате, обирай (вибирай)!*

Особливість політичної реклами полягає в наявності максимально широкого та загального адресата – виборця, що дає змогу творцям слоганів не використовувати вокативів для його позначення, а, отже, апеляційність (як частковий вияв імперативності) передвиборної агітації зосереджено переважно на прямому або прихованому вираженні її предикативного складника. Водночас не позначений вокативом адресат мовлення все ж опосередковано, але досить точно й однозначно представлений через формулювання об'єкта вибору, адже саме адресата закликають (спонукають) обрати кого (особу) або вибрати що (абстрактні явища чи предмети, які в уявленні виборця пов'язують з особою кандидата на посаду).

Перш ніж аналізувати апеляційний складник у слоганах на білбордах, вважаємо за необхідне розглянути відомі нам їх класифікації за комунікативною спрямованістю. Так, О. Билінська розрізняє слогани-повідомлення, слогани-заклики та слогани-обіцянки [2, с. 191–193], а Н. Трач – слогани-твердження, слогани-запитання, слогани-заклики [21]. Вважаючи майже тотожними слогани-повідомлення та слогани-твердження і беручи до уваги мету нашого дослідження – аналіз слоганів із погляду виявлення в них апеляційності, будемо послідовно розглядати слогани-заклики, слогани-повідомлення, слогани-обіцянки та слогани-запитання. У кожному з цих типів слоганів по-різному буде представлено як предикатну, так і предметну частини апеляційності (зверненості).

Слогани-заклики, прямо виражаючи спонукальну семантику імперативними формами, мобілізують на дії, що можуть привести до досягнення мети (вибору певного претендента): *Не стріляй нам у спину! Думай!; Думай!; 21 квітня Обирай!; Геть від Москви!* (Порошенко); *Зустрінь весну без пороху!; Дай шанс своїй країні!* (на зеленому тлі); *Здай олігарха – отримай 10 відсотків; Постав галочку Закрий їм лавочку! 31 березня; Не втрачь ще 5 років 31 березня»* (Зеленський); *Змінюй!* (Тимошенко); *Чесних більше Приєднуйся до команди Анатолія Гриценка; Голосуй! Це остання надія* (Гриценко); *Підтримай своїх!* (Вілкул). Поруч зі слоганами з імперативами до цієї

групи будемо відносити і слогани, що містять форми 1 особи множини майбутнього часу дійсного способу: *Ми їх зробимо разом; Зробимо їх разом* (на зеленому тлі) *31 березня* (Зеленський); *Голосуємо, а то знову програємо!* (Гриценко), які в українській лінгвістиці традиційно трактують як спричинене інтерференційними явищами помилкове використання замість питомих українських форм наказового способу 1 особи множини з інклюзивною семантикою: «Часто забувають, що українська мова має в наказовому способі не тільки форми 2-ї особи однини й множини, як російська, – *читай* і *читайте*, *роби* і *робіть*, а ще й форму 1-ї особи множини – *читаймо*, *робімо*. Російська мова, не маючи цієї форми, користується описовою конструкцією типу *давайте читать* або формою доконаного виду майбутнього часу дієслова – *прочтем*. Українська класика й народне мовлення знають наказовий спосіб 1-ї особи множини, що надає фразі динамічності, заклику. Досить згадати хоч би народні пісні, де раз у раз натрапляємо на цю форму: «*Заспіваймо пісню веселеньку*»; «*Пиймо за щастя, пиймо за долю, пиймо за те, що миліше*» і т. ін. [1, с. 82], водночас існували й існують праці, автори яких допускають таке використання форм: «Частина дієслів у 1-й особі множини може мати форму наказового способу, омонімну формам 1-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу, напр.: *Ідем додому!* (наказ. спосіб); *Ми ідем додому* (теп. час); *Почнем!* (наказ. спосіб); *Завтра почнем будівництво* (майб. час); *Поїдемо!* (наказ. спосіб); *Завтра поїдемо до міста* (майб. час). Форми дієслів означають спонукання до дій, які мають виконуватися слухачами й мовцем і мають назву сумісної дії»[12, с. 86]; трактують такі форми, як периферійні з-поміж форм дійсного способу: «Спостерігаються такі випадки функціонування майбутнього доконаного в значенні наказового способу: 1. У контексті мовленнєвого акту спонукання до певної дії, яке передається стверджувальною конструкцією: а) форми 1-ї особи множини майбутнього доконаного: ... *Ідея Андріянова ясна... І лінія ясна: не взяли правом – візьмемо кулею! Ет, покинем цю нудну філософію, Васильок!* (Г. Косинка); *Я радо зривав листок молодого явора, клав його на руку і дзвінко ляскав: – Підемо, Корнію, не так до Дзюби, як до його жінки!* (Г. Косинка); *Де ж знайти поживу? –Треба щось уполювати, – сказав Ігор. –Звернемо до Дінця – там, на зарічках та озерах, страх скільки птаства* (В. Малик). Форма дійсного способу (*покинемо, підемо, звернемо*) вживається в значенні волевияву щодо виконання спільної дії. Пор.: *Ет, киньмо цю*

нудну філософію, Васильок! Ходімо, Корнію, не так до Дзюби, як до його жінки! Звертаймо до Дінця... [5] Цікавим у цьому сенсі є слоган 31 березня *Приходимо і кардинально міняємо шлях України! Творімо Українську Україну!* Руслан Кошулинський, що містить і згадані периферійні форми дійсного способу і питомо українські форми наказового способу 1 особи множини. Думаємо, що команда «Свободи» використала різні дієслівні форми саме зі стилістичною та прагматичною метою: форми дійсного способу *приходимо* і *кардинально міняємо* вжито для повідомлення про бажану дію, натомість імператив *творімо* є власне закликом виборця до активної дії.

Характерно, що претенденти переважно починали агітаційні кампанії слоганами-повідомленнями і лише на наступних, особливо прикінцевих, етапах вдавалися до слоганів-імперативів. Наприклад, у системі слоганів Петра Порошенка на початковому етапі першого туру виборів ми засвідчили лише один слоган-заклик, до того ж цитату, наповнену важливими для свідомого й освіченого українця фоновими знаннями *Геть від Москви*. Першим закликом можна вважати такий розгорнутий слоган: *«Перед тим, як поставити галочку навпроти обраного кандидата, **пригадай**, що вони робили в період з 2014 – 2019 років. Порошенко П. О. – піднімав армію, розбудовував країну, піднімав авторитет України в світі. Тимошенко Ю. В. – робила пластичні операції, займалася своїм здоров'ям. Гриценко А. С. – ховався від армії. Бойко Ю. А. – бив поклони Царю. Зеленський В. О. – реготав і знущався над Україною і українцями, заробляв гроші в Росії, ховав їх в офшорах. **Думай!**»*, який перед першим туром виборів скоротили до категоричного *«Думай»*. Прикметно, що в той же час, коли максимально зросла напруга перегонів, з'явився і слоган-заклик Ю. Тимошенко *«Змінюй!»*. Із цим же етапом перегонів пов'язуємо й системну появу імперативних форм у слоганах Володимира Зеленського. До речі, саме ці слогани всіх названих претендентів не були зняті в «день тиші» і провисіли до кінця 2 туру виборів, оскільки формально були безіменними і не порушували закону. Нового життя в політичних дебатах другого туру виборів набуло й використання імператива *Думай!* з додаванням до нього з певною паузою, а потім і з іронічним відтінком, частки *-те*, яку використовують для ввічливого звертання до однієї особи.

Уявлення штабів кандидатів про «свого» основного виборця може ілюструвати вибір ними конкретних дієслів-імперативів: увагу

й симпатії одних привертають закличками й проханнями, *не стріляй у спину, думай, обирай, приєднуйся до команди, змінюй, голосуй, підтримай своїх*, а іншим відводять простішу роль: *постав галочку, здай олігарха* тощо.

Слогани-повідомлення (твердження) подають інформацію про вже наявні реалії (надбання, здобутки), які виборцю пропонують зберегти й розвивати шляхом обрання того претендента, з яким їх пов'язують: *Ми йдемо своїм шляхом! Петро Порошенко; Ми – Україна! Армія боронить нашу землю. Мова боронить наше серце. Віра боронить нашу душу. Петро Порошенко; Армія! Мова! Віра! Петро Порошенко; Армія! Мова! Віра! Ми йдемо своїм шляхом! Петро Порошенко; Ми – Україна. Сильна армія – запорука миру! Петро Порошенко; Ми – Україна. Помісна церква – запорука незалежності! Петро Порошенко; Ми – Україна. Державна мова – запорука єдності! Петро Порошенко (Порошенко); Новий курс України. Закон і порядок!, Новий курс України. Сильна економіка!, Новий економічний курс України; Україна обирає зміни Юлія Тимошенко (Тимошенко); Час справедливості. Твій захист від продажної влади (Ляшко). У слоганах цього типу вербалізованими є не дієслова зі значенням волевиявлення, а повідомлення про реальні (чи уявні, надумані) здобутки претендента на найвищу посаду, що дає підстави закликати обирати так, щоб забезпечити збереження чинного стану справ, його подальшого закріплення й розвитку. Такі слогани використовують, як правило, претенденти, які мають досвід перебування у владі.*

Слогани-обіцянки містять інформацію про майбутні дії претендента після здобуття бажаного статусу і їх використовують переважно ті претенденти, які не мають за собою шлейфу попередньої владної роботи (або намагаються його приховати). Обіцянки мають різний ступінь конкретності чи конкретизації: *Все буде Зе!шибісь!; Весна покаже, хто де крав (Зеленський); Чесний президент служитиме людям. Програма Анатолія Гриценка; Зможемо! Дмитро Добродомов; Народний контроль. Зможемо! Дмитро Добродомов; Країна працює. Сергій Тарута; Побудуємо успішну Україну разом! Ігор Шевченко.*

Специфічними різновидами цього типу слоганів є **обіцянки-погрози**: *Весна прийде – саджати будемо (Зеленський); Наші. Євгеній Мураєв. Наші ресурси – не віддамо; Наші. Євгеній Мураєв.*

*Наші цінності – не віддамо; Наші. Євгеній Мураєв. Наші люди – не віддамо; Наші. Євгеній Мураєв. Наша мова – не віддамо та **обіцянки-гарантії**: Гарантую! Ціна на газ для населення буде знижена у 2 рази! Газ українського видобутку для потреб населення (Юлія Тимошенко); Гарантую Ціна на газ буде знижена в 4 РАЗИ Сергій Каплін і всі білборди Олександра Шевченка на зразок Гарантую! Пенсії для життя, а не виживання! Олександр Шевченко.* Своєрідними обіцянками є також слогани, що повідомляють про завершення певної негативної ситуації і зміну її на позитивну після виборів: *21 квітня Вирішальний вибір; Кінець старої епохи! 21 квітня; Кінець епохи жадності 21 квітня* (Зеленський). Доволі рідко в аналізованій кампанії трапилися **слогани-запитання**: *Високі зарплати чи високі тарифи? Ляшко або 250 депутатів чи 450 дармоїдів? Ляшко.*

Окремі слогани важко класифікувати, бо їх зміст надто розпливчастий та неконкретний, наприклад, гасло Володимира Зеленського *«Ні обіцянок, ні пробачень»*, зміст якого практично відразу в одному з інтерв'ю сформулював і сам претендент: *«Я вам всім нічого не винен»*.

Можемо стверджувати, що найвиразніше апеляційність зокрема, як і імперативність загалом, у слоганах політичної реклами представлена саме слоганами-закликами, інші типи слоганів містять її в прихованому непрямому вигляді. Вербалізованою в абсолютній більшості слоганів є предикатна частина змісту апеляції (зверненості).

Хоча в жодному зі слоганів прямо не названо їх адресата, усі проаналізовані мікротексти політичної реклами містять чіткі, зрозумілі й однозначно прочитувані маркери типу адресата, на якого розраховані (спрямовані) політичні гасла того чи того претендента на найвищу посаду в Україні. Загальна теорія слогана говорить про обов'язкову наявність у ньому двох складників: імені бренду (ІБ) та унікальної рекламної пропозиції (УРП) [15, с. 4], що в передвиборчому рекламному слогані можуть бути конкретизовані як ім'я кандидата в Президенти України та інформація про претендента, за якого агітують, його здобутки в попередній діяльності, позитивні людські та ділові якості, минулі чи майбутні події, пов'язані з ним обіцянки. Ім'я та прізвище претендента на найвищу посаду в державі знаходимо на багатьох білбордах: *Ми йдемо своїм шляхом! Петро*

*Порошенко; Реальні справи, а не брехливі обіцянки! Блок Петра Порошенка «Солідарність»; Ми – Україна! Армія боронить нашу землю. Мова боронить наше серце. Віра боронить нашу душу. Петро Порошенко; Армія! Мова! Віра! Геть від Москви! Петро Порошенко; Армія! Мова! Віра! Ми йдемо своїм шляхом! Петро Порошенко; Ми – Україна. Сильна армія – запорука миру! Петро Порошенко; Ми – Україна. Помісна церква – запорука незалежності! Петро Порошенко; Ми – Україна. Державна мова – запорука єдності! Петро Порошенко; Гарантую, ціна на газ для населення буде знижена в 2 рази! Газ українського видобутку для потреб населення. Юлія Тимошенко; Вірю в Україну! Юлія Тимошенко 2019; Україна обирає зміни. Юлія Тимошенко; Єдиний вибір українців Руслан Кошулинський; 31 березня Приходимо і кардинально міняємо шлях України! Творімо Українську Україну! Руслан Кошулинський; Чесних більше. Приєднуйся до команди Анатолія Гриценка; Чесний президент служитиме людям. Програма Анатолія Гриценка. Чесних більше; Країна без корупції – Високі зарплати та пенсії Анатолій Гриченко; Високі зарплати чи високі тарифи? Ляшко, 250 депутатів чи 450 дармоїдів? Ляшко; Зможемо! Дмитро Добродомов; Народний контроль. Зможемо! Дмитро Добродомов; Андрій Садовий 2019 – Наступний; Андрій Садовий 2019 – Наступ; Наші. Євгеній Мураєв. Наші ресурси – не віддамо!; Наші. Євгеній Мураєв. Наші цінності – не віддамо!; Наші. Євгеній Мураєв. Наші люди – не віддамо!; Наші. Євгеній Мураєв. Наша мова – не віддамо!; Побудуємо успішну Україну разом. Ігор Шевченко; Гарантую! Пенсії для життя, а не виживання Олександр Шевченко. На білбордах переважають саме назви претендентів на ім'я та прізвище (лише Олег Ляшко обмежився прізвищем, до того ж написаним «через» вила). Серед екзотичних – білборд підписаний родиною Садових: *Все тільки починається. 31 березня – всі йдемо на вибори Ваші Садові*. Оригінальним чином позначено бренд у багатьох білбордах Володимира Зеленського: використано лише фрагмент прізвища (початковий склад *Ze!*), який, до речі, одразу ж став активно використовуваним у текстах антиреклами.*

Опосередковану інформацію, про тих (того), кому спрямовано (на кого націлено) слоган, можемо почерпнути передусім зі змісту тієї частини слогана, якою презентують універсальну рекламну пропозицію, з особливостей мовних засобів та способів оформлення слогана загалом.

Унікальна рекламна пропозиція в аналізованих слоганах може полягати:

– у заклику обрати Президента з певними якостями, передусім моральними: *Президент – слуга народу! Незабаром (Зеленський) **Справедлива!** О. Богомолець; **Народний президент!** Ляшко, **Чесний президент** Служитиме людям. Програма Анатолія Гриценка **Чесних більше!**;*

– у приверненні уваги до унікальності того чи того претендента: *Кандидатів багато – **ПРЕЗИДЕНТ ОДИН!** (Порошенко); **Єдиний вибір** українців Руслан Кошулинський! І 31 березня Приходимо і кардинально міняємо шлях України! Творімо **Українську Україну!** Руслан Кошулинський Кандидатів багато – **Українець один!**; **Єдиний шанс на зміни!** Садовий; **Єдиний кандидат від опозиції!** **Бойко:***

– у пропагуванні змін (реальних чи уявних); ***Кінець старої епохи!** 21 квітня; **Кінець епохи жадності** 21 квітня (Зеленський); **Новий курс** України. Закон і порядок!, **Новий курс** України. Сильна економіка!, **Новий економічний курс** України Україна обирає зміни Юлія Тимошенко; 31 березня Приходимо і кардинально міняємо шлях України! Творімо **Українську Україну!** Руслан Кошулинський;*

– в обіцянках щодо набуття конкретних суспільних чи матеріальних цінностей: *Ми – Україна! Армія боронить нашу землю. Мова боронить наше серце. Віра боронить нашу душу. Петро Порошенко; Армія! Мова! Віра! Ми йдемо своїм шляхом! Петро Порошенко; Ми – Україна. Сильна армія – запорука миру! Петро Порошенко; Ми – Україна. Помісна церква – запорука незалежності! Петро Порошенко; Ми – Україна. Державна мова – запорука єдності! Петро Порошенко; Томос для України!*

Зі слоганів постає тип виборця, окреслений певним набором важливих для нього цінностей, рис, які він хоче бачити у своєму кандидатові, діапазоном обіцянок, яким він повірить, тощо. Можемо твердити, наприклад, що потенційного системного виборця чинного на той час Президента Петра Порошенка слоганами окреслено як освіченого, законослухняного та поміркованого громадянина, що загалом задоволений станом речей, боїться різких перемін, шанобливо налаштований до рідної мови та віри, часто визнає перевагу духовних цінностей над матеріальними; категорична та

активна українськість – найважливіша ознака виборця Руслана Кошулинського; на протестний електорат, налаштований на різні зміни (швидкі, не дуже болючі, часто «чудесні»), орієнтуються Юлія Тимошенко, Олег Ляшко та більшість інших претендентів, які вже відчули смак влади, надають перевагу слоганам-обіцянкам різного рівня категоричності. Особливу нішу обрав не обтяжений владним минулим Володимир Зеленський, що дало йому можливість переважно загальних й неконкретних обіцянок, категоричної критики інших претендентів й водночас попередників, максимальної розкутості, неформальності, безмежної «прикольності» в доборі використовуваних у слоганах мовних засобів.

Використання стилістично маркованих слів у слоганістиці часто пов'язують зі спрямуванням слоганів на ту чи ту вузьку (спеціалізовану) категорію потенційних реципієнтів. За нашими спостереженнями, такий прийом більш-менш системно використали лише автори слоганів Володимира Зеленського. Орієнтуючи заклики на молодіжну (чи ширше на неформальну протестну аудиторію), вони використовують стилістично марковану лексику: вульгаризми та жаргонізми: *Все буде Зе!шибісь!*, *Ми їх зробимо разом*, «шансонізовані» уривки пісень: *«Ні обіцянок, ні пробачень...»*. Поодинокі вкраплення подібних стилістично маркованих елементів фіксуємо й у слоганах інших претендентів: *Реальні справи, а не брехливі обіцянки* (Порошенко); *Час справедливості. Твій захист від продажної влади* (із зображенням О. Ляшка); *250 депутатів чи 450 дармоїдів?* Ляшко; у достатньо гучний скандал потрапив такого типу двозначний слоган, використаний Олександром Шевченком: *Гарантую! Прибрати порох з нашої оселі Олександр Шевченко, що перегукується зі салоганом Зустрінь весну без пороху! Дай шанс своїй країні!* (на зеленому тлі).

Елементи мовотворчості можемо вбачати і гаслах Володимира Зеленського з використанням фірмового знаку (імені бренду) за принципом слова-мотрійки (рос. матрешки.– М.С.) [див. про це 15, с. 75]: *Все буде Зе!шибісь!*; *Пре Зе! Дент Слуга народу*. Прикметно, що цей прийом активно використовують й опоненти для контрагітації.

Автори слоганів часто роблять ставку на фонові знання майбутніх виборців представників тих чи тих претендентів на найвищу посаду. Одних приваблюють уже згаданим салоганом *«Геть від Москви!»*, за яким одразу ж постають протиімперські змагання,

практично вічна концептуальна позиція національно зорієнтованої еліти нації, для інших – приготували ледь «вдосконалене» (евфемізоване) вульгарне гасло *Весна покаже, хто де крав*. Можемо стверджувати, що найуспішнішим використанням фонових знань виявилось відсилання майбутніх виборців до розкрученого кілька років раніше серіалу «Слуга народу».

Прикро вражає популярність серед певної частини мовців (як претендентів, так і електорату) сумнівних із погляду культури мови прислівників, дієслівних форм *зашибісь* та *зробити* (когось), не зафіксованих у використаних значеннях жодними словниками української літературної мови (характерним описом такої тенденції можна вважати репліку голови Верховної Ради України А. Парубія: «Він постійно хоче когось "зробити"» [4]. Єдиний випадок близького семантикою слововживання в позалітературній українській мові фіксує «Короткий словник жаргонної лексики української мови» Л. Ставицької: **ЗРОБИТИ**, -блю, -биш, док.; крим. ... **2. кого**. Побити когось. БСРЖ, 531; ЯБМ, 2, 326. **3. кого**. Убити когось. *Ментів він зробив як кошенят і заспокоївся* (А. Кокотюха, Повернення сентиментального гангстера). БСРЖ, 531 [19, с. 126–127].

Про неукраїнське походження використаного значення дієслова *зробити* свідчать дефініції в російських спеціалізованих словниках: **Сделать** – превзойти, победить, обогнать кого-либо. 2000 [8, с. 98]; **Сделать** – то же, что и прокатить. «... в общем, сделали пацана – теперь не выпендривается» [17]. Прикметно, що «Словарь одесского диалекта» подає таке визначення з характерною ілюстрацією: **СДЕЛАТЬ** – поставить кого-либо в глупое положение, победить * *Я как из командировки приезжаю, мы всегда с женой температуру меряем, у нее 36,70, у меня 36,80. В общем, сделал я ее, сделал!* (КВН «Парни из Баку») [18].

Важливою ознакою саме цієї виборчої кампанії є глибока її зануреність у соціальні мережі, що породило цілі віртуальні діалоги слоганів, ініціальними з яких були вже згадані слогани-імперативи. Наприклад, *Думай!* і відповідь (у Фейсбуку) *Нічим!*. Дуже поширеними в соцмережах стали також виконані у стилі слоганів того чи того претендента антислогани, що представляли «чорний» PR проти цього ж кандидата.

Отже, хоча нам не вдалося виявити прямої й однозначної залежності між використовуваними слоганами і результатами

виборної кампанії того чи того кандидата (думаємо, що слогани були в ній не єдиними і не основними, а допоміжними засобами впливу й переконання), усе ж можемо констатувати, що апеляційна семантика стала важливим складником динамічних систем слоганів передвиборної агітації в президентській кампанії 2019 року. Найповніше предикатна частина змісту зверненості (апеляції) експліцитно представлена дієслівними імперативними формами та їх функційними еквівалентами в слоганах-закликах; інші різновиди слоганів виражають згадану семантику імпліцитно. Предметна частина змісту апеляції рекламних слоганах виявлена лише приховано шляхом вказівок на бажаного адресата в лексико-семантичному наповненні слоганів, використанні в них різностильових елементів, що репрезентують різні рівні системи мови. Характерною особливістю функціонування рекламних слоганів у цій кампанії є химерна й постійна взаємодія агітаційної інформації, розміщеної на білбордах, з інформацією в соціальних мережах.

Подальші перспективи дослідження бачимо в системних студіях мовного забезпечення політичного життя в Україні, вивченні апеляційного складника в політичній рекламі загалом, порівняльному вивченні застосування такого складника різними суб'єктами політичної комунікації в Україні на тлі таких же процесів у політичних дискурсах інших народів.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ, 1970. 182 с.
2. Билінська О. С. Політичний слоган в аспекті лінгвістичної генології: типологічні особливості. Записки з українського мовознавства. 2016. Вип. 23. С. 189–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2016_23_28
3. Васильчук В. Ефективність політичної телереклами у передвиборчій кампанії. ТЕЛЕ- ТА РАДІОЖУРНАЛІСТИКА. 2013. Вип. 12. С. 293–301.
4. "Він постійно хоче когось "зробити" – у Раді зляться на Зеленського: URL: <https://gazeta.ua/articles/politics/vin-postijno-hoche-kogos-zrobiti-u-radi-zlyatsya-na-zelenskogo/905154>.
5. Власенко Л. Периферійне значення форм дійсного способу. Науковий вісник ХДУ. Серія: Лінгвістика. 2015. № 22. С. 17–21.
6. Гурицька М. С. Політична реклама як невід'ємна складова виборчого процесу. Політологічні записки. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_24.

7. Добровольська Д. М. Рекламний слоган як мікротекст: відтворення стилістичних прийомів і фігур у перекладі. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. 2016. Вип. 63. С. 69–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_63_26.
8. Захарова Л. А., Шуваєва А. В. Словарь молодежного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета). Томск: Издательский Дом ТГУ, 2014. 126 с.
9. Ковалевська А. Метамодел ь лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів. Одеський лінгвістичний вісник. 2014. Вип. 3. С. 99–109.
10. Ковальова Т. П. Комунікативні стратегії і тактики впливу в німецькому політичному дискурсі (на матеріалі слоганів політичної реклами). Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 43 (2). С. 197–204. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43\(2\)__32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43(2)__32).
11. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності. Одеса: Чорномор'я, 2007. 156 с.
12. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Видавництво Соломії Павличко ОСНОВИ, 2008. 303 с.
13. Кутуза Н. В. Слоган як центральний сугестоген політичної кампанії. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2011. Т.24(63). №2. Часть 2. С.300–305.
14. Ложева Н. В. Языковые особенности и коммуникативные типы политического слогана конца XX – начала XXI вв. (на материале слоганов предвыборных кампаний г. Нижневартовска и Нижневартовского района): : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Сургут, 2011. URL: <http://www.dissercat.com/content/yazykovye-osobennosti-ikommunikativnye-tipy-politicheskogo-slogana-kontsa-xx-nachala-xxi-vv>.
15. Морозова И. Слагая слоганы. Москва: Рип-холдинг, 2002. 174 с.
16. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.
17. Словарь биржевых терминов. URL: <http://pro-spo.ru/stock/3756-slovar-birzhevuyh-terminov>
18. Словарь одесского диалекта. URL: <https://zamok.druzya.org/index.php?/topic/308->
19. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 334 с.
20. Ткаченко Г. Політична реклама у виборчій кампанії URL: http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=102820_nuwm.rv.ua/metods/asp/vd/v40349.doc.
21. Трач Н. «Разом – сила!»: риторика українського спротиву. Київ: Кліо, 2015. 141 с.

22. Чудинов А. П. Современная политическая коммуникация. Екатеринбург, 2009. 292 с.
23. Bralczak J. Język na sprzedaż. Gdańsk: GWP, 2004. 147 s.
24. Romaniuk S. Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna. Warszawa – Iwano-Frankiowsk, 2016. 357 s.

References

1. Antonenko-Davydovych B. Yak my hovorymo [As we say]. Kyiv, 1970. 182 p. (in Ukrainian).
2. Bylinska O. S. Politychnyi slohan v aspekti linhvistychnoi henolohii: typolohichni osoblyvosti [Political slogan in the aspect of linguistic genealogy: typological features]. In: Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. 2016. issue 23. pp. 189-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2016_23_28 (in Ukrainian).
3. Vasylchuk V. Efektyvnist politychnoi telereklamy u peredvyborchii kampanii [The effectiveness of political television advertising in the election campaign]. In: TELE-TA RADIOZhURNALISTYKA. 2013. issue 12. pp. 293–301. (in Ukrainian).
4. "Vinpostiinokhochekohos "zrobyty" - uRadizliatsianaZelenskoho [He always wants to "make" someone – Rada will be angry with Zelensky]. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_vin-postijno-hoche-kogos-zrobiti-u-radi-zlyatsya-na-zelenskogo/905154 . (in Ukrainian).
5. Vlasenko L. Peryferiine znachennia form diisnoho sposobu [Peripheral value of forms of the present method]. In: Naukovyi Visnyk KhDU. Serii: Linhvistyka. 2015. № 22. pp. 17–21. (in Ukrainian).
6. Hurytska M. S. Politychna reklama yak nevid'iemna skladova vyborchoho protsesu [Political advertising as an integral part of the election process]. In: Politolohichni zapysky. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_24. (in Ukrainian).
7. Dobrovolska D. M. Reklamnyi slohan yak mikrotekst: vidtvorennia stylistychnykh pryiomiv i fihur u perekladi [Advertising slogan as microtext: reproduction of stylistic devices and figures in translation]. In: Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii : Filolohichna. 2016. issue 63. pp. 69–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_63_26. (in Ukrainian).
8. Zaharova L. A. Shuvaeva A. V. Slovar' molodezhnogo slenga (na materiale leksikona studentov Tomskogo gosudarstvennogo universiteta) [Dictionary of youth slang (based on the vocabulary of students of Tomsk State University)]. Tomsk: Izdatel'skij Dom TGU, 2014. 126 s. (in Russian).
9. Kovalevska A. Metamodel linhvistychnoi suhestyvnosti politychnykh reklamnykh slohaniv [Metamodel of linguistic suggestiveness of political advertising slogans]. In: Odeskyi linhvistychnyi visnyk. 2014. issue 3. pp. 99–109. (in Ukrainian).

10. Kovalova T. P. Komunikatyvni stratehii i taktyky vplyvu v nimetskomu politychnomu dyskursi (na materialii slohaniv politychnoi reklamy) [Communicative strategies and tactics of influence in German political discourse (based on the slogans of political advertising)]. In: Movni i kontseptualni kartyny svitu. 2013. issue 43(2). pp. 197–204. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43\(2\)__32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43(2)__32). (in Ukrainian).
11. Kondratenko N. V. Ukrainskyi politychnyi dyskurs: Tekstualizatsiia realnosti [Ukrainian political discourse: Textualization of reality]. Odesa: Chornomor'ia, 2007. 156 p. (in Ukrainian).
12. Kurylo O. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Attention to the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko OSNOVY, 2008. 303 p. (in Ukrainian).
13. Kutuz N. V. Slohan yak tsentralnyi suhestohen politychnoi kampanii [Slogan as the central suggestogen of a political campaign]. In: Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversytetaym. V.Y. Vernadskoho. Seryia «Fylolohya.Sotsyalnye kommunykatsyy». 2011. T.24 (63). №2. Part 2. pp. 300–305. (in Ukrainian).
14. Lozheva N. V. Jazykovye osobennosti i kommunikativnye tipy politicheskogo slogana konca XX – nachala XXI vv. (na materiale sloganov predvybornykh kampanij g. Nizhneartovska i Nizhneartovskogo rajona) [Linguistic features and communicative types of the political slogan of the late XX - early XXI centuries. (based on the slogans of the election campaigns of Nizhneartovsk and Nizhneartovsk district)]: Extended abstract of PhD dissertation. Surgut, 2011. URL: <http://www.dissercat.com/content/yazykovye-osobennosti-ikommunikativnye-tipy-politicheskogo-slogana-kontsa-xx-nachala-xxi-vv>. (in Russian).
15. Morozova I. Slagaja slogany [Composing slogans]. Moskva: Rip-holding, 2002. 174 p. (in Russian).
16. Skab M. S. Hramatyka apeliatsii v ukrainskii movi [Grammar of appeal in the Ukrainian language]. Chernivtsi: Misto, 2002. 272 s. (in Ukrainian).
17. Slovar' birzhevykh terminov [Glossary of stock terms]. URL: <http://prospo.ru/stock/3756-slovar-birzhevykh-terminov> (in Russian).
18. Slovar' odesskogo dialekta [Dictionary of Odessa dialect]. URL: <https://zamok.druzya.org/index.php?/topic/308->(in Russian).
19. Stavvytska L. Korotkyi slovnyk zhargonnoi leksyky ukrainskoi movy [A short dictionary of slang vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka, 2003. 334 p. (in Ukrainian).
20. Tkachenko H. Politychna reklama u vyborchii kampanii [Political advertising in the election campaign]. URL: http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=102820_nuwm.rv.ua/methods/asp/vd/v40349.doc. (in Ukrainian).

21. Trach N. «Razom – syła!»: rytoryka ukraïnskoho sprotyvu ["Together - strength!": Rhetoric of Ukrainian resistance]. Kyiv: Klio, 2015. 141 p. (in Ukrainian).
22. Chudinov A. P. Sovremennaja politicheskaja kommunikacija [Modern political communication]. Ekaterinburg, 2009. 292 p. (in Russian).
23. Bralczak J. Język na sprzedaż [Language for sale]. Gdańsk: GWP, 2004. 147 p. (in Polish).
24. Romaniuk S. Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010 – 2014. Analiza lingwistyczna [Ukrainian political discourse in 2010 - 2014. Linguistic analysis]. Warszawa – Iwano-Frankiwnsk, 2016. 357 p. (in Polish).

Marian Skab. Reflections on the appeals in the slogans of the presidential election campaign 2019, or how to "zrobyty vybortsia". The article is devoted to the analysis of the appellate component of slogans from election campaign billboards in the presidential campaign of 2019. Virtually every slogan contains components that explicitly and implicitly mark the semantics of appeal, and language forms, used to convey subject meaning, are primarily vocative forms of nouns; and to transmit predicate meaning - imperative forms and constructions and their functional equivalents are used.

The peculiarity of political advertising is the presence of the widest and most general addressee, which allows the creators of slogans not to use vocatives to denote the voter, and, consequently, the appeal of a campaign focuses almost exclusively on the direct or covert expression of its predicate component.

The slogans of the presidential election campaign 2019 are classified by communication and it is proved that the appeal is most clearly represented by slogans-calls; and slogans-messages and slogans-promises (including slogans-threats) contain it in a hidden form (it is worth to note that candidates started campaigns with slogans-messages and resorted to slogans-imperatives only in the following stages).

Indirect information about those, whom the slogan is directed to, is expressed by the content of the part of it, which presents a universal advertising offer, by features of language tools and ways of design of the slogan in general. The unique advertising proposal in the analysed slogans is a call to elect a President with certain qualities, especially moral, to draw attention to the uniqueness of a candidate, to promote change (real or imagined), to promise to acquire specific social or material values.

The analysis of slogans from the point of view of their normativity, their efficiency, forecasted and real, is carried out.

Key words: political advertising, election campaign, slogan, an appellate component of the slogan, slogan-call, slogan-message, slogan-promise, slogan-threat.

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; *ORCID* *iD* 0000-0002-9303-6154; skabm1@gmail.com

Лексичні параметри функціонування мови

УДК 81'373:004]:070(477)

Наталія Костусяк, Марина Навальна

Терміни на позначення платформ та сервісів дистанційного навчання в онлайн-комунікації

У статті вказано на важливість компетентнісного підходу до навчання як пріоритету новітнього напрямку освітньої діяльності, а також наголошено на активізації його дистанційної форми, що послугувало передумовою використання різних мережевих ресурсів, зокрема освітніх платформ і сервісів. Ці два найважливіші акценти визнано одними з найвагоміших у навчальному процесі, який останнім часом через об'єктивні причини перемістився з аудиторії до опосередковано-комп'ютерного простору. Сучасні освітні трансформації зумовили динамізм в українськомовній системі, зреалізований передусім зростанням кількості вживань термінів-запозичень переважно з англійської мови, що потребують не тільки чіткого дефінування, а й кодифікації. Особливу увагу зосереджено на поняттях, для яких характерне орфографічне різноманіття, що, з одного боку, розхитує норми сучасної української літературної мови, а з іншого – у повному обсязі не забезпечує набуття правописної компетентності та формування майстерності усного та писемного мовлення студентів та учнів. Зазначено, що такі лексеми чи терміносполуки використовують в інформативно-пізнавальних, довідкових та в рекламних текстах, ними оперують переважно освітні портали, сайти та засоби масової комунікації, зокрема галузеві. Аналізовані номінації з огляду на ступінь адаптації об'єднано в три групи: 1) назви, оформлені і латиницею, і кирилицею; 2) двокомпонентні номінації, один складник яких передають кирилицею, а інший латиницею; 3) лексеми, що в українському онлайн-просторі поки не засвідчили графічного переоформлення. З'ясовано, що в разі написання вказаних мовних одиниць кирилицею відбувається адаптація цих понять до фонетичної та граматичної систем української мови. Спостережено, що значна частина таких номінацій виникла внаслідок транскрибування й засвідчила хитання в правописі. У зв'язку з чим подано рекомендації стосовно їхнього написання, що сприятиме захистові мовного стандарту й уникненню неузгодженості з усталеними нормами.

Ключові слова: платформа, сервіс, дистанційне навчання, онлайн-комунікація, лексика інформаційних технологій.

Активізація застосувань новітніх інформаційних технологій, зорієнтованість на інтелектуально-професійний розвиток елітарної особистості, вироблення вмінь критично мислити, формування низки важливих компетентностей, поза сумнівом, слугує релевантною основою, крізь призму пріоритетності якої необхідно розглядати сучасний освітній процес. Дотримання зазначених орієнтирів дасть змогу не тільки модифікувати й модернізувати підхід до навчання, а передусім сприятиме реалізації однієї з найголовніших ідей сучасного освітнього простору – підготовці висококваліфікованого, компетентного, із системним науковим та загальним культурним світоглядом випускника, здатного ефективно й швидко використовувати набуті знання, демонструючи майстерність аргументації й уміння комунікувати вишуканою українською мовою. Важливим для всебічного розвитку особистості також є усвідомлення необхідності самовдосконалення й самонавчання впродовж життя. Уміла організація самостійної роботи студентів нині претендує на статус одного з найактуальніших і надважливих завдань, оскільки, по-перше, простежуємо тенденцію до зменшення кількості лекційних і практичних годин у закладах вищої освіти України, а по-друге, через карантинні заходи, спричинені коронавірусом (COVID-19), навчання набуло дистанційної форми. У зв'язку з цим спілкування викладача й студента з аудиторії перемістилося в опосередковано-комп'ютерний простір. Освітній процес нині відбувається завдяки спеціально призначеному програмному забезпеченню. Навчання у віртуальному середовищі, можливість групової комунікації, зручність у використанні забезпечує низка платформ, онлайн-сервісів та ін., активне використання яких стало передумовою активізації в словниковому складі нашої мови чималої кількості нових термінів, переважно запозичених з англійської мови. Це, своєю чергою, зумовило виникнення інших дотичних проблем, серед них необхідність швидкого оволодіння не тільки відповідними інформаційними технологіями, а й новою термінологією, опанування дефініцій цих понять і, що не менш важливо, потреба правильного використання їх в усній та писемній формах мовлення. Загалом питання кодифікації неолексем, зокрема й термінів, ніколи не перебувало на маргінесі лінгвістики, а через її посередництво інших наук. Безперечно, розвиток різних галузей, наукових напрямів та з'ява нових понять – прогресивне явище в суспільстві, але, на жаль,

нині простежуємо тенденцію до орфографічного різноманіття в оформленні таких номінацій, що, з одного боку, розхитує норми сучасної української літературної мови, а з іншого – у повному обсязі не забезпечує формування й набуття правописної компетентності.

Сучасна лінгвістична парадигма нині нараховує значний обсяг наукових студій, об'єкт опрацювання яких – багатогалузева лексична, зокрема й термінологічна, система, її динаміка та кодифікація. Через активне проникнення до українського мовопростору запозичень, переважно англіцизмів, а також дериватів, у моделюванні яких часто беруть участь іншомовні афікси, значною мірою зацентровано увагу на різновимірному вивченні саме цих одиниць. Заслужують на увагу дослідження К. Г. Городенської [5; 6], Є. А. Карпіловської [9], Ю. О. Молоткіної [12], М. І. Навальної [13; 14] та ін. Чимало праць, присвячених порушеній проблемі, вийшло в співавторстві [9; 10]. У наукову площину потрапили питання, пов'язані з багатоаспектною інтерпретацією термінів інформатики [17], галузей комп'ютерних інформаційних технологій і мереж, програмування, захисту інформації, тлумаченню номінацій обчислювальної техніки тощо [15; 18]. Як відомо, еволюційні процеси не обмежені суто українською мовою, вони відбуваються й у межах інших слов'янських і неслов'янських мов, що увиразнюють публікації багатьох науковців [4; 20].

Активний розвиток цифрового середовища став передумовою активізації досліджень, присвячених описові найпоширенішого програмного забезпечення, мультимедійних програмних засобів, деяких платформ та ін., що нині є невід'ємним складником сучасного інформаційного суспільства загалом та дистанційного навчання зокрема [11; 19]. Обираючи предметом свого вивчення мережеві ресурси, фахівці часто зосереджують увагу на формуванні термінологічної компетентності студентів [7]. На цьому тлі актуальним видається студіювання новітніх термінів, що експлікують платформи, сервіси та ін., які відіграють важливу роль в організації дистанційного навчання учнів і студентів.

Мета статті – на тлі розвитку інтернет-середовища та мовної динаміки в національній науковій термінології початку ХХІ ст. комплексно проаналізувати номінації мережевих платформ і сервісів, зацентувати на їхньому функційному призначенні, лексико-семантичній інтерпретації та особливостях кодифікації.

Сучасним галузям науки й техніки притаманний стрімкий розвиток, що зумовлює постійне лексичне оновлення їхніх терміносистем. Як справедливо наголошує К. Г. Городенська, аналізові неопонять, «спричинених глобалізаційними впливами, процесів освоєння новітніх запозичень нерідко бракує критичної лінгвістичної оцінки, об'єктивності, фахових рекомендацій щодо потреби та доцільності їх уживання» [5, с. 4]. Саме тому виникає потреба впорядкування, стандартизації й уніфікації термінологічних номінацій із метою створення єдиного інформаційного простору та забезпечення ефективної комунікації наукових спільнот і фахівців різних країн, з одного боку, та задля збереження самобутності української мови, витворених упродовж десятиліть й утверджених норм правопису – з іншого. Активність процесу модернізації, що нині відбувається у сфері інформаційних комп'ютерних технологій, стала передумовою динамізму (як оновлення, так і виходу з ужитку певних мовних одиниць) у лексиці цієї галузі. Для найменування всіх одиниць, що перебувають в арсеналі професійного мовлення айтівців та інших дотичних до вказаної сфери спеціалістів, обираємо термін *лексика інформаційних технологій*, який, на нашу думку, найточніше відбиває сутність аналізованого мовного явища. Зазначимо, що для номінацій (термінів, професіоналізмів, жаргонізмів) цього різновиду не характерна статичність, їм притаманна активна динамічна взаємодія. Значний обсяг лексем, які раніше були зрозумілі лише фахівцям зазначеної галузі, поповнили категорію загальноновживаних слів, що пояснено великою популяризацією новітніх технологій і зацікавленням ними широкого загалу населення. Доволі часто розглядані мовні одиниці втрачають своє ексцентричне забарвлення та входять до складу термінологічних галузевих словників як професійні терміни. Тяглість таких тенденцій доводить їхній опис у працях, що вийшли друком трохи раніше: «Між термінами інформаційних технологій та загальноновживаною лексикою відбувається постійний обмін – терміни активно переходять до складу загальнономовних одиниць. Цей процес відбувається тоді, коли спеціальна одиниця починає набувати ознак звичайного слова: втрачає свою визначену системність, однозначність і навіть набуває емоційно-експресивного забарвлення» [13, с. 67]. Деякі із зазначених параметрів виявляють номінації, сфера функціонування яких пов'язана з освітньою діяльністю. Попри активний транспозиційний

процес та розуміння сутності аналізованих понять, простежуємо почасти неоднотипність їхнього графічного оформлення в різних джерелах.

Передусім зосередимо увагу на нині заактивізованій сполуці *дистанційне навчання* – «форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі» (www.vnz.org.ua/dystantsijna-osvita/pro). Поза сумнівом, її функціонування не утруднює процесу сприймання інформації, адже обидві мовні одиниці, зафіксовані в лексикографічних працях, активно вживають у медійних текстах та в усному мовленні. У межах системи дистанційного навчання прийнято виділяти чотири різновиди суб'єктів: *студента* – того, хто навчається; *тьютора* – того, хто навчає; *організатора* – того, хто планує навчальну діяльність, розробляє програми навчання, розподіляє студентів за групами і навчальним навантаженням на тьюторів, розв'язує різні організаційні питання; *адміністратора* – того, хто забезпечує стабільне функціонування системи, стежить за статистикою роботи системи (www.vnz.org.ua/dystantsijna-osvita/pro). З-поміж указаних номінацій слова *студент*, *організатор* й *адміністратор* не потребують особного коментаря. Лише принагідно зазначимо, що попри активний процес фемінізації, а також наявність у лексикографічних працях відповідників жіночого роду («студентка, -и. Жін. до студент» [2, с. 1406]; «організаторка, -и. Жін. до організатор» [2, с. 853]; «адміністраторка, -и. Жін. до організатор» [2, с. 12]) для мережевої комунікації характерне «знебарвлення» осіб за статтю й уживання цих іменників у чоловічому роді. Одне з відносно нових іншомовних слів у сфері дистанційного навчання – лексема *тьютор*, яка виникла від англ. *tutor* – учитель. А. Бойко докладно аналізує різні аспекти інтерпретації тьюторства та функції тьютерів [1]. Указана номінація має кілька значень, проте докладніше зупинимось на семантичному відтінку, означеному поданим попереду контекстом. В електронній енциклопедії «Вікіпедія» вказано, що тьютор – ключова фігура в дистанційному навчанні, яка відповідає за проведення занять зі студентами. В університетах *тьютори* – помічники викладача, здебільшого аспіранти або старші студенти [3]. Водночас сучасні реалії освітнього процесу засвідчують, що

тьютором зазвичай є сам викладач. У написанні аналізованої номінації простежуємо певну неузгодженість, зокрема її подають як *тьютор* і *т'ютор*. Пор.: *Тьютор* – нова професія для української освіти, проте, зараз послуги *тьютора* набирають неабиякої популярності (www.education-ua.org, 06.12.2018) і *Т'ютор* – особа, що веде індивідуальні або групові заняття із учнями, студентами, репетитор, наставник (www.slovotvir.org.ua). Роздільна вимова, як відомо, не завжди аргументує наявність апострофа. Написання *т'ютор* порушує орфографічні норми сучасної української літературної мови, аналізовану номінацію слід писати зі знаком м'якшення. Так само оформлюємо й низку похідних слів, на які натрапляємо в онлайн-комунікації: *Чим глибше вивчаєш тему тьюторства, тим більше розумієш, що кожен вчитель хоча б раз виступав у цій ролі, тож кожному вчителеві вкрай необхідні тьюторські компетенції. ... Тьюторинг не має єдиної моделі, як немає єдиної професіограми власне тьютора. Це справді нова і ще недостатньо осмислена позиція в освітньому просторі навчального закладу* (www.education-ua.org, 06.12.2018). Виділені лексеми, що виникли внаслідок дії глобалізаційних тенденцій, утворено за регулярно повторюваною, усталеною в українській мові схемою: за допомогою питомих (-ськ-, -ств-) чи запозиченого (-инг) суфіксів. Функціонування вказаних неодериватів увиразнює мобільність мови.

Далі докладніше зупинимося на назвах найвідоміших платформ та сервісів, використання яких уможливорює процес дистанційного навчання. Спільність таких номінацій убачаємо в тому, що вони перебувають в обігу учасників освітнього процесу й зазвичай мають незрозумілі для осіб без відповідної підготовки значення. Очевидною є проблема входження аналізованих слів в українську мову та їхній правопис. Адаптація нових лексичних запозичень завдяки транслітеруванню, транскрибуванню, калькуванню, гібридизуванню та ін. не забезпечує від появи й неадаптованих форм цих лексичних одиниць, що негативно позначено на всіх підсистемах української мови. Найпоширеніші назви платформ і сервісів умовно об'єднуємо в три групи: до першої належать ті, які функціонують і латиницею, і кирилицею; другу групу структурують номінації, що містять два компоненти, один із яких почасти практикують писати кирилицею; третя група – лексеми, що в сучасній онлайн-комунікації поки не засвідчили графічного переоформлення.

Досліджуючи термінологічний інструментарій, науковці зазвичай розглядають специфіку його дефінування. У такому разі аналізують поняття в площині їхньої інтерпретації за допомогою інших слів. Керуючись указаним принципом, зазначимо, інтерактивну комунікацію викладачів і студентів допомагає реалізувати залучення комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, означених різними номінаціями. Наприклад, *Prometheus* витлумачено як *платформу* масових відкритих онлайн-курсів (www.prometheus.org.ua), паралельно з чим уживають *проект* масових відкритих онлайн-курсів (www.prometheus.org.ua; www.redpro.ua; www.regional-lyceum.zt.ua). Проте в онлайн-комунікації надають перевагу родовій номінації *платформа*, наприклад: *На платформі Prometheus стартував безкоштовний онлайн-курс «Підготовка до ЗНО з математики: лайфхаки від Могилянки»!* (www.prostir.ua, 20.12.2019); *Педагоги підбирають матеріали для занять на освітніх платформах «На урок», «Прометеус»* (www.poltava.to, 19.02.2020). Виділені в реченнях запозичення виявляють хитання в правописі. Неусталеність орфографічного оформлення засвідчують й інші приклади вживань цих одиниць: *Зокрема, на prometheus є онлайн-курси підготовки до ЗНО для школярів, з англійської мови, історії, економіки, права, менеджменту* (www.hmarochos.kiev.ua). Як бачимо, найчастіше лексему подають без лапок англійською мовою, у яку вона потрапила з грецької (*prometheus* з грецьк. – Прометей), хоч трапляється написання з лапками, а іноді – українською мовою. Серед усіх представлених варіантів правильними вважаємо два останніх, оскільки відповідно до чинних норм у разі вживання родової номінації написання має бути в лапках і з великої букви. Водночас такі назви треба подавати без лапок і з малої літери за відсутності родового слова. Паралельне функціонування запозиченої лексеми, графічно оформленої і латиницею, і кирилицею, засвідчує тривання процесу її мовної адаптації. Принагідно зазначимо, що аналізовану номінацію засвідчено ще й як назву громадського об'єднання. У такому разі її цілком доречно беруть у лапкі: *Мінсоцполітики підписало меморандум щодо працевлаштування осіб з інвалідністю з Асоціацією «Інформаційні технології України» та ГО «Прометеус»* (www.kmu.gov.ua, 05.02.2020).

Словник інформаційних технологій поповнило запозичення *iLearn (ельорн)* – «безкоштовна гейміфікована платформа з

навчальними онлайн-курсами, тестами та вебінарами для всіх, хто бажає навчатися та успішно скласти ЗНО» (www.ilearn.org.ua). В англійській мові ця номінація виникла внаслідок злиття двох слів – *I* – я та *learn* – вчити. У мережевому просторі аналізовану лексему зазвичай передають так, як у мові-джерелі. Проте зрідка трапляється її оформлення українською абеткою. Указане слово є наслідком транскрибування, оскільки віддзеркалює звуковий склад англійської номінації. Пор.: **iLEARN**. *Онлайн курси з основних предметів ЗНО, вебінари з найкращими репетиторами, тести, подкасти, матеріали для самопідготовки* (www.regional-lyceum.zt.ua); *Онлайн-платформа iLearn розпочала безкоштовні вебінари з підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання* (www.nus.org.ua, 30.11.2018); *Завдяки iLearn, вихованці зі шкіл-інтернатів, які не мають змогу відвідувати дорогих репетиторів, вступають на безкоштовне навчання в омріяні виші* (www.osvitoria.media); **Ельорн** – дійсно справжній навчальний портал, який містить багато корисної інформації, що допомагає нам самостійно опрацювати (www.nubip.edu.ua). Коментуючи цю чужомовну назву, написану чи то латиницею, чи кирилицею, додамо, що за наявності слів на кшталт *онлайн-курси, онлайн-платформа* її слід брати в лапки: *онлайн-курси «iLearn», онлайн-платформа «Ельорн»*.

До запозичень першої групи тяжіє лексема *Zoom* (зум). Її використовують як назву сервісу, що забезпечує проведення «онлайн-конференцій та відеозв'язку. Тут можна організовувати конференції та веб-семінари для різної кількості користувачів і спікерів (залежить від тарифного плану)» (www.regional-lyceum.zt.ua). В онлайн-вжитку натрапляємо на *ZOOM, Zoom* і «Зум». По-перше, доречно апелювати до походження цієї лексеми: з англійської *zoom* – збільшення. Отож, аналізована назва не аббревіатурне утворення, тому немає підстав її писати *ZOOM*, як-от: *Сервіс ZOOM використовують для підтримки робочих зв'язків, проведення онлайн-зустрічей і навчання в школах та університетах* (www.unian.ua). Водночас порушення вбачаємо в таких реченнях: *І найчастіше працюють – за допомогою сервісу Zoom. Підготували для вас все, що потрібно знати про цей зручний додаток для відеоконференцій* (www.happymonday.ua); *«Зум» також можна використовувати разом із VoiceOver. Налаштування функції «Зум»* (www.support.apple.com). Пропонуємо такі зміни: *І найчастіше працюють – за допомогою сервісу «Zoom»; Зум також можна*

використовувати разом із *VoiceOver*, оскільки в першому випадку є родова назва, а в другому – її немає, від чого залежить відповідно наявність і відсутність лапок. В українськомовний простір лексема зум, як й *ельорн*, потрапила внаслідок транскрибування.

На розвиток критичного мислення в студентів та аспірантів, їхньої здатності аналізувати поданий викладачем матеріал, аргументувати свій вибір, виконувати практичні завдання тощо спрямована платформа «Мудл». Описуючи її функційні параметри, зазначають, що це «модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище. Безкоштовна навчальна платформа, яка допоможе створити ефективне інтернет-навчання на основі співпраці у власному середовищі» (www.regional-lyceum.zt.ua). Номінація *Moodle* – англійська аббревіатура, утворена з початкових звуків від сполуки *Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment*. Зазвичай в українських текстах її пишуть *Moodle*, рідше – *MOODLE*, *Мудл*. Пор.: *Навчання у системі Moodle можна розпочинати практично одразу після установки системи та створення першого курсу* (www.dystosvita.blogspot.com, 07.01.2013); *...використання дистанційних технологій в традиційних формах навчання знаходиться у власній компетенції навчального закладу. Це дає змогу вже зараз впроваджувати Moodle в існуючий навчальний процес (навіть якщо очні заняття відбуваються в повному обсязі)* (www.moodle.khnnra.edu.ua); *Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment, вимовляється «Мудл»)* – це модульне об'єктно-орієнтоване динамічне освітнє середовище (www.moodle.org, 30.03.2018); *Детальніше розглянуто ефективність використання платформи MOODLE, порівняно з іншими популярними оболонками* (www.irbis-nbu.gov.ua). Крім написання суто великими літерами чи з першою великою, а іншими малими, непослідовно використовують лапкі. Коректним вважаємо таке оформлення: *Moodle*, платформа «*Moodle*», *мудл*, платформа «*Мудл*», на що впливає наявність чи відсутність родової назви (див. § 54 «Українського правопису» [16, с. 62]). Передана українською мовою номінація є суто транскрибованою формою, статус аббревіатури їй не притаманний (пор.: *Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment* і модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище). Аналізоване слово варто сприймати як змінний, адаптований до української мови іменник

другої відміни твердої групи. Далі зацентуємо на проблемних моментах парадигми. Зокрема, труднощі викликає форма родового відмінка, яка зазвичай в онлайн-комунікації представлена неоднаково. Відповідно до чинних норм, поданих у новому виданні «Українського правопису», зокрема § 82, п. 2.1.1.2, л [16, с. 90], варто писати *мудла*. У давальному відмінку можуть бути паралельні форми: *мудлу*, *мудлові* (зазвичай флексію -у пов'язують із назвами неістот, а -ові – із назвами істот, проте нині простежуємо тенденцію до дедалі частішого функціонування номінацій неістот із закінченням -ові).

Другу групу структурують назви сервісів, які зазвичай зберігають написання латиницею й лише зрідка тільки їхня частина оформлена кириличною абеткою, що засвідчує тривання процесу засвоєння й поступову адаптацію до сучасних норм української літературної мови. Серед таких лексема переважають варіанти, написані англійською мовою, які також передають не завжди однаково: то окремо, то разом, пор: **GOOGLE SITES**. *Популярний сервіс для створення сайтів. На сайті можна розміщувати як текстові документи, презентації, відео, фото, форми для опитування, так і посилання на них. Інформацію можна систематизувати за класами у вигляді сторінок сайту (www.regional-lyceum.zt.ua);* **GOOGLE SITES** *як засіб формування готовності мов програмування, баз даних, уміти працювати в інформаційно-комунікаційних середовищах (www.phm.cuspu.edu.ua);* *Основна відмінність створення сайтів в Google Sites – це можливість доступу до роботи над сайтом декількох користувачів (www.webstudio2u.net);* **GoogleSites** – *спрощений безкоштовний хостинг на базі вікі-движків. На сайті можуть працювати разом, додавати інформацію з інших додатків Google (www.sites.google.com, 03.04.2018);* *Вітаємо в Google Сайтах – безкоштовному сервісі, за допомогою якого можна спілкуватися, працювати й підтримувати зв'язок з іншими користувачами (www.support.google.com).*

Непослідовність виявляють й інші назви сервісів, які розглядаємо в межах аналізованої групи. Серед них трапляється неусталеність написання другої частини з великої чи малої літер, із дефісом чи без нього, пор.: **GOOGLE FORMS**. *Сервіс хмарних технологій для формування системи тестів контролю навчальної діяльності учнів. Застосування форм надає нові можливості*

створення динамічних і актуальних додатків на основі інформаційно-цифрових технологій для застосування в дистанційному навчанні (www.regional-lyceum.zt.ua); Опитування – початкове призначення **Google Forms**, які створювалися для отримання зворотного зв'язку від учасників (www.sites.google.com); **Google forms** один з відомих сервісів, в якому легко створювати форми тестування, анкетування, опитування (www.e-learning.co.ua, 18.01.2018); Використання **Google Форм** для проведення інтернет-опитувань і безкоштовного сервісу (www.blogptnznavchanna.blogspot.com, 25.10.2018); Майстер-клас «Створення **Google-форм**» Шиліна С. Л., методист Науково-методичний центр управління освіти миколаївської міської ради (www.slideshare.net). Як свідчить поданий ілюстративний матеріал, в українськомовний простір поступово проникає кириличне написання тих запозичень, які нині є активно вживаними. Зокрема, ідеться про *site* – з англ. сайт і *form* – з англ. форма. Оскільки номінації з такими другими частинами, графічно переданими українською мовою, структурно нагадують складні іменники без єднального голосного, то їх доречно писати з дефісом: *Google-сайт*, *Google-форм*. Закцентуємо на тому, що англійська лексема *forms* за умови «українізації» втрачає множину.

До третьої групи, за обсягом більшої від двох попередніх, належать найменування платформ і сервісів, освоєння назв яких перебуває на початковому етапі, оскільки вони не виявляють ознак пристосування до фонетичної та граматичної систем української мови. Проте написання так, як у мові-джерелі, не свідчить про їхню графічну однотипність. Правописну неусталеність, а також витлумачення за допомогою кількох родових назв (студія, проект, платформа) простежуємо в низці прикладів, пор.: **EdEra** – *студія онлайн-освіти. Ми робимо онлайн-освіту в Україні якісною та доступною* (www.ed-era.com) і **ED-ERA. Проект**, який створює онлайн-курси та освітній контент широкого спектра з використанням ІТ (www.regional-lyceum.zt.ua); В **EdEra** створили безкоштовний сервіс самостійної підготовки до ЗНО – новини освіти для школярів і студентів на «Освіторія»! (www.osvitoria.media, 15.05.2018); Онлайн-трансляцію курсів з підготовки до ЗНО під час карантину можна знайти на платформах **онлайн-студії ed-era** (www.city.kharkov.ua); Один із онлайн-курсів від українських навчальних платформ: *домедична допомога (1 модуль – 1 година,*

З лекції, *платформа Edera*) (www.don.kyivcity.gov.ua). Дери́ваційною основою для аналізованого запозичення слугує двослівна сполука *educational era* (ера навчання), одна з одиниць якої зазнала усічення, а інша взята повністю.

Вагомий деструктивний вплив на українськомовне оформлення англійських номінацій виявляють й інші по-різному написані назви, структуровані двома твірними лексемами, пор.: *Learningapps*, *LearningApps*, *Learning apps* і «*Learning Apps*», де *learning* – вчити; *app* – додаток, напр.: **LEARNINGAPPS**. *Конструктор інтерактивних завдань, що дозволяє зручно й легко створювати електронні інтерактивні вправи, що сприяє активності, самостійності, ефективності, зв'язку теорії з практикою, поєднання колективних та індивідуальних форм навчальної роботи тощо* (www.regional-lyceum.zt.ua); **Learningapps** як засіб активізації виховної роботи, сучасні технології з традиційними методами навчання й виховання є надзвичайно актуальними. Їх потенціал сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості (www.fitu.kubg.edu.ua); **LearningApps** є сервісом *Web 2.0* для підтримки процесів навчання та викладання за допомогою невеликих інтерактивних модулів (www.nmc-pto.zp.ua, 29.02.2019); Сервіс **Learning apps** призначений для розробки, зберігання інформації про урок, зробити його цікавішим, а процес навчання простим і доступним для учнів (www.slideshare.net, 28.02.2018); Сервіс «**Learning Apps**» (<https://learningapps.org>), розроблений для підтримки процесів навчання та викладання, є загальнодоступною бібліотекою для студентів (www.upsh.com.ua).

З огляду на орфографічну неоднотипність до проаналізованих тяжіють назви сервісів, варіантно представлені в лапках і без лапок, а подекуди, окрім написання окремо, подані як одне складне слово, пор.: *Equity Maps* і «*Equity Maps*» (з англ. *equity* – рівність; *map* – карта), *Google Classroom*, «*Google Classroom*» і *GoogleClassroom*, де *classroom* – класна кімната, наприклад: **EQUITY MAPS**. *Інструмент для проведення дискусійного клубу, проведення занять у форматі лекцій, залучення учнів до активних обговорень. Усі дані перетворюються на статистику та фіксуються додатком у вигляді графіків та діаграм* (www.regional-lyceum.zt.ua); **Equity Maps** – *ви говорите, а вона працює. Відео на готовий урок, або навчальний матеріал, доповнивши його власними коментарями* (www.naurok.com.ua, 23.01.2020); «**Equity**

Maps» з точністю зафіксує: активність; рівень залученості у розмову; кому варто приділити більше уваги; як багато часу витрачено (www.naurok.com.ua, 23.01.2020); **GOOGLE CLASSROOM**. *Безкоштовний веб-сервіс створений Google для закладів освіти з метою спрощення створення, поширення і класифікації завдань безпаперовим шляхом* (www.regional-luceum.zt.ua); **Google Classroom** – *поштовий сервіс, що входить до безкоштовних ресурсів, можна використовувати розсилку групі учнів, де надійде на пошту кожного учня* (www.vseosvita.ua, 24.10.2018); *«Google Classroom» – ідеальний ресурс для дистанційної роботи* (www.naurok.com.ua); *Зручний огляд. І вчителі, і учні можуть бачити всі завдання на головному екрані GoogleClassroom. Це дозволяє контролювати роботу відразу в декількох класах* (www.cuspu.edu.ua).

Різнотипність написання (*Ding Talk* і *DingTalk*) засвідчує назва одного із сервісів, призначеного для відеозв'язку та дистанційного навчання. Передавання номінації англійською мовою тут вважаємо виправданим, оскільки мова користування ним саме англійська. Водночас деяку відмінність простежуємо у твірній базі. Зазвичай основою для творення складних запозичень слугують самостійні класи слів. Натомість один із компонентів цієї назви – звуконаслідувальна одиниця: з англ. *ding* – дзинь-дзинь; *talk* – розмова. Наприклад: *Для студентів наявний список справ, де можливо переглядати завдання у стрічці або на сторінці та помічати уже виконані. DING TALK – одна з програм* (www.lpnu.ua); *Потрібно завантажити програму на комп'ютер чи додаток на гаджет. Ding Talk – сервіс для відеозв'язку та дистанційного навчання* (www.irshava-osvita.gov.ua); *В останньому переліку варіантів вирішення питань дистанційного навчання, оприлюдненому 13 березня ЮНЕСКО, розроблений китайською компанією Alibaba додаток для спілкування в мережі DingTalk вказується серед рекомендованих платформ для взаємодії, які підтримують відеозв'язок в режимі реального часу* (www.ukrainian.cri.cn).

З-поміж аналізованого різноманіття назв платформ і сервісів виразно проступає номінація, один із складників якої – запозичення з англійської (*class* – клас), а інший – із японської (*dojo* – зал, місце для поглибленого навчання чи медитації) мов. Зазвичай проникнення аналізованих одиниць в українську онлайн-комунікацію відбувається суто з англійського мовопростору. Ідеться про сервіс, що «допоможе

максимально зімітувати шкільне середовище вдома. ... *Classdojo* зроблений, щоб максимально зацікавити дітей молодшого і середнього шкільного віку. Для кожного учня там є окрема анімована аватарка – вона радіє, коли отримує похвалу від учителя і сумує, коли ставлять негативну оцінку» (www.regional-lyceum.zt.ua). Водночас спорідненість із розглянутими попередю номінаціями полягає в неузгодженості написання. Пор.: *Використання CLASS DOJO в навчально-виховному процесі. Швидко можна вчителю подивитися на навчання з нової точки зору і в нових формах* (www.facebook.com); *Українським педагогам рекомендували перейти на формат онлайн-навчання. Classdojo – це сервіс, який допоможе максимально зімітувати навчальний процес із домашньої сторінки та розміщується в зоні архівних занять* (www.nus.org.ua); *Дистанційне навчання за допомогою ClassDojo для учителів, учнів та їх батьків* (www.youtube.com); *Ідея ClassDojo полягає в створенні зручної, наочної, легко керованої системи заохочення з різними ролями і рівнями доступу* (www.vseosvita.ua).

Осібного коментаря потребує назва освітньої платформи «7W», що виникла на основі початкової літери семи англійських слів – *what, where, why, when, who, win, world*, які структурують своєрідне семантичне мікропіле. «7W базується на семи принципах «до» – довіра, доступність, достойність, доброзичливість, додаткова реальність, досягнення та do it!» (www.regional-lyceum.zt.ua). У сфері онлайн-спілкування 7W функціонує самостійно або трапляється поряд із питомою родовою назвою *освітня платформа*, а подекуди разом зі складним словом *EduFuture*, пор.: *7w – освітня платформа, що уособлює цікавий простір, відповідаючи на сім ключових запитань – what, where, why, when, who, win, world* (www.refob.edufuture.biz); *Освітня платформа 7W – це цільові кроки, спрямовані до якнайшвидшого засвоєння матеріалу* (www.nenc.gov.ua); *Освітня платформа EduFuture 7W® створена для допомоги вчителям за всіма віковими категоріями і всіма розділами шкільної програми* (www.vseosvita.ua, 05.09.2019).

Отже, в онлайн-комунікації терміни на позначення освітніх платформ і сервісів переважно передають англійськими відповідниками, хоча й у різному написанні. Здебільшого такі лексеми використовують в інформативно-пізнавальних, довідкових та в рекламних текстах. Нерідко назви навчальних платформ та сервісів

пояснюють, копіюючи тексти визначень із сайтів-першоджерел. Термінами інформаційних технологій оперують переважно освітні портали, сайти та засоби масової комунікації, зокрема галузеві. Аналізовані номінації – здебільшого запозичення з англійської мови, зрідка з іншої, зокрема японської. Відповідно до ступеня адаптації вони структурують три групи: 1) назви, оформлені і латиницею, і кирилицею; 2) двокомпонентні поняття, один складник яких передають кирилицею, а інший латиницею; 3) лексеми, що в українському онлайн-просторі поки не засвідчили графічного переоформлення. У разі їхнього написання кирилицею відбувається адаптація вказаних понять до фонетичної та граматичної систем української мови. Більшість таких одиниць виникла внаслідок транскрибування й засвідчила хитання в правописі. Нині простежуємо актуалізацію досліджуваних понять, що зумовлено низкою екстралінгвальних чинників, передусім активізацією процесу дистанційного навчання через карантинні заходи. Отож, гострою є проблема кодифікації зазначених запозичень. Задля фахового захисту мовного стандарту й уникнення неузгодженості з усталеними нормами необхідно, аби українські лінгвісти акцентували увагу на таких поняттях, висловлюючи присутні рекомендації щодо їхнього написання й збалансованого оновлення лексичної системи рідної мови загалом та термінології зокрема.

Перспективним вважаємо студіювання інших галузевих неозапозичень, правопис яких потребує об'єктивної інтерпретації. Адже взірцевим для сучасного випускника є оволодіння низкою компетентностей, серед яких чільне місце посідає формування майстерності усного та писемного мовлення.

Література

1. Бойко А. Тьюторство як засіб задоволення освітніх потреб особистості, країни і суспільства [Електронний ресурс]. *Педагогічні науки*, 2010. Вип. 1. С. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2010_1_4 (дата звернення: 08.02.2020).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Вікіпедія [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 15.01.2020).
4. Горбов А. А. О некоторых проблемах интеграции иноязычного материала при описании новых заимствований в русском языке. *Вопросы языкознания*, 2011. № 6. С. 29–40.

5. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови. *Українська термінологія і сучасність*, 2009. Вип. VIII. С. 3–9.
6. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ: КММ, 2019. 208 с.
7. Зозуля С. Термінологічна компетентність як важливий чинник становлення фахівця в інформаційному середовищі. *Міжнародна науково-практична конференція «Від XIX до XXI ст.: трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства»*. Харків, 2011. С. 230–235.
8. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. *Мовознавство*, 2008. № 2–3. С. 148–158.
9. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
10. Костусяк Н., Межов О. Префіксальні інновації як засіб психологічного впливу на свідомість реципієнтів. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics. Серія: Філологія*, 2018. Вип. 24 (2). С. 97–113.
11. Кухаренко В., Рибалко О., Сиротенко Н. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс. Харків: НТУ «ХПІ», Торсінг, 2002. 320 с.
12. Молоткіна Ю. Різні способи написання новітніх англіцизмів в українській мові. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 2017. Вип. 7. С. 119–123.
13. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст.: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
14. Навальна М. Особливості функціонування запозичених лексем у мові українських засобів масової інформації. *Наукові записки Інституту журналістики: щоквартальний науковий збірник*, 2019. Т. 1 (74). С. 68–77.
15. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 16 с.
16. Український правопис [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).
17. Філюк Л. М. Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики (словотвірний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2007. 20 с.
18. Шилінська І. Засоби і способи номінації термінів галузі комп'ютерних інформаційних технологій. *Наукові виклади. Мовознавство*, 2013. Вип. 5. С. 70–73.
19. Bimmel P., Rampillon U. Lernerautonomie und Lernstrategien, Fernstudienprojekt zur Fort- und Weiterbildung im Bereich Germanistik und

Deutsch als Fremdsprache. München, Bundesrepublik Deutschland: Goethe-Institut, 2000. 208 p.

20. Esteras S. Infotech: English for Computer Users: Student's Book. 4-th Edition. Cambridge, Great Britain: University Press, 2008. 172 p.

References

1. Boiko A. Tiutorstvo yak zasib zadovolennia osvितnikh potreb osobystosti, krainy i suspilstva [Tutor Patronage as a Facility of Satisfaction of Educational Needs of Personality, Country and Society]. In: *Pedahohichni nauky*, 2010, issue 1. pp. 4–11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2010_1_4. (in Ukrainian).
2. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv, Irpin, 2005. 1728 p. (in Ukrainian).
3. Vikipediia [Wikipedia]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian).
4. Gorbov A. O nekotorykh problemakh integracii inozazychnogo materiala pri opisani novykh zaimstvovanij v russkom jazyke [On Some Problems of Integration of Foreign Language Material When Describing New Borrowings in Russian]. In: *Voprosy jazykoznanija*, 2011, no. 6, pp. 29–40. (in Russian).
5. Horodenska K. H. Novi zapozychennia i novotvory na tli fonetychnoi ta slovotvirnoi pidsystem ukrainskoi literaturnoi movy [New Borrowings and Novelties Against the Background of Phonetic and Word-Forming Subsystems of Ukrainian Literary Language]. In: *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*, 2009, issue 8, pp. 3–9. (in Ukrainian).
6. Horodenska K. H. *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia* [Ukrainian Word in Today's Reality]. Kyiv, 2019. 208 p. (in Ukrainian).
7. Zozulia S. Terminolohichna kompetentnist yak vazhlyvyi chynnyk stanovlennia fakhivtsia v informatsiinomu seredovyshchi [Terminological Competence as an Important Factor in the Formation of a Specialist in the Information Environment]. In: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Vid 19nd do 21nd st.: transformatsiia bibliotek u konteksti rozvytku suspilstva»*. Kharkiv, 2011, pp. 230–235. (in Ukrainian).
8. Karpilovska Ye. A. Vplyv innovatsii na stabilnist movnoi systemy: rehulatory systemnoi rivnovahy [Influence of Novelties on Stability of Language System: Regulators of Systemic Balance]. In: *Movoznavstvo*, 2008, no. 2–3. pp. 148–158. (in Ukrainian).
9. Klymenko N. F., Karpilovska Ye. A., Kysliuk L. P. *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonі* [Dynamic Processes in Modern Ukrainian Vocabulary]. Kyiv, 2008. 336 p. (in Ukrainian).
10. Kostusiak N., Mezhov O. Prefiksalni innovatsii yak zasib psykholohichnoho vplyvu na svidomist retsypiientiv [Prefixal Innovations as a Mean of Psychological Impact on Consciousness Ofrecipient]. In: *Psykholinhvistyka. Psiholingvistika. Psycholinguistics. Serii: Filolohiia*, 2018, issue 24 (2), pp. 97–113. (in Ukrainian).

11. Kukharenko V., Rybalko O., Syrotenko N. *Dystantsiine navchannia: umovy zastosuvannia. Dystantsiinyi kurs* [Distance Learning: Conditions of Use. Distance Learning Course]. Kharkiv, 2002. 320 p. (in Ukrainian).
12. Molotkina Yu. Rizni sposoby napsannia novitnikh anhlitsyzmiv v ukrainskii movi [Different Ways of Writing Newest Anglicisms in Ukrainian Language]. In: *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 2017, issue 7, pp. 119–123. (in Ukrainian).
13. Navalna M. I. *Dynamika leksykonu ukrainskoi perodyky pochatku 21nd st.: monohrafiia* [Dynamics of Vocabulary of Ukrainian Periodicals of the Beginning of the 21st Century: Monograph]. Kyiv, 2011. 328 p. (in Ukrainian).
14. Navalna M. Osoblyvosti funktsionuvannia zapozychenykh leksem u movi ukrainskykh zasobiv masovoi informatsii [Peculiarities of Borrowed Lexical Items Functioning in the Language of Ukrainian Mass Media]. In: *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky: shchokvartalnyi naukovyi zbirnyk*, 2019, vol. 1 (74), pp. 68–77. (in Ukrainian).
15. Nikolaieva A. O. *Strukturno-semantychna kharakterystyka terminolohii prohramuvannia, komp'uternykh merezh ta zakhystu informatsii* [Structural and Semantic Characteristics of Programming Terminology, Computer Networks and Information Security]. Extended Abstract of PhD Dissertation (Ukrainian Language). Kharkiv, 2002. 16 p. (in Ukrainian).
16. *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian Orthography]. 2019. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>. (in Ukrainian).
17. Filiuk L. M. *Dynamichni protsesy u formuvanni ukrainskoi terminosystemy informatyky (slovotvirnyi aspekt)* [Dynamic Processes in Formation of Ukrainian Term System of Information Science (Word-Forming Aspect)]. Extended Abstract of PhD Dissertation (Ukrainian Language). Odesa, 2007. 20 p. (in Ukrainian).
18. Shylinska I. Zasoby i sposoby nominatsii terminiv haluzi komp'uternykh informatsiinykh tekhnolohii [Means and Ways of Terms Nomination in Computer Information Technology]. In: *Naukovi vyklady. Movoznavstvo*, 2013, issue 5, pp. 70–73. (in Ukrainian).
19. Bimmel P., Rampillon U. *Lernerautonomie und Lernstrategien, Fernstudienprojekt zur Fort- und Weiterbildung im Bereich Germanistik und Deutsch als Fremdsprache*. München, Bundesrepublik Deutschland, 2000. 208 p. (in German).
20. Esteras S. *Infotech: English for Computer Users: Student's Book*. Cambridge, Great Britain, 2008. 172 p. (in English).

Nataliia Kostusiak, Maryna Navalna. Terms for Denoting Learning Platforms and Services in Online Communication. The article shows the importance of the competent approach to learning as a priority of the newest direction

of educational activity, and also emphasizes the activation of its distance form, which served as a prerequisite for the use of various network resources, including educational platforms and services. These two most important emphases are recognized as the most important ones in the educational process, which has recently moved from the classroom to the indirect computer space due to objective reasons. Modern educational transformations caused the dynamics in the Ukrainian-speaking system, which is primarily implemented by the growing number of uses of terms-loanwords mainly from English, which require not only a clear definition but also codification. Special attention is paid to concepts characterized by orthographic diversity, which, on the one hand, shakes the norms of modern Ukrainian literary language, and on the other hand does not fully ensure the acquisition of spelling competence and the formation of oral and written skills of students. It is noted that such lexical items or term phrases are used in informative-cognitive, informative and advertising texts, they are operated mainly by educational portals, websites and mass communication, in particular industrial ones.

The analyzed nominations, taking into account the degree of adaptation, are combined into three groups: 1) names, both in Latin and Cyrillic; 2) two-component nominations, one component of which is in Cyrillic and the other one is in Latin; 3) lexical items that in the Ukrainian online space have not yet shown a graphic redesign. It is found that these concepts are adapted to the phonetic and grammatical systems of the Ukrainian language in case of writing these language units in Cyrillic. It is observed that a significant part of such nominations occurred as a result of transcription and showed swings in spelling. In this regard, some recommendations are given for their writing, which will help to protect the language standard and avoid inconsistencies with established norms.

Key words: platform, service, distance learning, online communication, information technology vocabulary.

Костусьяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID ID* 0000-0002-9795-6038; kostusyak.nataliia@eenu.edu.ua

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»; *ORCID ID*: 0000-0002-5064-3122; m.navalna@phdpu.edu.ua

Потебнянська основа класифікації рибальських найменувань

У розвідці на основі власних досліджень запропоновано класифікацію українських рибальських найменувань. За теоретичне підґрунтя класифікації правила лінгвістичні погляди О. Потебні на природу чуттєвих сприйняття та їхню роль у постанні різноструктурних номінацій-суджень. Споконвічністю рибальського промислу на теренах України визначено важливість вивчення рибальських найменувань в аспекті історичної еволюції мислення. О. Потебня розрізняв судження аналітичні й синтетичні, наголошуючи на первинності аналітичних суджень із безпосередньо чуттєвого сприймання. На матеріалі говірок української мови встановлено, що продуктивним способом творення іхтіонімів і назв рибальських знарядь є універбація, наприклад: *піщанка* ← *піщана риба*, *трав'янка* ← *трав'яна щука*, *поплавчанка* ← *поплавочна удочка* тощо. Найчастіше рибальські універби функціують поруч із базовими дволексемними найменуваннями. На основі проаналізованого матеріалу виділено: *первономени* – сутнісні назви, значеннєва природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів. Приналежність майже всіх без винятку рибальських первономенів до лексико-семантичної групи «Назви риб» пояснюється вже згаданою емпіричністю (відчуттєвою пізнавальністю), що лежить в основі класифікації цих предметно-матеріальних об'єктів живої природи. *Усупільнені найменування* – назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об'єктів матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єктів і явищ довкілля. *Усупільнені найменування* властиві будь-якій тематичній групі лексики будь-якої мови, пор.: грец. *αθερίνια* 'густа сітка, якою ловлять дрібну рибу' ← *αθερίνα* 'риба родини атеринових (Atherinidae) роду A. Atherina' і укр. діал. *плотвянка* 'дрібновічкова сітка з розміром вічка 22×22 мм' ← *плотва* 'невелика прісноводна риба родини корошових', *карасьовка* 'крупновічкова сітка з розміром вічка 50×50 мм і більше' ← *карась* (риба, що виростає більш крупною). *Усупільнені метафоричні найменування* – різноструктурні мовні одиниці художньо-образного рівня колективного мислення, які можуть мати статус як загальноновживаних, так і професійних назв у певному територіально-мовному континуумі: нижньонаддністрянське *доїти* 'шарпати невід у процесі рибальства', буковинське *доки піде струг за саком* 'ніколи' тощо.

Ключові слова: О. Потебня, чуттєві сприйняття, аналітичні судження, рибальська лексика і фразеологія, первономени, усупільнені найменування, усупільнені метафоричні найменування.

Рибальські найменування привертали увагу не одного покоління українських науковців: у кінці XVIII ст. особливості рибальського промислу запорозьких козаків ґрунтовно дослідив учений-натураліст В. Зуєв; у 2-ій пол. XIX – 1-шій пол. XX ст. цю галузеву лексику в етнографічному й лінгвістичному аспектах досліджували В. Владиков, В. Шухевич, І. Верхратський, О. Браунер, В. Василенко, П. Рябков, І. Франко, Ф. Вовк, Д. Яворницький, Б. Юрківський; у 2-ій пол. XX ст. – О. Горбач, А. Берлізов, В. Коломієць, Є. Мотузенко, Г. Тарасенко, І. Ліпкевич, Г. Халимоненко, І. Турянин та ін.

Дослідження українських рибальських найменувань тривають і в XXI ст., проте досі лишається актуальним комплексний аналіз історії формування рибальських назв та їхньої семантичної структури.

Мета статті – скласифікувати різноструктурні українські рибальські найменування з опертям на психолого-семантичний підхід О. Потебні до аналізу номінацій-суджень, що відображають природу чуттєвих сприйняттяв.

Лексика споконвічного рибальського промислу значною мірою зумовлена пізнаванням риби (первинного, створеного самою природою об'єкта матеріального світу) за допомогою органів чуття: на слух, на запах, зорово, на дотик, на смак. О. Потебня щодо цього писав: «Чуттєві сприйняття постають для спостереження не однією суцільною масою, а рядом груп; стихії кожної із цих груп нарізно перебувають між собою в більш тісному зв'язку, ніж зі стихіями інших груп. Таке явище не першообразне. Поєднання сприйняттяв в окремі кола є вже форма, що її надає душа окремим сприйняттям, і в певному смислі може бути назване самодіяльністю душі, оскільки хоча й не виявляє її свободи, але *так само залежить від її власної природи, як і від ознак зовнішніх подразників*» (переклад і курсив. – Р. М.) [9, с. 128]. Учений привертав нашу увагу й до незмінності стихій ізольованого ряду сприйняттяв попри те, що цей ряд не завжди повторюється в тій самій послідовності, наприклад: спочатку можна бачити, як горять дрова, потім чути їхнє потріскування й відчувати теплоту або ж спочатку чути потріскування, а потім, уже наблизившись, побачити багаття й відчути теплоту [там само, с. 129-130]. Згадаймо й учення видатного мовознавця про внутрішню форму слова як одну із ознак образу, яка переважає інші: «У самому колі ізольованого образу під час нових сприйняттяв одні риси

проявляються яскравіше від частого повторювання, інші залишаються в тіні. При слові *золото* нам спадає на думку колір, а вага, звук можуть зовсім не сп'ясти, бо не щоразу, бачачи золото, ми зважували його та чули його звук» [там само, с. 130].

О. Потебня розрізняв судження аналітичні й синтетичні. До аналітичних учений відносив ті, у яких предикат – «лише виразне повторення момента, прихованого в суб'єкті, і тоді все судження постає розкладанням однієї мисленнєвої одиниці, наприклад, «вода біжить», «золото жовте», тобто вода + течія, золото + жовтизна». У синтетичних «предикат по відношенню до суб'єкта є дещо нове, те, що не мислиться безпосередньо в цьому останньому, але пов'язане з ним за допомогою низки думок» [там само, с. 141]. До того ж О. Потебня відзначав, що «синтетичне судження як таке, що передбачає більших розумових зусиль, мало з'явитися пізніше, що мав бути час панування лише аналітичних суджень із безпосередньо чуттєвого сприймання...» (курсив. – Р. М.) [там само, с. 142].

Думку про первинність аналітичних суджень знаходимо і в дослідженні відомих мовознавців В. Німчука і П. Білоусенка: «У праслов'янській мові або в період її розпаду започаткувалася тенденція до універбації, або семантичної конденсації, тобто творення за допомогою суфікса *-ica* однолексемних від дволексемних ботанічних найменувань: *černica* від *čьrna agoda*» [3, с. 16]. Дослідниця східноподільських говірок Т. Тищенко також звертає увагу на те, що в тематичній групі «Рибальство» однослівні номінації утворюють на базі аналітичних одиниць, уживаних у говірці паралельно з універбами: *дóнка* 'риба, яка водиться у нижній частині водойми' ← *дóнна риба*, *верховóдка* 'риба, яка водиться у верхній частині водойми' ← *риба верховóдна*, *мор'як* ← *о́кунь морський*, *прост'як* ← *кóроп простій*, *пухляк* ← *ри́ба пухла*, *короле́вич* 'короп дзеркальний, *Surpinus carpio* L.' ← *кóроп короле́вський*, *живе́ць* 'риба, яку використовують як принаду на гачкових знаряддях лову' ← *примáнка живá* [14, с. 326, с. 328]. Паралельне вживання універбів і аналітичних одиниць на позначення видових назв риб має загальнодіалектний характер, порівняймо, наприклад, у слобожанському говорі: *піщáнка* 'щука, яка водиться у водоймах з піщаним дном і від цього має світлий колір' (смт Нова Водолага Харків. обл.) ← *піщáна ри́ба* 'риба, яка мешкає у водоймах із піщаним дном' (с. Високопілля Валківського р-ну Харків. обл.);

трав'янка 'швидка щука з прогонистим тілом, яка полює у водоростях, бо маскуватися їй допомагає «трав'янистий» колір тіла' (сmt Нова Водолага Харків. обл.) ← *трав'яна щука* 'тс.' (с. Новолимарівка Біловодського р-ну Луган. обл.) [Картотека автора].

Універбаційні процеси властиві й іншим тематичним групам рибальської лексики. Спираючись на укладену нами картотеку рибальської лексики Слобожанщини, можемо стверджувати, що універбація є ще й продуктивним способом творення назв рибальських знарядь (*nomina instrumenti*): *поплавчянка* 'вудка, якою ловлять верхову (переважно дрібну) рибу' (сmt Нова Водолага Харків. обл.) ← *поплавочна удочка* 'тс.' (м. Сватове Луган. обл.); *перстівка* 'сітка, у вічко якої можна просунути один палець' (с. Кононівка Біловодського р-ну, сmt Новпсков Луган. обл.) ← *перстова сетка* (с. Новорозсош Новопсковського р-ну Луган. обл.); *очеретянка* 'вудка з очеретяним вудлицем' (с. Можняківка Новопсковського р-ну, с. Кононівка і с. Новолимарівка Біловодського р-ну Луган. обл.) ← *очеретяна вудка* (с. Риб'янцеве Новопсковського р-ну Луган. обл.); *парижянка* 'тришарова сітка, у якій середній шар має дрібніші вічка; не маючи змоги пропливти крізь нього, риба борсається й заплутується в зовнішній сітці' (м. Старобільськ Луган. обл.) ← *поріжня сетка* 'тс.': *В осноу́ном на пор'іжну /ловиц':а к'рупна /риба / та/ка йак толсто/лобик там / здо/рова ш'ч'ука //* (сmt Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [Картотека автора].

Важливо відзначити, що в аспекті найперших чуттєвих вражень, або ж відчуттів, рибальські номени (передовсім іхтіоніми) семантично співвідносні саме з якісними прикметниками, оскільки виражають ознаку, закладену в самій суті предметів. Отже, щоб глибше зрозуміти семантичні процеси постання первісних назв, важливо враховувати насамперед такі специфічні особливості якісних прикметників, як здатність виражати ступінь вияву ознаки за допомогою суб'єктивно-оцінних суфіксів і здатність утворювати антонімічні пари [4, с. 5]. Щодо особливостей значеннєвої природи якісних прикметників А. Грищенко зазначав ще й таке: «У плані вираження градації ознаки експресивно-оцінні прикметники певною мірою наближаються до прикметникових форм ступенів порівняння, але разом з тим вони виступають як абсолютні, безвідносні щодо порівняння зі звичайним ступенем ознаки суфіксальні похідні» [там

само, с. 158]. Учений також наголошував, що важливим моментом у функціюванні групи суфіксів, уживаних для творення експресивно-оцінних якісних прикметників, є те, що більшість з них однаковою мірою вживають і для творення експресивно-оцінних іменників [там само]. Із цього випливає, що протиставляння реалій рибальського промислу за сутнісними ознаками та суб'єктивне їхнє оцінювання – підґрунтя диференціації первісноознакової рибальської лексики, що корелює з якісними прикметниками.

Ураховуючи те, що сутнісною ознакою реалії може бути і її здатність вчиняти певну дію або перебувати в певному стані, структурно серед словосполучень, на базі яких постали універби, були не лише прості атрибутивні словосполучення з опорним якісним прикметником на взірець *біла риба*, *гірка риба*, *слизька риба*, а й предикативні словосполучення з опорним сенсорним дієсловом, тобто таким, що позначає фізичне чуттєве сприйняття: *дере риба*, *коле риба*, *пищить риба* тощо. Наприклад, іхтіонім *гірчак* 'прісноводна риба родини коропових, *Rhodeus amarus*, *Rhodeus sericeus amarus* (Bloch.)' етимологи пов'язують зі словом *гіркий* [5, I, с. 516], а іхтіонім *дерун* 'йорж, *Acerina cernua* L.' < **derunь* зумовлений семантичним розщепленням вихідної суб'єктної семантики дієслівної основи праслов'янського діалектизма **dьrati* [7, с. 191]. Такі утворення кваліфікуємо як *первономени* – сутнісні назви, значеннєва природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів. Запропонований термін *первономен* не суперечить мовознавчій традиції називати *номенами* саме номенклатурні знаки, які «є не тільки другим за значущістю різновидом спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи, а й суттєвою складовою наукового стилю української мови» [8, с. 60]. Н. Швець, аналізуючи співвідношення понять «термін» і «номен» на матеріалі англійських іхтіонімів, доходить висновку: «Номенклатурні знаки, на відміну від власних назв, не пов'язані з одиничними поняттями, а, подібно до термінів, є позначеннями загальних понять, але не будь-яких, а специфічних» [17, с. 169]. Зауважимо також, що приналежність майже всіх без винятку рибальських первономенів до лексико-семантичної групи «Назви риб» пояснюється вже згаданою емпіричністю (відчуттєвою пізнавальністю), що лежить в основі класифікації цих предметно-матеріальних об'єктів живої природи.

На протипагу первономенам виділяемо *успільнені найменування* – назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об'єктів матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єктів і явищ довкілля. Успільнені найменування властиві будь-якій тематичній групі лексики будь-якої мови. У греків, споконвічних мореплавців і рибалок, від слова *αθέρας* 'лезо, гостра різальна частина' походить іхтіонім *αθερίνα* 'риба родини атеринових (Atherinidae) роду *A. Atherina*' (оскільки ця риба має гостре черевце), а вже від назви риби походить назва риболовецької сітки *αθερίνιά* 'густа сітка, якою ловлять дрібну рибу' [1, с. 64]. Українські діалектизми *балбэра* 'ряд рибальських гачків на вірьовці з поплавками', *барбэра* 'тс.', *балбўра* 'тс.', *балбэрка* 'поплавок у рибальських сітях', *бомбиркі* 'тс.', як припускають етимологи, постали внаслідок фонетико-семантичного освоєння італізму *barbaia* 'велика рибальська сітка', що своєю чергою походить від назви риби *barbo* (лат. *barbus*), яку ловлять цією сіткою [5, I, с. 125]. Таку саме мотивацію спостерігаємо і на прикладі східнослов'янських видових назв рибальських сіток: *плотв́а* 'невелика прісноводна риба родини корошових' → *плотв́янка* 'дрібновічкова сітка з розміром вічка 22×22 мм' (сmt Новописков Луган. обл.), *кара́сь* (риба, що виростає більш крупною) → *карасьовка* 'крупновічкова сітка з розміром вічка 50×50 мм і більше' (сmt Троїцьке Луган. обл.) [Картотека автора]. Наведені назви рибальських знарядь засвідчують тривалий етап становлення рибальського промислу із постійним диференціюванням снастей відповідно до конкретних потреб рибалок та особливостей регіональної іхтіофауни.

Вершинним шаром успільнених найменувань є *успільнені метафоричні найменування* – різноструктурні мовні одиниці художньо-образного рівня колективного мислення. Успільнені метафоричні найменування можуть мати статус як загальноновживаних, так і професійних назв у певному територіально-мовному континуумі. Наприклад, на початку другої половини ХХ ст. на півдні Одещини в с. Красна Коса Старокозацького (нині Білгород-Дністровського) р-ну А. Берлізов зафіксував рибальський професіоналізм *доїти* зі значенням 'шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за «верхі» і «споді»' або 'шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега

човнами' [2, с. 40]. Як бачимо, метафоризація загальнономовної лексеми *доїти* 'надавлюючи на дійки, видушувати молоко з вимені' [12, II, с. 350] відбулася тут саме в межах рибальської сфери на відміну від загальнономовної метафоризації цього слова – 'необмежено користуватися чийми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу' [там само].

На прикладах інших типологічно подібних назв, як-от нижньонадніпряньських *підсушувать* 'тягти під берегом (про невід)' [15, III, с. 121], *нузда́ть* 'ловити рибу вудочкою' (фамільярно) [там само, II, с. 371], бачимо частиномовну відмінність між метафоричними рибальськими професіоналізмами і рибальськими первономеними: усупільнена метафорична лексика здебільшого дієслівна, первономени – переважно іменники. Суттєво відрізняється і спосіб творення цих мовних одиниць: для метафоричних професіоналізмів – це т. зв. семантичне словотворення, у якому базою для метафоричного перенесення стали дієслова загальнономовного вжитку, тоді як первономени утворено шляхом універбації, тобто суфіксальним способом від дволексемної основи.

Серед іменникових рибальських професіоналізмів здебільшого бачимо утворені суфіксальним або нульсуфіксальним способом абстрактні назви на позначення загальної процесуальності. Упадає в око, що образність цих похідників на відміну від твірних метафоричних дієслів певною мірою «зітерта». Порівняймо: *сі́пка* у складі стійкого вислову *сі́тки на сі́пкy* 'сітки, які рибалки забивають у воду на паколах, щоб у них потрапляла риба' [11, с. 180] ← *сі́пати* 'розставляти, опускати в воду (про сітки)' [15, IV, с. 63]; *пересі́п* 'перепона з сіток і ятерів, якою перегороджують вузьку плавневу протоку' («ў плаўн'ах ста́вили пересі́пи») [там само, III, с. 99] ← *пересі́пати*; *підпу́шка* 'процес роботи, пов'язаний з пришиванням до снасті частини сітки чи «мату́ли»' [2, с. 61] ← *підпуші́ти* 'зробити сітку, невід, «во́лок» ширшими, тобто вздовж «верхі́в» чи «споді́в» снастей пришити частину сітки чи «мату́ли»' [там само]. Матеріали словника А. Берлізова засвідчують і той факт, що віддієслівні іменники-професіоналізми можуть мати предметно-конкретне значення: *підпу́шка* 'частина сітки чи «мату́ли», яку пришивають до снасті' [там само].

До складу усупільнених метафоричних найменувань належать і фразеологізми – «одне з концентричних кіл мови, в якому в усталеній

формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [10, с. 11].

О. Селіванова, ураховуючи безперечну вартість синтаксичного чинника в досліджуванні внутрішньої форми фразеологізмів, наголошує на тому, що «процеси фразеологічного семіозису не обмежуються ним, тому важливо зосередитися на ролі різних психологічних механізмів у стереотипізації внутрішньої форми фразем, зокрема почуттів, відчуттів, образів, асоціативної аналогізації тощо» [там само, с. 15]. Н. Клименко під час аналізу ФО, що передають темпоральну ознаку 'ніколи', відзначає показове використання в їхній структурі назв тварин, риб, птахів, які виконують не властиві їм дії: рак свистить, сова бачить білий світ (день) тощо. Такі фразеологізми «узагальнюють певні ситуації, але зорієнтовані на хибні, неістинні з логічного погляду судження щодо них» [6, с. 22]. Наприклад, абсурдний пареміологічний парадокс на позначення загального заперечення часу [10, с. 189], а саме стійкий вислів з опертям на рибальський досвід ловлення *стругів* (форелі) *доки піде струг за саком 'ніколи'*, у буковинських говірках утворює парадигму синонімних діалектних паремій, що базуються на розумінні людиною законів природи (рослинного і тваринного світу), а ширше – об'єктивних законів буття: *коли смерека черешні родитиме; коли взимі зозуля закує; як зійдуться дві середі докупи* тощо [13, с. 82], пор. також у нижньонадніпрянських говірках: *ловить рибу бороню* 'робити що-небудь невміло, з допомогою таких засобів, які для цього не годяться' [16, с. 74]. Отже, найістотнішою ознакою усупільнених метафоричних найменувань є можливість виходу цих мовних одиниць за межі лексико-семантичного поля «Рибальство».

Водночас велику частину рибальських номінацій становлять *суто рибальські метафоричні найменування*, як-от стійкі вислови *ловить на мертвий якір* 'ловити рибу, не маючи відповідного знаряддя' [там само, с. 74], *піймають циганку* 'нічого не піямати' [там само, с. 106], *стягнуть бугая* 'нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу' [там само, с. 134], що побутують лише в середовищі рибалок Нижнього Подніпров'я, тобто не виходять за межі професійної лексики.

Отже, спираючись на психолого-семантичний підхід Олександра Опанасовича Потебні до аналізу номінацій-суджень, що відображають природу чуттєвих сприйняття, визначено важливість вивчення рибальських найменувань в аспекті історичної еволюції мислення. На основі проаналізованого матеріалу виділено: *первономени* – сутнісні назви, значення природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів; *усуспільнені найменування* – назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об'єктів матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єктів і явищ довкілля; *усуспільнені метафоричні найменування* – різноструктурні мовні одиниці художньо-образного рівня колективного мислення, які можуть мати статус як загальноживаних, так і професійних назв у певному територіально-мовному континуумі.

Література

1. Андриющенко Н. С. Толковый морской словарь. Основные термины: более 6 000 слов и словосочетаний. Москва: Астрель: АСТ, 2006. 766 с.
2. Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. *Наукові записки Чернігівського педагогічного інституту*. Чернігів: ЧДПІ, 1959. Т. IV. Вип. 4. 82 с.
3. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-иця*). Київ-Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 206 с.
4. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 207 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982-2012. Т. 1–6.
6. Клименко Н. Фразеологізми – визначники часу: паралелі та відмінності в українській і новогрецькій мовах. *Українська мова*, 2014. № 2. С. 19–34.
7. Нечитайло І. М. Історія і типологія праслов'янських девербативів: монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2011. 356 с.
8. Нікуліна Н. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології*, 2010. № 676. С. 56–61.
9. Потебня А. А. Слово и миф. Москва: Изд-во «Правда», 1989. 623 с.
10. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ-Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
11. Словник українських говорів Одещини. Уклад. О.І. Бондар та ін. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 224 с.
12. Словник української мови: в 11 т. Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

13. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецької області: матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецької області. Уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
14. Тищенко Т. Явища універбації в лексиці східноподільського ареалу. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць*. Гол. ред. Н.Л. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 16. С. 325–330.
15. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці: у 4 т. Запоріжжя, 1992.
16. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя, 2001. 201 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряниці»).
17. Швець Н. В. Співвідношення понять «термін» і «номен» (на матеріалі англійських іхтіонімів). *Психолінгвістика*, 2011. Вип. 8. С. 167–171.

References

1. Andryuschenko N. S. *Tolkovyiy morskoy slovar. Osnovnyie terminyi* [Explanatory Marine Dictionary. Key Terms]. Moskva: Astrel: AST, 2006, 766 p. (in Russian)
2. Berlizov A. A. *Leksyka rybalstva ukrainskykh hovoriv Nyzhnoho Podnistrovia* [Fishing vocabulary of Ukrainian Lower Dnister region]. In: *Naukovi zapysky Chernihivskoho pedahohichnoho instytutu*. Chernihiv, 1959, vol 4, issue 4, 82 p. (in Ukrainian)
3. Bilousenko P. I., Nimchuk V. V. *Narysy z istorii ukrainskoho slovotvorennya (sufiks ytsia)* [Essays on the history of Ukrainian word building (-иця- suffixes)]. Kyiv-Zaporizhzhia, 2002, 206 p. (in Ukrainian)
4. Hryshchenko A. P. *Prykmetnyk v ukrainskii movi* [Adjective in the Ukrainian language]. Kyiv, 1978, 207 p. (in Ukrainian)
5. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv, 1982–2012, vols. 1–6. (in Ukrainian)
6. Iymenko N. *Frazeolohizmy – vyznachnyky chasu: paraleli ta vidminnosti v ukrainskii i novohretskii movakh* [Time determining phraseologisms: similarities and differences in Ukrainian and Modern Greek]. In: *Ukrainska mova*, 2014, issue 2, pp. 19–34. (in Ukrainian)
7. Nechytailo I. M. *Istoriia i typolohiia praslovianskykh deverbatyv* [Foreslavonic deverbatives history and typology]. Kyiv, 2011, 356 p. (in Ukrainian)
8. Nikulina N. *Dyskusii shchodo termina «nomen» v ukrainskomu ta zarubizhnomu movoznavstvi* [The discussion of the term «nomen» in Ukrainian and foreign linguistics]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*, 2010, issue 676, pp. 56–61. (in Ukrainian)
9. Potebnya A. A. *Slovo i mif* [A word and a myth]. Moskva, 1989, 623 p. (in Russian)

10. Selivanova O. *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Essays on Ukrainian phraseology (psychological, cognitive, ethnical and cultural aspects)]. Kyiv, 2004, 276 p. (in Ukrainian)
11. *Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* [Ukrainian dialects dictionary of the Odessa region]. Odesa, 2011, 224 p. (in Ukrainian)
12. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language Dictionary]. Kyiv, 1970–1980, vols. 1–11. (in Ukrainian)
13. *Slovnyk frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny: materialy do slovnyka frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny* [Dictionary of phraseology and paremas of Chernivtsi region]. Chernivtsi, 2017, 352 p.
14. Tyshchenko T. Yavyshcha univerbatsii v leksytsi skhidnopodil'skoho arealu [*The cases of univerbation in the lexics of Eastern Podillya*]. In: *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un tu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho: Filolohiia (movoznavstvo)*, 2012, issue 16, pp. 325–330. (in Ukrainian)
15. Chabanenko V. A. *Slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchyny* [Dialects dictionary of the Lower Dnipro region]. Zaporizhzhia, 1992, vols. 1–4. (in Ukrainian)
16. Chabanenko V. *Frazeolohichni slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchyny* [Phraseological dictionary of the Lower Dnipro region dialects]. Zaporizhzhia, 2001, 201 p. (in Ukrainian)
17. Shvets N. V. Spivvidnoshennia poniat «termin» i «nomen» (na materialii anhliiskykh ikhtionimiv) [*The correlation of the notions “term” and “nomen” (based on English fish names)*]. In: *Psykholinhvistyka*, 2011, issue 8, pp. 167–171. (in Ukrainian)

Roman Minyailo. Potebnia's Basis of Fishing Nomens Classification. A classification of Ukrainian fishing words based upon author's studies is offered in the research. The theoretical background of the research is O. Potebnia's linguistic approach to the nature of sensory perceptions and their role in arising of nominations-judgments of various structures. Fishing trade has been inherent to the territory of Ukraine since the prehistoric times and that makes fishing words studying crucial in the aspect of historical evolution of thought. O. Potebnia made difference to analytical and synthetic judgements, pointing out the primacy of the analytical ones deriving directly from sensory perception. The material of Ukrainian dialects allows to conclude that the most productive way of fishes names and fishing tools creation was univerbation. For example: *піщанка* ← *піщана риба* (sand fish), *трав'янка* ← *трав'яна щука* (grass pike), *поплавчанка* ← *поплавочна удочка* (fishing rod with float) etc. These fishing juxtaposed compounds are most frequently used equally with basic two part words. According to the studied material we can distinguish the essential names, which meaning nature is as clear as the peculiarities of the phenomena or thing they name. They are called *primal nomens*. The affiliation of almost all primary fishing nomens without any exclusions to lexical and semantic group of «Fish names» can be explained by already mentioned empiricism

(perceptual cognition). This empiricism (perceptual cognition) is the basis for classification of the material objects of the living nature. *Conventional names* are names reflecting the stages of material world hand-made objects arising and refining along with the collective thought development in perception of environmental objects and phenomena. Compare Greek *αθερινιά* ‘a dense net for small fish’. The name is derived from *αθερινα* ‘a fish of Atherinidae’. Ukrainian dialect words *пловьянка* ‘a small hole fish net (hole size is 22×22 мм)’ is originated from *пловá* (roach) ‘a small freshwater fish of carp kind’, *карасьóвка* ‘a big hole fish net with hole size 50×50 мм and more’, derived from *кара́сь* (crucian) (a bigger size fish). *Conventional metaphoric names* are different structure lexical items of figurative level of collective thought, which can be both common and professional words in a certain territory, where language is used: Lower Dnister region idiom *дої́ти* (to milk) ‘to jerk a net while fishing’, idiom from Bukovyna region *доки піде струг за саком* (till trout follows the hoop-net) which means ‘never’ etc.

Key words: O. Potebnia, sensory perceptions, analitical judgments, fishing words and idioms, primal nomens, conventional nomens, conventional metaphoric names.

Міняйло Роман Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; *ORCID iD*: 0000-0001-9392-594X; roman298@gmail.com

Актуальні питання сучасної лексикографії та діалектології

УДК811.161.2'28(477.81/.82):821.161.2(477.82)'06.08Нестерчук

Григорій Аркушин

Говіркові слова в романі-баладі М. Нестерчука «Блакитна сарна»

Нещодавно виданий роман «Блакитна сарна» М. Нестерчука уже з цікавістю сприйнятий читачами, а також привернув увагу і мовознавців, і літературознавців. На сьогодні докладно досліджені різні види ужитих у творі діалектизмів: фонетичні, словотвірні, лексичні та ін., простудійовано також антропонімію, мікротопонімію та фразеологію роману.

Але так уже традиційно склалося, що в художніх творах нечасто представлені діалектні граматичні відмінності, тому студії про морфологію та синтаксис говірок досить рідкісні. З цього погляду приємний виняток становить роман М. Нестерчука.

У статті докладно проаналізовані особливості всіх змінних частин мови і встановлено, що автор не сліпо копіює місцеву говірку, а декількома штрихами (двома-трьома словами) підкреслює говіркове мовлення своїх героїв, пор.: іменники – *соли, матиру, туй Яринци, ой, синок* та ін.; прикметники – *син багати, жінка Грицьова, матері чирвоній*; займенники – *до єї, коло меї хати, на свим віку, якіїх цвахів*; дієслова – *дають, стоять, знаїм, Марина втопляється* та ін.

Синтаксичних відмінностей виявлено менше (побудова прийменникових і безприйменникових словосполучень: *уповноважений по шерсті, клопотався за коні, при них начальником при конях, не забрали з-за ноги, вигнала б к лихій матері*; інверсовані структури у простих та складних реченнях: *лук він хороший має; була вона, хлопці, вроди рідкісної жінкою*), оскільки твір писаний літературною мовою.

Якщо якесь говіркове слово різні письменники часто вживають у своїх художніх творах, то воно з часом може набути значного поширення, а згодом навіть і літературного статусу, але цього не може статися з розглянутими діалектизмами, оскільки в граматиці літературна норма давно вже усталена.

Ключові слова: західнополіський говір, середньополіський діалект, морфологічні відмінності, синтаксичні особливості, літературні відповідники.

Майже всі волинські письменники, починаючи від Олени Пчілки і Лесі Українки, у своїх художніх творах використовували місцеві слова, див., напр., «Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі» [2]. Не цурається рідних *загоренських* слів і прозаїк В. Лис, що народився в с. Згорани Любомльського району Волинської області; саме він із сучасних волинських письменників найбільше використовує говіркових слів у своїх творах. Мову його романів докладно проаналізували молоді волинські дослідники І. Левчук, А. Яворський, І. Дружук, О. Нестерчук та ін.

А недавно ще один уродженець Волинської області Мирон Нестерчук видрукував роман-баладу «Блакитна сарна» [3], над яким працював понад три десятки літ. Це художнє полотно описує події упродовж тяжких 1939–1944 років у нетихому поліському селі Затишші, коли польську владу швидко змінювала совіцька, а згодом німецька, і знову совіцька, коли часто навідувалися «лісові гості», не повідомляючи, хто вони і за кого вони борються, тому кожне сказане поліщуком слово могло стати останнім...

Задум написати такий роман виник давно: *«Минуле не давало спати, стукало в двері, а рука не мала змоги зафіксувати бодай те, про що можеш розказати тільки ти, й більше ніхто. <...> Ти мусиш все сказати, як уже вийде. Про те, що було, скільки витернів народ наш у ті страшні часи, які історики втиснули в два слова: «Друга світова». Ти мусиш сказати про все, що пережив сам, що чув од земляків, і в правдивості чого не сумніваєшся. Щоб пам'яталося, щоб не забувалося»* [3, с. 386]. Отже, підкреслимо найголовніше: цей роман біографічний. І ще одне уточнення: мешканці с. Сильно Ківерцівського району Волинської області, де народився письменник, стали прототипом персонажів описаного Затишшя. Ця деталь особливо важлива під час аналізу мови твору, адже роман уже зацікавив мовознавців, зокрема діалектологів і фразеологів (Г. Аркушин), а ономасти схарактеризували прізвища, прізвиська і варіанти імен затишців (О. Нестерчук), проводячи порівняння з конкретною говіркою с. Сильно, для чого використане видання теж силенця «Силенська гуторка : топоніміка, люди, мова» [1], до речі, перше видання було опубліковано у Мельбурні (Австралія) стараннями ще одного силенця – відомого діаспорного літератора та письменника Степана Радіона.

Тому мета цього дослідження – виявити серед говіркових слів, ужитих у романі, морфологічні та синтаксичні відмінності супроти літературної мови і порівняти їх з нормативними відповідниками та з сучасним мовленням силенців. При цьому зауважимо: хоч від описаних подій пройшло майже вісімдесят років, однак таке порівняння залишається актуальним, оскільки в граматиці силенської говірки відбулися лише незначні зміни (найбільш змінною навіть упродовж короткого історичного періоду виявляється лексика).

Говірка с. Сильно (офіційна назва Сильне – така собі сучасна зукраїнізована) знаходиться на межі між західно- і середньополіським діалектами, але з перевагою середньополіських фонетичних рис. Для аналізу морфологічних особливостей більшість прикладів узяті з реплік дійових осіб, при цьому форми, спільні з літературною мовою, подаємо звичайним *курсивом*, а суто діалектні відмінності виділяємо *напівнасиченим* шрифтом. Приклади подаємо у тій формі, у якій вони вжиті в романі.

Морфологічні особливості

Письменник не просто копіює говірку свого рідного села, а відбирає для роману найбільш характерні особливості мовлення односельців, тому деяка частина морфологічних відмінностей не представлена у цьому творі. Зрозуміло, що найбільше прикладів знаходимо серед змінних частин мови.

Іменник. В оформленні роду іменників виявлено декілька відмінностей: *бальок ч.р.* ‘дерев’яне перекриття, на якому кріпиться стеля хати’ – літ. *балка ж.р., ванна ж.р. (білимо ванною)* – літ. *ванно с.р., товар ч. р.* ‘стадо корів’ – силенське *товар с.р. (наше товар ходіло по болоту)*; пор. ще три іменники одного роду, оформлені за зразками різних відмін: *вош ж.р. (III відміна)* – літ. *воша ж.р. (I відміна)*; так само *миш – миша, блох – блоха*. Прикметники чи прикметникові займенники узгоджуються з іменниками спільного (подвійного) роду або в жіночому, або в чоловічому роді, пор.: *ждала ти дружину вірного* (тут: *дружина* ‘чоловік, з яким жінка у шлюбі’); *найгіркіший п’яниця і моя п’яниця* (стосується особи чоловічого роду).

Найбільше особливостей виявлено при відмінюванні іменників різних відмін в однині, насамперед іменника *мати*, пор. силенську словозміну: *ма́ти, ма́тири, ма́тири, ма́тиру, ма́тиро́у, (в) ма́тири, ма́ти*. Інші приклади представлені в таблиці.

	Однина	множина
Н.в.	<i>вельон, дикта, дзік, луг,</i>	<i>гайові, повстанці, сестри, гочі,</i>
Р.в.	<i>нужник, нагір'я, подвір'є</i>	<i>очка, іроди, хмари, літаки,</i>
Д.в.	<i>каля клуни, без станіка,</i>	<i>танки</i>
З.в.	<i>перейшли кордона</i>	<i>до цибульників, сто шомполів,</i>
О.в.	<i>батейкові, матюнци,</i>	<i>для</i>
М.в.	<i>німцьові, туй Яринци, панові,</i>	<i>коней, цих комах, риб, сватів</i>
Кл.в.	<i>Габрельові</i>	<i>героям, панам, каменярам,</i>
	<i>соли, матиру (вигнав), за</i>	<i>німцям,</i>
	<i>гуторку, на подвір'є,</i>	<i>людям</i>
	<i>перейшли кордона</i>	<i>коров'яки (повизбирує), про</i>
	<i>з Грицьом, Гриньом, з</i>	<i>хлопців, в посадку, голови</i>
	<i>Мицьом, з Катьою, з</i>	<i>(крутять)</i>
	<i>нев'істкою, Маслоком</i>	<i>клопотами, рожами, з</i>
	<i>на лужечку, по срачині, в</i>	<i>хлопцями, з снігами, гочима,</i>
	<i>соломі, в гумні, на тартаку</i>	<i>ратичками</i>
	<i>їж, бідо мала; братку;</i>	<i>на возах, по тонтах, при</i>
	<i>дядьку; бабуню; ой, синок;</i>	<i>їнжинерах, в серцях, у газетах,</i>
	<i>дєд, тобі гроші не тра?;</i>	<i>по хатах</i>
	<i>голубойку; вовче; Катю,</i>	<i>хлопці; друзяки; куми; люди</i>
	<i>Марино, Мари-и!, Мар'є,</i>	<i>добрі;</i>
	<i>Павло Павле; ти б,</i>	<i>людоньки; Дорогі сини наші!</i>
	<i>Шериню...; друже Смереко,</i>	<i>Браття і сестри!</i>
	<i>друже Гай; друже чотар;</i>	
	<i>дядьку Кириле</i>	

Отже, особливість мовлення силенців (як давніше, так і тепер) – це відсутність поділу іменників першої і другої відмін на групи, пор.: *Грицьом, з Мицьом, Гриньом – Маслоком, Катьою – Мариною*, тобто відмінність виявлена тільки у збереженні перед закінченням кінцевих м'яких приголосних основи, що на письмі позначені літерою *ь*; пор. ще закінчення давального відмінка варіанта імені і прізвиська тієї самої особи: *Гаврикові – Габрельові*.

Автор, хоч і непослідовно, передає ще одну говіркову морфологічну рису – закінчення *-и* та ствердіння приголосних у деяких непрямих відмінках: *каля клуни, дайте соли, туй Яринци* (але: *в соломі*). Письменник зафіксував таке порівняно «новітнє» явище, як уживання родового відмінка з прийменником *для* (*купити для*

Матвія корову) замість прямого давального (*купити Матвієві*); пор ще: *настоєм полину для овечок*. Інший незвичний приклад: *за кордона пішли*.

Іменники в кличному відмінку здебільшого не відрізняються від літературних відповідників, хоч іноді у звертанні паралельно вжиті форми і називного, і кличного відмінків (*Павло || Павле*), зрідка лише називного (*синок*), так само і з прізвищами та позивними воїнів (*друже Смереко, друже Гай*). Звертання *дєд*, очевидно, запозичено від росіян, про що свідчить і фонетика слова.

Постпозитивні назви населених пунктів як приклади найчастіше невідмінювані: *в селі Сильно; до станції Рудочка; поле, що зветься Чукра* (але: *жителі <...> містечка Софіївки; в містечко Олику; з містечка Тростянця*); в інших позиціях ойконіми відмінювані: *дядьки з Гомелян* (с. Гомеляни), *з боку Берестяного* (с. Берестяне – наголос позначив автор), *між Луцьком та Колками*.

Серед ужитих **прикметників** значних відмінностей від літературної мови не виявлено. Як і в говірці, досить поширені повні нестягнені форми: *дорогейкая, золотейкая, крученеє (пір'я), добрії*; пор. закінчення *матерії чирвонії*. У силенській говірці в прикметниках ч.р. усікається кінцевий *й* – *син багати*, як і в так званих порядкових числівниках – *прилетів крук <...>, прилетів други*, що характерно для середньополіських говірок (*зелени, сін'ї, трєт'ї, пй'ати, дес'ати* і т.д.), щоправда в романі це явище представлено непослідовно.

Вищий ступінь порівняння прикметників творений переважно за допомогою суфікса **-иш-** (*багатий – багатийший, крепка* ‘сильна, міцна’ – *крепша*, пор. *легша < легка або ліпша* з відсутністю у говірках нульового ступеня), зрідка використано **-іш-** (*гіркий – гіркіший, бідніший*), від якого утворений найвищий ступінь – *найгіркіший (п'яниця)*. Відсутні ступенювання серед якісних прикметників із суфіксами, що надають збільшено-згрубілі відтінки дериватам, пор.: *в холоднючій воді*. Але в говірці до таких прикметників є відповідники зі значенням ‘ознака, яка виявлена більшою мірою’, що твориться додаванням звука **ш**: *холоднючий – холоднючий (холодн'ушчи)* ‘ще більш холодний’, *густючий – густючий (гус'т'ушчи)*.

Для творення присвійних прикметників від антропонімів уживають лише суфікс **-ов-ий** (**-ов-а**) зі збереженням м'яким кінцевим приголосним основи: *жінка Грицьова < Гриць*.

Найбільше відмінностей у говірці с. Сильно виявлено серед особових, присвійних та вказівних **займенників** (наводимо лише приклади, що вжиті в романі):

Розряди займенників	Приклади
особові	<i>я – в мене; він – його</i> <i>була в його</i> <i>коло його, йому, його, з їм, на йому; вона – її</i> <i>єї</i> <i>до єї</i> <i>в неї</i> <i>без неї, їй, за єю; вони – їх</i> <i>з них, їм, за ними</i>
присвійні	<i>моя – меї (сили), коло меї хати; твій – твого; твоя – твеї;</i> <i>свій – свого, на свим (віку)</i>
вказівні	<i>той</i> <i>отой, того; та – тая (гуторка), меї</i> <i>тої</i> <i>тієї, тую</i> <i>на тую; за тею; те – теє, теє (вчверили)</i> <i>на теє; ті – тії, за ті (мури), по тих;</i> <i>ця, в цій, цієї, це – цеє</i> <i>цеє; ці – ції</i>
неозначені	<i>якась, якеїсь (курки)</i> <i>якоїсь (миті); якісь</i> <i>якіїсь, якіїх (цвяхів)</i>

Наведені вище приклади переконують, що серед вказівних і неозначених займенників і донині широкоживані повні нестягнені форми закінчень: *тая, тії, цеє, ції, якіїсь* та ін.

Числівник. Як і в силенській говірці, в романі представлені переважно фонетичні варіанти: *їден, їдного, їдним, штири*.

Відмінності виявлені в узгодженні кількісних числівників зі словом *раз*: *в сто раз гірший, німців раз у п'ятдесят більше і сто разів, кілька разів*; пор. інші приклади: *гарнізон у кількості триста чоловік, до ста метрів глибиною, сім десятин*.

Для називання неточної кількості предметів автор використав такі конструкції: *їхало біля десятка хур; а мені до рук рубель-два; постоялець на місяць-півтора*. Представлено і народне рахування, коли з кількісного числівника спершу виділяють „круглий” десяток чи сотню, до яких опісля додають *решту*, пор.: *п'ятдесят і п'ять верстов з Луцька буде; назбирав [курячих яєць] сто це й тридцять штук*.

Крім неозначеної форми **дієслів**, у яких переважає **-ти**, виявлено і кінцеве **-ть** (*стрілять*). Наявні дієслова усіх чотирьох часів: *заробляєш, ходить, біжать* (теперішній); *приїдуть, навидумає, будем пити* (майбутній); *лигнув, плакали, відкинуло* (минулий); *узяв був, надійшла була* (давноминулий). Ненаголошені закінчення *-єм, -*

єш набирають іншого вигляду – *знаїм, колегуїся, думаїсь* ‘думаєш’, оскільки післянаголошений *є* вимовляють з наближенням до *и* або навіть ним замінюють, який після м’якого *й* переходить в *і* (*знáйем* – *знáйім*). У третій особі множини кінцеві м’які приголосні стверділи: *крутят, дают, стоять*. У першій особі множини теперішнього часу дієслова без кінцевого *о*: *чо’ маєм журитися, знаїм*. У мовленні дійових осіб часто вживана дієслівна зв’язка *бути* в теперішньому часі – *недобре то є, хто то є*. Зрідка наявні і такі незвичні форми: *ваша Марина втопляється*.

У наказовому способі другої особи множини переважає закінчення *-іте* – *ходіте*. Формотворча частка *хай* для творення наказового способу набирає вигляду *най* – *най буде, як є* (можливо, це контамінація слів *хай* і *нехай* або синкопа другої частки). Для пом’якшення наказу досить часто вживане *но*: *неси-но, помози-но, йдіть-но*, що може стосуватися навіть першої особи однини майбутнього часу: *зайду-но, пойду-но, побіжу-но*; іноді це *но* у препозиції до дієслова: *ти-но краще розкажи* (таке написання з дефісом у романі). Крім цього, письменник зафіксував короткі розмовні заміники наказових дієслів, пор.: *А на, а на!* ‘отримуй покарання’ (одн.) – *нате, дядьку* ‘візьміть’ (мн.).

Творення умовного способу таке ж, як і в літературній мові, щоправда зрідка формотворчі частки *б, би* стоять перед дієсловом – *ти би побачив*.

Подібно до прикметників *прислівники* так само творять ступені порівняння: *стидно* – *стидніше, дальше, краще* || *лучше*. Зрідка значення вищого ступеня передано за допомогою набору прислівників, серед яких переважає *крепко* зі значеннями ‘дуже; сильно; міцно’ – *змінився він крепко; шумите вельми крепко; холодно вельми крепко*. Іноді прийменник з іменником ужито замість прислівника: *квіти цвітуть навіть у зимі*.

Якщо якесь говіркове слово різні письменники часто вживають у своїх художніх творах, то воно з часом може набути значного поширення, а згодом і літературного статусу (пор. такі діалектизми: *бўсел, патёл’н’а, рўвер*), але цього не може статися з розглянутими діалектизмами, оскільки в морфології літературна норма давно вже усталена.

Синтаксичні особливості

Насамперед зауважимо, що письменникові непросто скопіювати синтаксис говірки, бо в народній мові він значно вільніший – це

стосується і словосполучень, і порядку слів у реченні, і місця підрядного речення відносно головного та ін.; крім цього, частину членів речення в усному мовленні замінюють жести та міміка, що непросто передати в художньому творі.

Якихось відмінностей від літературної мови у словосполученнях **зі зв'язком узгодження чи прилягання** не виявлено, хіба при узгодженні прикметника з іменником спільного (подвійного) роду (про це писали вище): *дружину вірного, моя п'яниця*. Іноді трапляється узгодження, коли замість додатка вжито означення: *не пам'ятав прізвища художникового*.

Так само небагато діалектних **безприйменникових словосполучень зі зв'язком керування**, які мають відмінності від літературної мови, пор.: *буду гості мати – буду гостей мати*. Буває, що в таких словосполученнях зайвий прийменник: *зганьбить з останніми словами або може, й не від того* [зветься] – не тому; *показує на мигах щось* – показує жестами; *двері були на замку* – були замкнені.

Найбільше відмінностей у **прийменникових словосполученнях зі зв'язком керування**, насамперед у вживанні прийменників. Безперечно, з російської мови запозичені конструкції *уповноважений по фінансах, уповноважений по шерсті*, які уплинули і на діалектне мовлення, пор.: *сльози не висохли по Семенові; блудила по Забур'ю; маятись тобі по світу й по життю*. Досить частотне уживання прийменника *за*: *питався за тобою, клопотався за коні*, замість прийменника *про*; пор. широкоживаний вислів *ще за царя Гороха*. Прийменникове словосполучення, яке зафіксував письменник у народному голосінні, може відповідати безприйменниковому, але тоді відбудуться і зрушення у семантиці: *буде тобі хрест дубовий за дружину вірного* – буде дружиною (?).

Досить багато прикладів з уживанням прийменника *з-за* замість *через*: *на фронт не забрали з-за ноги* 'через хвору ногу'; *з-за того з жінкою сварився* 'через те'; *чи то через ту пісню, чи з-за думок*; пор. ще: *не сказав головного, з-за чого приїхав*. Наскільки ми пам'ятаємо, у силенській говірці таких конструкцій давніше не було, очевидно, вони перейняті письменником пізніше. За одинадцятитомним Словником української мови, такі відношення причини та мети в літературній мові рідкісні [4 III, с. 565], але в сучасному розмовному

стилі вони швидко поширюються. А ось конструкція *вийшла мати з-за порога* досить давня.

Така ж давня конструкція *при них начальником при конях*. А вислів *ще при Польщі* [було] синонімічний більш поширеному *ще за Польщі*. Уживання прийменника *на* у словосполученні *прийшов на Україну* вважається порушенням сучасних літературних норм, однак воно взяте з мовлення дійової особи, що так промовила понад сім десятиліть тому.

Частину прийменників у словосполученнях зі зв'язком керування можна замінити іншими, пор.: *дякую на добрім слові!* – дякую за добре слово; *гроші відкладені про чорний день* – на чорний день; *підошва не одстане з чобота* – від чобота. Конструкції *виїхала на Шлях, на Селі, на Гаївку, з Села на Греблю* (тут згадані кутки села), *на Луги Німцьови* – досить поширені у силенській говірці.

У прокльонах зберігся давній прийменник *к*: *да пішли ви к ...; да пішов ти к єдрені фені!; вигнала б к лихій матері*.

Серед особливостей **побудови речень** насамперед упадає в очі інверсія, пор.: *стрельбу заховав під листя вторішнє; лук він хороший має; була вона, хлопці, вроди рідкісної жінкою; як бомбили табір Ведмедя німці, голос Яків почув та ін.*

У складносурядних реченнях, як і в місцевій говірці, частовживаний сполучник *но* ‘але’ («*ми хотіли в крамничку зайти, но чогось двері були на замку*»), а в складнопідрядних реченнях сполучник *аби* замість *щоб* («*як хочеш, аби тебе обікрали <...>; як хочеш, аби тебе споїли <...>*»). Замість порівняльної конструкції зі сполучниками *як* (*ніби, наче* та ін.) уживано *геть* («*геть чи не Марина*») або *геть чисто* («*геть чисто здурів*»), що містить ще й підтвердження ‘справді, дійсно’. У питальних реченнях відбувається взаємозаміна питальних слів *куди іде: де йдеш?*

Безперечно, серед усіх різновидів діалектизмів у художньому творі насамперед упадають у вічі лексичні, а тому майстерність письменника полягає в умілому поясненні їхнього значення: чи робити примітки внизу сторінки, чи добирати синоніми, чи подавати докладний опис реалії. А от ні морфологічні, ні синтаксичні діалектизми такого пояснення не потребують, бо читачі самі швидко знаходять літературні відповідники.

М. Нестерчук не сліпо копіює силенську говірку, нанизуючи одну діалектну форму біля іншої, а лише декількома штрихами

підкреслює її (говірки) особливість, зважаючи на те, що читачами роману-балади будуть представники різних регіонів України.

Література

1. Аркушин Г. Силенська гуторка: топоніміка, люди, мова. Мельбурн: Спадщина, 1994. 190 с.
2. Аркушин Г. Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі. Луцьк, 2018. 268 с.
3. Нестерчук М. Блакитна сарна. Львів: Каменяр, 2019. 400 с.
4. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

References

1. Arkushyn H. Sylenska hutorka: toponimika, liudy, mova [Dialect of the village Sylno]. Melburn, 1994. 190 p. [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. Slovnyk zakhidnopoliskykh dialektyzmiv u khudozhnii literaturi [The Dictionary of Western Polissia Dialects in fiction], 2018. Lutsk, 268 p. [in Ukrainian].
3. Nesterchuk M. Blakytna sarna [Blue chamois]. Lviv, 2019. 400 p. [in Ukrainian].
4. *Slovnyk ukraïnskoï movy: v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.]. Kyiv, 1970–1980. [in Ukrainian].

Hryhorii Arkushyn. Dialect Words in the Ballad Novel *Blue Chamois* by M. Nesterchuk. The recently published novel *Blue Chamois* by M. Nesterchuk has been welcomed by readers and it has also drawn attention of both linguists and literary critics. Currently the different types of dialectisms used in the novel have been investigated in details such as phonetic, word-forming, lexical, etc.; anthroponomy, microtoponymics and phraseology of the novel have been studied thoroughly.

It traditionally happened that pieces of fiction don't often represent a wide range of dialect grammar variations, so studies in morphology and syntax of dialectisms are quite rare. From this point of view the novel by M. Nesterchuk is a good example of exception. The article analyzes the morphological and syntactic dialectisms, compares them with the speech of the village Sylno, Kivertsi district of Volyn region, and their literary correspondences.

The article focuses on a detail analysis of special features of all basic parts of speech and it has been found out that the author doesn't blindly copy the local speech, but with the help of several touches (two-three words) he emphasizes the dialect speech of his characters, i.e.: nouns – *соли, матиру, туй Яринци, ой, синок* etc.; adjectives – *син багати, жінка Грицьова, матері чирвоний*; pronouns – *до єї, коло меї хати, на свим віку, який цвахів*; verbs – *дают, стоять, знаїм, Марина втопляється* etc.

There are fewer examples of syntactical differences (forming of prepositional and nonprepositional word combinations: *уповноважений по шерсті, клопотався за коні, при них начальником при конях, не забрали з-за ноги, вигнала б к лихий матері*; inversion structures in simple and complex sentences: *лук він хороший має; була вона, хлопці, вроди рідкісної жінкою*), since the novel is written in a literary language.

If different authors often use a dialect word in their literary works, eventually it can become widely adopted in the language and even later become standard, but it can't come to the studied dialectisms, since the standards in grammar were established and adopted long ago.

Key words: West Polissia speech, Middle Polissia dialect, morphological differences, syntactical special features, literary correspondences.

Аркушин Григорій Львович – доктор філологічних наук, професор кафедри культури та історії української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-0698-6347; hryhor@ukr.net

Назви рубля і качалки у східнополіських говірках

У статті досліджено структуру і просторове варіювання назв знарядь для розкочування білизни та притискання сіна, соломи на возі в українських східнополіських говірках.

Наукова розвідка базується на загальнонаукових (аналіз, синтез, спостереження) та традиційних для діалектологічних досліджень методів: *інтерв'ю* використано для збирання мовного матеріалу; *описовим методом* послуговувалися з метою систематизації та узагальнення фактажу; для з'ясування просторового варіювання діалектних одиниць використано *лінгвогеографічний метод*; для аналізу варіювання значень слів – *метод моделювання*.

Джерельна база – власні записи автора, зібрані експедиційним методом протягом 2010 – 2016-х років в українських східнополіських говірках; словники, описові та лінгвогеографічні студії.

З'ясовано, що в обстежуваному діалектному континуумі значення 'знаряддя притискати снопи, соломі на возі' маніфестує номен *рубель*, у поодиноких говірках – *жерд*, *палка*, *удай*, *качалка*. Старовинний прилад качати білизну складається із двох частин – рубля і качалки, які в більшості аналізованих східнополіських говірок називають так само, як і в суміжних говорах української мови. Виняток складають північні говірки ареалу, у яких качалкою іменують весь прилад для качання білизни, а не його частину. У цьому разі його компоненти можуть уточнюватися, або ж, навпаки, сприйматися як один механізм.

Виявлено різні фонетичні варіанти номена *качалка*, зумовлені неоднаковим відбиттям суфіксального голосного [а]: *качалка*, *качїлка*, *качїлка*, *качолка*, *качулка*, *качуолка*, *качуїлка*.

Назви *рубел*' і *качалка* в більшості східнополіських говірок наповнені своїм прямим значенням, характерним для літературної мови та суміжних говорів. Утім предмети, які вони позначають, можуть іменувати інакше.

Для уникнення багатозначності слова *рубел*' може змінюватися його структура чи наголошення.

Визначено, що особливості господарювання слугують позамовним чинником розвитку лексичної системи говірки: зумовлюють наявність / відсутність номінацій відповідних пристроїв.

Назви *рубел*' і *качалка* поступово пасивізуються через вихід з ужитку речей, які вони позначають.

Ключові слова: діалект, лінгвістична географія, номінативна одиниця, семантика, знаряддя побутового вжитку.

Лексика говорів української мови тривалий час перебуває в центрі уваги багатьох діалектологів. Утім з огляду на її практично невичерпний запас та постійні трансформації, яких вона зазнає у просторі та часі, не зникає актуальність лексикологічних студій.

Рубель як частина пристрою притискати сіно і солону на возі й *рубель* і *качалка* як знаряддя качати білизну представлені в багатьох регіонах України і в недалекому минулому ними послуговувалися чи не в кожній родині. Крім основної функції (для побутового вжитку), на україномовній території ці предмети могли виконувати ритуальну роль (зокрема, рублем і качалкою били у ворота з метою прогнати Мороз в аграрно-ритуальних дійствах зимових свят) [5, с. 276]; із них робили опудало на свято «Катеринки» [7, с. 90]; припускають, що їх використовували в українській шаманській практиці для підкликання нечистої сили [11, с. 170] тощо); також ними послуговувалися як ударними музичними інструментами [6, с. 15–16]. Через осучаснення вжиткових предметів *рубель* і *качалка* ‘прилад качати білизну’ та *рубель* ‘прилад притискати снопи, солону на возі’ виходять (а здебільшого уже вийшли) із використання, у зв’язку з чим їх назви зазнають пасивізації.

Хоч на сьогодні досліджено східнополіську географічну термінологію (Є. О. Черепанова), лексику коноплярства, прядіння та ткацтва (М. Т. Безкишкіна), зоологічну (Н. П. Дейниченко), дієслівну (О. М. Холодъон), лексику землеробства (О. Л. Бабічева), тваринництва (В. М. Куриленко), харчування (Є. Д. Турчин), гончарства (В. М. Бережняк), будівництва (Л. І. Дорошенко), орнітолексику (Я. О. Литвиненко), флорономіацію (О. А. Малахівська, М. В. Поістогова), проте побутова лексика цього діалектного континууму мало вивчена. Зокрема, А. С. Зеленько здійснив спробу аналізу номінацій частин ціпа, коси, плуга, воза і саней, які були зафіксовані на Східному Поліссі та Прикарпатті [4]. Назви багатьох інших реалій, серед яких *рубель* і *качалка*, в українських східнополіських говірках досі залишаються поза увагою науковців.

Мета статті – дослідити номінацію та просторову локалізацію назв знарядь для розкочування білизни та притискання сіна, соломи

на возі в східнополіських (лівобережнополіських) говірках української мови.

Фактичним матеріалом наукової розвідки є власні записи автора, зібрані експедиційним методом протягом 2010–2016-х рр. переважно у тих східнополіських говірках, що представлені в мережі «Атласу української мови» [1, т. 1]. Послугувалися також словниками, описовими та лінгвогеографічними джерелами.

Мета дослідження була досягнута за допомогою загальнонаукових (аналіз, синтез, спостереження) та традиційних для діалектологічних студій методів: для записування матеріалу застосовано *цілеспрямоване інтерв'ю*; для узагальнення й систематизації фактажу – *описовий метод*; для з'ясування географії мовних явищ – *лінгвістичне картографування*; для аналізу семантичного варіювання аналізованих слів – *метод моделювання*.

1. Рубель. У багатьох українських східнополіських говірках, як і в більшості прилеглих до них середньополіських, середньонаддніпрянських, слобожанських, курських говірках [1, т. 3, ч. 1, к. 76; 1, т. 3, ч. 3, к. 53], у літературній мові [8, т. 8, с. 892], лексема *рубел'* (що, імовірно, походить із *рубати* [9, с. 511; 10, с. 201 – 202], *руб* 'вузький край, окрайка; шов на тканині, рубець' < псл. *гоубъ* 'руб, край предмета (=відрубане); одяг (=підрублене, підшите)' [3, с. 130–131]) маніфестує два значення: 'знаряддя качати білизну (дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками)' і 'знаряддя притискати снопи, солому на возі' (див. к. 1).

Із метою розрізнення семантичних структур слова відзначаємо зміну його формальної (морфемної) будови: *руб'ел'н'ік* 'знаряддя притискати снопи, солому на возі' – *руб'ел'* 'знаряддя качати білизну' (н. п. 190¹). Смыслорозрізнявальну роль може відігравати й наголос: *руб^(')ел'* 'знаряддя притискати снопи, солому на возі' – *руб^(')ел'* 'знаряддя качати білизну' (н. пп. 8, 279), однак це радше виняток, аніж правило, адже, наприклад, у деяких східнополіських (н. п. 349) та в низці білоруських говірок [2, к. 289] аналізовані іменники семантично не диференціюються різними їх акцентними варіантами.

¹ Номери населених пунктів подаємо за мережею «Атласу української мови», том I. Виняток становлять сучасні говірки 1 – с. Нові Яриловичі Ріпкинського р-ну Чернігівської обл., 104 – с. Мохнатин Чернігівського р-ну Чернігівської обл., 114 – с. Анисів Чернігівського р-ну Чернігівської обл. та 353 – с. Смош Прилуцького р-ну Чернігівської обл.

В обстежуваному мовному континуумі поняття ‘жердина, якою притискають снопи, солому на возі’ вербалізують лексично різнотипні одиниці, що функційно звужують значення номена *рубѣл’*: *жерд’* (н. п. 18), *пáлка* (н. п. 17), *уда́ў* (с. Комарівка Глухівського р-ну Сумської обл.), *о́жог* (як паралель до *рубѣл’*) (н. п. 79) та *кача́лка* (н. п. 351):

- перша назва реалії (*жерд’*) типова насамперед для північно-східного діалекту білоруської мови [2, к. 289]. У середині ХХ ст. в н. пп. 18 і 19 було засвідчено спільнокореневу словоформу *жердїна* [1, т. 3, ч. 4, с. 106]. У сучасній українській мові цим словом позначають переважно довгу тонку палицю: жердина – «довгий, тонкий, без гілок кусок дерева» [8, т. 2, с. 520];

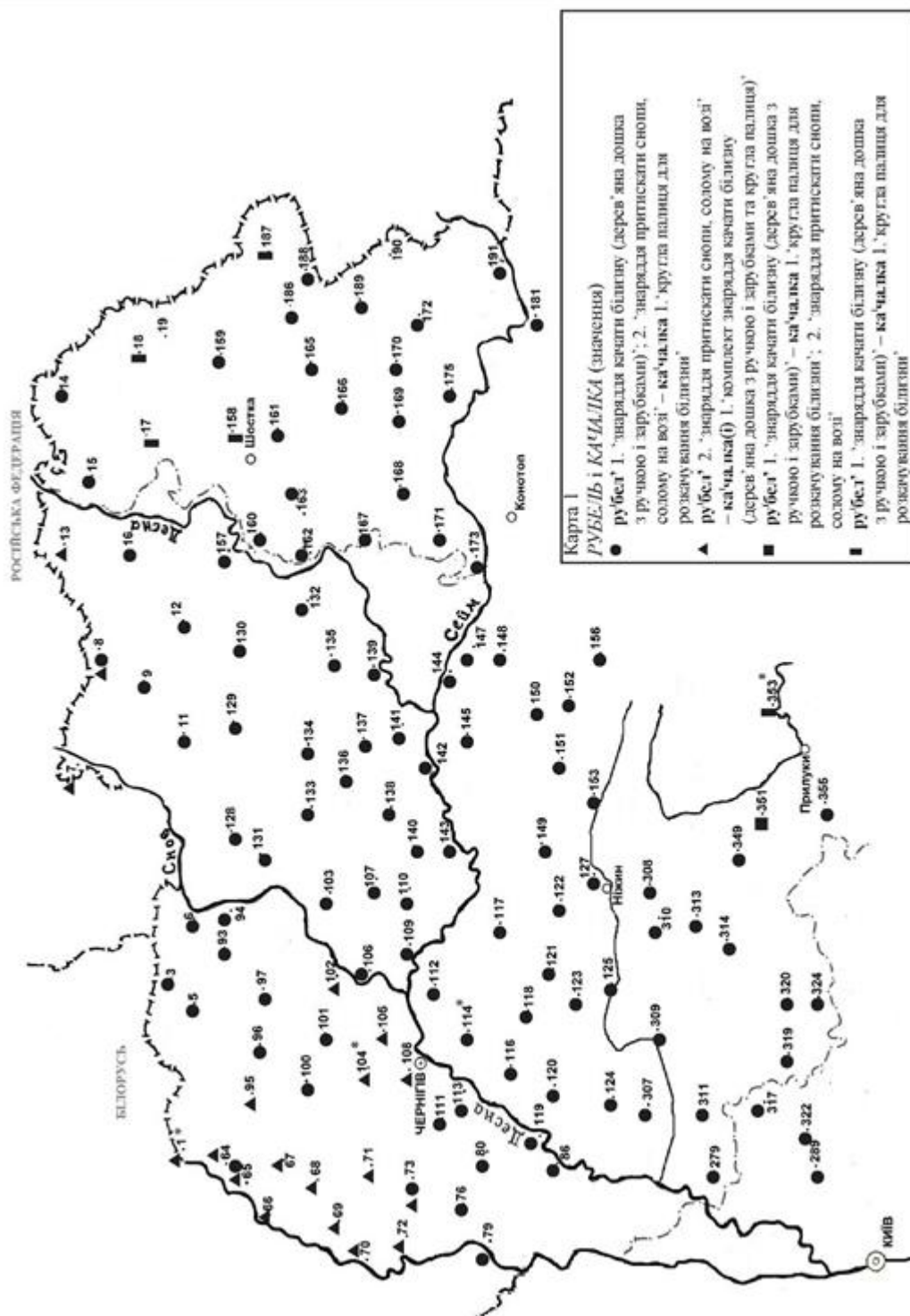
- номеном *пáлка* можуть іменувати будь-яку продовговату деталь, виготовлену з дерева. Таке узагальнення, на нашу думку, може сигналізувати про відсутність потреби номінації предмета, що вийшов з ужитку, тому термін на позначення реалії аутував із лексичної системи й замінився словом із ширшим значенням;

- третя назва (*уда́ў*), імовірно, є okazіональною, утім має цілком прозору мотивацію: відбиває тісний зв’язок із лексемою *давити* ‘натискати’, ‘притискати’, ‘тиснути’;

- перенесення значення ‘жердь для притискання сіна, соломи на возі’ з назви *рубѣл’* на лексему *о́жог* (н. п. 79) відбулося, імовірно, за візуальною подібністю реалій, адже цим словом в українській мові [8, т. 5, с. 649], як і в низці східнополіських говірок (н. пп. 107, 118 – 119, 121 – 122, 125, 145, 307, 308; у н. п. 108 – *вóжаг*), позначають палицю, якою перемішують жар. Перенесення за подібністю простежуємо в інших говірках, де вживають назву *о́жог*: ‘держак кочерги’ (н. пп. 319 – 320); ‘держак рогачів’ (н. пп. 106, 109, 110, 114, 148, 151 – 152, 279, 310 – 311, 324, 351, 353, 353; у н. пп. 156, 311 – *о́жог*) із філіацією до ‘рогач’ (н. пп. 124, 153, 308 – 309, 313 – 314, 349); ‘палка’ (н. п. 123); ‘палка, якою підганяють худобу під час випасу’ (н. п. 138); із подальшою семантичною деривацією¹: ‘старий стертий віник’ (н. п. 150); ‘жмут сухого листа картоплі (у говірці – *гудини*) для розпалювання печі’ (н. п. 127). Однак значення лексеми відоме переважно мовцям старшого покоління й не повсюдно («*о́жаг* / *їа не*

¹ На жаль, наявний говірковий матеріал не дає змоги встановити генезу субкомплексів «віник», «жмут» для слова *о́жог* через відсутність відповідних вихідних і похідних значень.

знáйу // <...> (згадує, що раніше казали – Д. М.) óде ваз'му́ óжаг / йа таб'і дам //» (н. п. 162)), що вказує на її поступову архаїзацію;

- номен *качалка* набув значення 'жердина для притискання сіна, соломі на возі' (н. п. 351), можливо, через сплутування реалій або у зв'язку з одночасним перенесенням за функцією і суміжністю одного із різновидів рубля на качалку, яка разом з іншим різновидом рубля складає знаряддя для розкочування білизни: *рубел'* 1. 'знаряддя

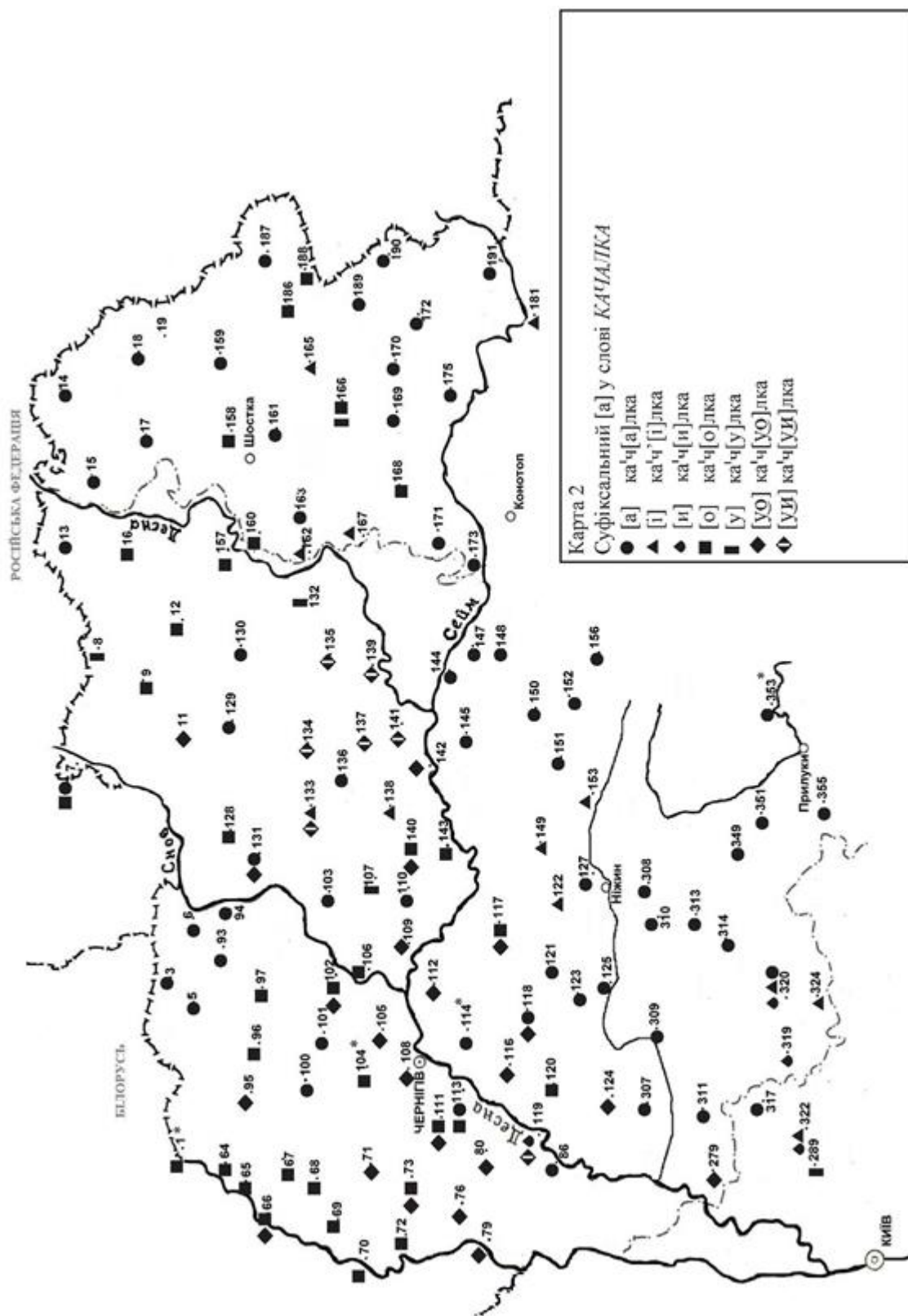
качати білизну’, 2. ‘знаряддя притискати снопи, солому на возі’ – *качáлка* 1. ‘знаряддя качати білизну’ → *рубéл*’ 1. ‘знаряддя качати білизну’ – *качáлка* 1. ‘знаряддя качати білизну’, 2. ‘знаряддя притискати снопи, солому на возі’.

Для закріплення сіна і соломи на возі їх притискали рублем і притягували до кінців вірьовками, що мали назви *в’і(e,a)p’оўки* (н. пп. 1, 3, 5 – 9, 11 – 19, 64 – 73, 76, 79 – 80, 93 – 97, 100 – 114, 116 – 125, 127 – 134, 136, 138 – 139, 141 – 145, 147 – 152, 156 – 161, 163, 165 – 173, 175, 181, 186, 188 – 191, 279, 289, 307 – 310, 314, 317, 353, 355); *мо(a)ту́зки* (н. пп. 86, 117, 135, 137, 140, 144, 150, 153, 156, 158, 162, 186, 311, 313, 319 – 320, 322, 324); *во́жки* (н. п. 14, 66); *ужі́шче* (н. п. 349). Інший тип кріплення снопів, сіна (тільки вірьовкою) зумовив відсутність назви пристрою для притискання їх (н. пп. 158, 353), що характерно для низки українських південно-східних говірок [1, т. 3, ч. 1, с. 20; 1, т. 3, ч. 2, с. 48].

Є відомості про те, що вантаж нічим не утримували (н. п. 187). Однак це, можливо, залежить не стільки від господарських традицій громади в цілому, як від сімейних звичок, адже в говірці с. Суходіл Глухівського р-ну Сумської обл. в одних інформантів фіксуємо, що вони нічим не притискали сіно й солому на возі, а в інших – *в’e(a,e^a)p’оўкаї*.

2. *Качалка*. Кругла палиця для розкочування білизни у більшості обстежених східнополіських говірок має назву *качáлка* (фонетичне оформлення слова проілюстровано на к. 2). Проте на півночі діалекту, у зоні контактів із білоруськими та брянськими говіркам, цією лексемою номінують обидва компоненти приладу – круглу палицю та рубчасту дошку (див. к. 1), що характерно також для частини північних середньо- та західнополіських говірок [1, т. 2, к. 289; 1, т. 3, ч. 4, с. 156]. Причому компоненти приладу для качання білизни можуть уточнюватися (наприклад, *кач’о́лка з’убчаста* і *кач’о́лка кру́гла* (н. п. 108); *качо́лка кру́гла* і *качо́лка ру́бчаста* (н. пп. 104)) чи сприйматися як один неподільний механізм, через що іменник вживають тільки в множині: *качо́лк’і* (н. п. 7), *кач’о́лк’і* та *кач’о́лк’і* (н. п. 102).

У н. п. 19 замість лексеми *качáлка* ‘кругла палиця для розкочування білизни’ зафіксовано назву *тру́бачка*, що має ширшу семантику.

Отже, можемо констатувати, що у більшості східнополіських говірок, як і в багатьох інших українських говорах та літературній мові, рублем позначають знаряддя качати білизну (дерев'яну дошку з ручкою і поперечними зарубками) і знаряддя для притискання снопів, сіна на возі, качалкою – круглу, гладко витесану палицю для

розкачування білизни. Водночас у північних говірках обстежуваного діалектного континууму качалкою іменують весь прилад для качання білизни, а не його частину.

З метою розрізнення семантичних структур багатозначного слова *рубель* трансформацій може зазнавати його наголошування та структура.

Особливості господарювання є позамовним фактором розвитку лексичної системи говірки: зумовлюють наявність / відсутність номінацій відповідних пристроїв.

Вважаємо, що подальше вивчення побутової лексики східнополіського діалекту сприятиме як розширенню емпіричної бази діалектології, так і збереженню культурної спадщини регіону, адже в умовах осучаснення предметів побуту виходять з ужитку традиційні речі й пристосування.

Коментар до карти № 1. Не скартографовано *рубél'* 1. 'знаряддя качати білизну', 2. 'знаряддя притискати снопи, соломі на возі' (н. п. 19) та не взято до уваги поширених на Східному Поліссі та за його межами назв того самого походження (від *рубати* [3, с. 131]) – *рубл'*, *рубел'*, *рубél'* 'російська грошова одиниця'.

Література

1. Атлас української мови: в 3 т. Київ, 1984 – 2001.
2. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск, 1963. VIII + 338 карт.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 5. Р – Т.; уклад. Р. В. Болдирєв та ін. Київ, 2006. 704 с.
4. Зеленько А. С. Типологія структурно-семантичної організації виробнично-бутової лексики українського мови (на діалектній матеріалі) : автореф. дисс. ... докт. філол. наук. : спец. 10.02.02 – мови народів СРСР (український мови). Дніпропетровськ, 1992. 26 с.
5. Окольніча Т. В. Східнослов'янська педагогіка в дослідженнях етнографів (XIX – перша чверть XX століття) : дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Кропивницький, 2019. 529 с.
6. Сідлецька Т. І. Практична культурологія. Історія народно-оркестрового виконавства України. Ч. I: навчальний посібник. Вінниця, 2011. 122 с.
7. Сінельнікова В. В. Традиційна календарна обрядовість українців Нижнього Поволжя: літні свята. *Вісник [Київського національного університету культури і мистецтв]*. Мистецтвознавство. 2015. Вип. 32. С. 87 – 94.
8. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970 – 1980.
9. Фасмер М. Етимологічний словарь русского языка. В 4 т. Том 3 (Муза – Сят); пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. 2-е изд., стер. Москва, 1987. 832 с.

10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 11. Р – С. Мінск, 2006. 333 с.
11. Ятченко В. Ф. Український шаманізм. Київ, 2011. 216 с.

References

1. *Atlas ukraïnskoi movy: v 3 t.* [Atlas of the Ukrainian language: in 3 vol.]. Kyiv, 1984 – 2001 (in Ukrainian).
2. *Dyjalektalahichny atlas bielaruskai movy* [Dialectological atlas of the Belarusian language]. Minsk, 1963. VIII + 338 maps (in Belorussian).
3. *Etymologichniy slovník ukraïnskoi movy: v 7 t. T. 5. R – T* [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols. Vol. 5. R – T]. Kyiv, 2006, 704 p. (in Ukrainian).
4. Zelenko A. S. *Tipologiya struktorno-semanticheskoy organizacii proizvodstvenno-bytovoj leksiki ukraïnskogo yazyka (na dialektnom materiale)* [Typology of the structural-semantic organization of production and household vocabulary of the Ukrainian language (on dialect material)]. *Abstract of Doctor's thesis. Speciality – 10.02.02 – languages of the USSR (Ukrainian language)*. Dnepropetrovsk, 1992, 26 p. (in Russian).
5. Okolnychyа T. V. *Skhidnoslovianska pedahohika v doslidzhenniakh etnografiv (XIX – persha chvert XX stolittia)* [The Eastern Slavic pedagogy in the studies of ethnographers (the 19th – first quarter of the 20th century)]. *Thesis for the doctor degree in philology. Speciality – 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy*. Kropyvnytskyi, 2019, 529 p. (in Ukrainian).
6. Sidletska T. I. *Praktychna kulturolohiia. Istoriia narodno-orkestruvoho vykonavstva Ukrainy. Ch. I: navchalnyi posibnyk* [Practical cultural studies. History of national orchestra performance of Ukraine. Part I: Tutorial]. Vinnitsa, 2011, 122 p. (in Ukrainian).
7. Sinelnikova V. V. *Tradytysiina kalendarna obriadovist ukraïntsv Nyzhnoho Povolzhia: litni sviata* [Traditional calendar ritual of Ukrainians of the Lower Volga region: summer holidays]. *Visnyk [Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv]. Mystetstvoznavstvo – Bulletin of [Kyiv National University of Culture and Arts]. Art Studies*, 2015, issue 32, pp. 87–94 (in Ukrainian).
8. *Slovník ukraïnskoi movy: v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.]. Kyiv, 1970–1980 (in Ukrainian).
9. Fasmer M. *Etymologicheskii slovar russkogo yazyka. V 4 t. Tom 3 (Muza – Syat); per. s nem. i dop. O. N. Trubacheva. 2-e izd., ster.* [Etymological dictionary of the Russian language. In 4 vol. Volume 3 (Muse – Syat); trans. from Ger. and add. O. N. Trubacheva. 2nd ed., Erased.]. Moskow, 1987, 832 p. (in Russian).
10. *Etymalogichny slovník belaruskay movy* [Etymological dictionary of the Belarusian language]. Т. 11. R – S. Minsk, 2006, 333 p. (in Belorussian).
11. Yatchenko V. F. *Ukraińskiy shamanizm* [Ukrainian Shamanism]. Kyiv, 2011, 216 p. (in Ukrainian).

Dmytro Marieiev. Names of ‘rubel’ and ‘kachalka’ in the eastern polessian dialects. The article investigates the structure and spatial variation of the names of tools for rolling laundry and clamping hay, straw on a wagon in the Ukrainian Eastern Polessian dialects.

Scientific investigation bases on general scientific (synthesis, observation, analysis) and traditional methods for dialectological studies: an interview was used to collect material; a descriptive method was used to organize and summarize the facts; a linguistic-geographic method was used to find out the spatial variation of dialect units; a method of modeling was used to analyze the semantic variation of words.

The author's own records collected by the expeditionary method during the 2010 – 2016 years in the Ukrainian Eastern Polessian dialects have become the source base for study.

It has been found that in the studied linguistic continuum, the meaning of ‘a tool to clamp bundles, straw on a wagon’ is manifested by a nominal *rubel*, in single dialects – *zherd’*, *palka*, *udav*, *kachalka*. The laundry machine was consisted of two parts (‘*rubel*’ and ‘*kachalka*’), which in the most of Eastern Polessian dialects had the same names as in the adjacent dialects of Ukrainian languages. The exception is the northern dialects of the area, in which the whole appliance for rolling linen is called ‘*kachalka*’. In this case, its components may be refined, or, conversely, considered as a single mechanism, so the noun for denoting of the instrument may not have the full numerical paradigm – pluralia tantum. Various phonetic variants of the name ‘*kachalka*’ were found, due to the subtle reflection of the suffix vowel [a]: ‘*kachálka*’, ‘*kachílka*’, ‘*kachýlka*’, ‘*kachólka*’, ‘*kachúlka*’, ‘*kachuólka*’, ‘*kachuyílka*’.

The names of ‘*rubel*’ and ‘*kachalka*’ in the most of East Polessian dialects are filled with their direct meaning, appropriate to the literary language and related dialects. However, the items they designate may have other names.

It has been found that to avoid the polysemy of a word, ‘*rubel*’ may change its structure or accent.

Features of housekeeping serve as an extraspeech factor of development of the lexical system of dialect: they determine the presence / absence of nominations of the corresponding devices.

The names of ‘*ruble*’ and ‘*kachalka*’ gradually become passive due to obsolete things they mean.

Key words: dialect, linguistic geography, nominative unit, semantics, household tools.

Марєєв Дмитро Анатолійович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; *ORCID iD*: 0000-0002-6282-8052; damar_dim@ukr.net

Стилістичні параметри лексикографічного опису мови фольклору

Лексикографія є важливим підґрунтям для розвитку будь-якої мови, бо словники й досі лишаються одним із найефективніших засобів накопичення, репрезентації та збереження пізнавальної діяльності людини. Вони виступають своєрідним показником культури народу, оскільки фіксують словесні утворення певної мови, а мова, з одного боку, є одним із виявів культури, а з другого – засобом її творення. Унікальну частину культури українського народу становить його фольклор. Мова усної народної творчості суттєво вплинула на формування і розвиток усної та писемної мовної практики українців, але й досі вона не була об'єктом цілеспрямованого і систематичного лексикографічного опису. Відсутність в українському мовознавстві сталої основи для формування нового напрямку лінгвістики – фольклорної лексикографії – визначає актуальність нашого дослідження. Сьогодні необхідно формувати основу для цієї відносно нової галузі мовознавчої науки, тобто розробляти теоретичні засади фольклорної лексикографії і врешті-решт практично їх реалізовувати, створювати словники мови як окремих жанрів фольклору, так і мови усної народної творчості загалом. Мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати доцільність і необхідність розроблення та впровадження до наукового обігу лексикографічної продукції нового типу – словників мови фольклору. До її завдань входить висвітлення наявних в українському словникарстві стилістичних позначок та розроблення системи ремарок для майбутніх лексикографічних розробок, що описуватимуть мову фольклору. Таким чином, у статті розглянуто можливі предметні, статусні та деякі функціональні позначки, які можуть бути використані для параметризації фольклорного слова у «Словнику усної народної словесності». Зауважимо, що система стилістичних позначок (предметних, статусних та функціональних умовних скорочень), представлена та запропонована в цій розвідці, ще не є остаточною. Це робочий варіант. Він ще потребуватиме уточнень та доповнень, які, безперечно, з'являться в процесі укладання та реалізації масштабного наукового лексикографічного проекту «Словник усної народної словесності».

Ключові слова: мова фольклору, словник усної народної словесності, стилістичні ремарки, фольклорне слово, лексикографія.

Своєрідна і досить значна форма національної мови (мова усної народної творчості), яка, безсумнівно, суттєво впливала на

формування і розвиток усної та писемної мовної практики українського народу, особливо на стадії зародження так званої нової української літературної мови, ще досі не була об'єктом систематичного лексикографічного опису. Відсутність в українській лінгвістиці сталої основи для формування фольклорної лексикографії визначає актуальність нашої роботи.

Мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати доцільність і необхідність розроблення та впровадження до наукового обігу лексикографічної продукції нового типу – словників мови фольклору. До її завдань входить висвітлення наявних в українському словникарстві стилістичних позначок та розроблення системи ремарок для майбутніх лексикографічних розробок, що описуватимуть мову фольклору.

В українському мовознавстві поки що немає сталої традиції для укладання такої лексикографічної продукції. Тому необхідно формувати основу для фольклорної лексикографії, розробляти теоретичні засади цієї галузі. Однак не можна сказати, що лексика фольклорних творів була цілком обділена увагою українських лексикографів, бо вона все ж таки становить значну й важливу частину національної мови. Побіжно окремі її лексеми фіксують різні словники (тлумачних, діалектних, словниках-довідниках та ін.). Своєрідність та унікальність лексики усних народних творів не може бути вичерпно й повно описана в традиційних лінгвістичних словниках та енциклопедичних виданнях і довідниках ані з погляду репрезентативності фольклорних лексем, ані в плані відображення їх семантичних і функціональних особливостей. Певною мірою торкаються проблеми лексикографічного опису мови фольклору Т. П. Беценко і Н. С. Колесник. Т. П. Беценко цікавлять питання лексикографічного опису мовно-образної системи текстів народних дум [1; 2; 3]. Н. С. Колесник у розвідці «Структура статті в словнику фольклоронімів (на матеріалі бурлацьких та наймитських пісень)» схарактеризувала схему побудови словникової статі, навела зразок лексикографування фольклорних власних назв, засвідчених текстами бурлацьких та наймитських пісень [9]. В україністиці поки що наявні поодинокі спроби лексикографічної репрезентації мовних особливостей фольклору, що базуються на вузькому матеріалі (текстах одного чи кількох жанрів) і охоплюють незначну кількість фольклорномовних елементів, наявних у них. Однак словник мови

фольклору має посісти особливе місце в загальноприйнятій типології словників. Унікальність подібних лексикографічних розробок полягатиме в тому, що вони становитимуть лаконічну форму репрезентації різних даних (про мовні особливості усної народної творчості, культуру, побут, традиції, вірування і загалом життя певного народу) в упорядкованому та систематизованому вигляді.

Джерельною базою для «Словника мови усної народної словесності» мають слугувати переважно лексеми, а подеколи й синтаксичні конструкції, вилучені зі збірок текстів українського фольклору різної жанрової спрямованості. Однак матеріал для такої праці треба добирати також і з раніше виданих словників (тлумачних, діалектних, словників-довідників та ін.) як на етапі добору заголовного слова, так і демонстрації та підтвердженні його значень ілюстративними прикладами, що вміщені у відповідні словникові статті раніше виданих праць. Щоправда, використання подібного фактажу може провокувати питання проблемного характеру, пов'язане з описом стилістичного навантаження слова, внесеного до реєстру, оскільки стилістичні позначки, які стоять біля вилучених слів у зазначених вище типах словників не уніфіковано. Зазвичай лексеми, притаманні усній народній творчості, укладачі тлумачних та інших словників позначають різнотипними ремарками. Переважно використовують позначки *фолькл.* (фольклорне) і *нар.-поет.* (народнопоетичне). Ці ремарки часто фігурують у текстах словників як тотожні, взаємозамінні. Вони, дійсно, є синонімічними, взаємозамінними у певних контекстах, але системність і впорядкованість досягається тільки в тому випадку, коли є чітка ієрархія, а також за наявності виразних наукових критеріїв розмежування чого-небудь. Тим більше, що семантика цих слів цілком дає змогу диференціювати їх одне від одного та впорядкувати використання подібних ремарок. Позначкою *фолькл.* (фольклорне), очевидно, слід маркувати елементи загальнофольклорні, властиві різним жанрам усної народної творчості, а ремаркою *нар.-поет.* (народнопоетичне) – мовні одиниці, властиві поетичним фольклорним творам (календарно-обрядовим, родинно-побутовим і соціально-побутовим пісням), а також, можливо, елементи з тих творів, що традиційно зараховуються до народного ліро-епосу (дум, балад, історичних пісень). Або ж використовувати для характерних уснонароднословесних лексем і синтаксичних конструкцій тільки

позначку *фолькл.*, а для ремарки *нар.-поет.* взяти за основу, наприклад, дефініцію запропоновану в двадцятитомному «Словнику української мови», де ця ремарка вживається тільки «для позначення реєстрових одиниць, які зберігають своє фольклорне усно-поетичне забарвлення у складі літературної (звичайно поетичної) лексики, але не зливаються з нею, використовуючись як засіб стилізації...» [12, с. 33]. І тоді такі словесні утворення мають ілюструватися виключно прикладами з професійної художньої літератури, з текстів авторів, що глибоко увібрали та, можливо, певним чином трансформували відповідно до особливостей власної творчої манери традиційні уснонароднословесні елементи, органічно увівши їх до художньо-образної тканини свого твору. Проте принцип саме такого ілюстрування в українській лексикографії витримується не завжди. В «Словнику української мови: В 11 т.», наприклад, лексема **ПРИХОДЖАТИ** позначена ремаркою *нар.-поет.*, проте більшість контекстів до неї взято безпосередньо із текстів усної народної творчості і лише остання ілюстрація засвідчує власне авторське використання: *Чом до мене не прийшов, Як ще місяць не зійшов?.. — Я до тебе приходжав, Тебе дома не застав* (Українські народні ліричні пісні, 1958, 132); *Скоро стала [жінка] козака з походу сподіватись, Стала до домівки приходжати, Стала в печі розтопляти* (Українські народні думи., 1955, 21); *І слава розійшлася навкруги Про бусла того, й люди приходжали з далеких сіл і міст, щоб хоч разок На тебе диво дивне подивитись* (Леонід Первомайський, II, 1958, 128) [11, с. 85]. Для підкреслення чітко окресленої жанрової належності лексеми чи виразу можна використовувати позначки, що на неї вказують: *дум.*, *казк.* та ін. Використовуються у словниках різного типу й інші пов'язані з фольклорною дійсністю ремарки, зокрема *етн.* (етнографічне), *міф.* (міфологічне), *обряд.* (обрядове), *рел.* (релігійне). Ці позначки тісно переплітаються, часто накладаються одна на одну. Найширшим у цьому ряді є означення *етн.*, утворене від іменника *етнографія* (наука, яка досліджує історію народу, нації в широкому розумінні цього слова, бо для неї цікава кожна деталь життя народу (його одяг, житло, харчування, родинний уклад, народне мистецтво, система народних ремесел, побут, звичаї, обряди народні знання та уявлення про світ (народний світогляд), вірування і навіть марновірства). *Міф.* – пов'язане із міфами, а нашому випадку з народними віруваннями,

бо міфи українського народу в цілісному вигляді до наших часів не дійшли. *Обряд.* – те, що стосується обряду, встановлене обрядом (сукупністю установлених звичаєм дій, пов'язаних із побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов). Таким чином, ремарка *етн.* включає в себе й інші означення – «міфологічне», «обрядове». Останні ж конкретизують її, наголошуючи на тому чи іншому боці народного життя. Крім того, ремарка *етн.* може бути не родовою, а видовою тільки за умови, коли стосується побуту, а не духовної культури народу (його вірувань та обрядів). Позначка *обряд.* може уточнюватися вужчими означеннями, що підкреслюють специфіку обрядової лексики чи синтаксеми. Релігійний – це, з одного боку, той, що пов'язаний з однією із форм суспільної свідомості, більш чи менш цілісної системи духовних усталених уявлень, заснованих на вірі в існування вищої істоти (Бога), а з другого – це один із напрямків такої суспільної свідомості – та чи інша віра (християнська, мусульманська та ін.). Отже, ремарка *рел.* має використовуватися на позначення лексем, що називають поняття, пов'язані з такою формою суспільної свідомості як віра та її напрямками. У текстах українського фольклору це переважно слова, пов'язані з християнською (православною) вірою, але деякі тексти, очевидно, можуть містити в структурі лексики, що називають релігійні поняття, пов'язані з мусульманством, католицизмом, бо український народ пересікався з католиками (поляками), мусульманами (кримськими татарами, турками).

Деякі лексеми, що теж так чи інакше відбивають специфіку мови фольклору, часто позначають як зменшено-пестливі. Демінутивні форми загалом є виразною ознакою українського народного мовлення. В одинадцятитомному «Словнику української мови» маємо, зокрема, в реєстрі демінутив **БИЛИНОЧКА**, -и, ж. Зменш.-пестл. до **билі́нка** [10, с. 165]. Наведені в ньому до цього слова контексти зазвичай теж дозволяють маркувати його як народнопоетичне чи фольклорне: *Годі ж тобі, билиночко, колихатися* (Укр. лір. пісні, 1958); *Ой одна я, одна, Як билиночка в полі* (Т. Шевченко). Але в цій же лексикографічній праці зафіксовано подібні лексеми, які укладачі позначили як *нар.-поет.* **БІДОНЬКА**, -и, ж., *нар.-поет.* Пестл. до **бідá**¹ (нещаслива пригода, подія, що завдає кому-небудь страждання; нещастя, лихо). Ілюстрації до реєстрової статті тут наведено з авторських творів, проте таких, які

глибоко ввібрали в себе образне-виражальне багатство фольклору, – Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (– *Не страшно мені, хоч по увесь вік горечко, бідонька.., мені усе байдуже*) та І. І. Манжури (*Лихе горе та бідонька, Мов гірка та лебідонька*) [10, с. 178]. Або порівняйте, наприклад, **БІДОЧКА**, -и, ж., нар.-поет. Пестл. до **бідá**¹ 1. *От і правда, як співають: «ой піду я до дочки, наберуся бідочки; ой піду я до сина – лиха моя година!* (Н.-Лев); *Живуть люди з бідочкою, Гонять матір на лан жати Разом із дочкою* (Нар. лірика, 1956). У першому контексті це слово можна вважати народнопоетичним і ставити напроти нього відповідну ремарку (нар.-поет.), бо вжите в авторському мовленні, а в другому є фольклорним, оскільки використовується у тексті усної народної словесності. Таке розрізнення, щоправда, є суто формальним, але хоч трохи уніфікує вищезгадані позначки, ситуативно впорядковує їх уживання. Підстави, на яких ті чи ті демінутиви зараховано до народнопоетичних, є теж не дуже виразними, бо чим, наприклад, демінутиви *бідонька, бідочка* з ремаркою нар.-поет відрізняється від зменшено-пестливого утворення *билиночка*, яке не маркується ані як народнопоетичне, ані як фольклорне? Наведені до цього слова контексти цілком дозволяють віднести його як до фольклорних, так і народнопоетичних елементів.

Для «Словника усної народної словесності» необхідно розробити систему позначок, яка б максимально виразно змогла відобразити особливості мови усної народної творчості (стилістичне забарвлення, галузь їх уживання). Труднощі тут, щоправда, полягають у різножанровому багатоманітті фольклору. Кожен жанр фольклору має свої структурні та мовні особливості, які не так-то просто поєднати в єдину систему, як це ми можемо зробити, описуючи індивідуальне мовлення конкретного письменника. Тут треба описати не ідіолект (індивідуальні варіації мовлення носія тієї чи іншої мови чи говірки), а специфічні особливості мови народу, оскільки, як відомо, фольклорні твори є витвором колективним. Це доволі широкомасштабне завдання, яке, на перший погляд, здається нездійсненним. Проте не слід забувати, що специфічною рисою усної народної творчості є традиційність. Для неї характерні усталені способи втілення творчого задуму. Застиглість словесних засобів фольклору становить одну зі специфічних її рис, хоча разом з тим, кожен жанр має свої особливості. Отже, оця застиглість і

трафаретність вербальних форм, наявних у текстах усної народної творчості, якраз і дасть змогу здійснити більш-менш комплексний лексикографічний опис словесних елементів фольклору, а ті мовні особливості, що вказують на належність до певного жанру, дозволять виявити ті словесні елементи та засоби, що формують жанровотворчу специфіку різних текстів усної народної творчості.

У «Словнику мови народної словесності» ми матимемо загальнофольклорний лексичний шар (елементи, які репрезентують специфіку фольклору загалом як явища народної дійсності, незалежно від їх уживання в тій чи тій його жанровій формі). Такі реєстрові одиниці будемо супроводжувати ремаркою (*фольк.*): **ВОРОНИЙ КІНЬ** *фольк.* кінь чорної із синюватим полиском масті. *Вороний коню, грай ти підо мною, да розбий ти тугу мою!* [5, с. 121]. Представлені тут будуть і специфічні чи вузькофольклорні словесні елементи, що міститимуть указівку на мовні особливості окремих жанрів усної народної творчості): *дум.* (думове), *казк.* (казкове) та ін. Наприклад, **ТОРБА-ВОЛОСЯНКА** *казк.* чарівний предмет, торба (заплічна сумка або мішечок), яка сама дає їсти й пити. *Став відпочивати на тому камені, розбив собі палатку і здійсмає торбу-волосянку із плечей із своїх: –Торбо-волосянко, дай нам їсти і пити* [4, с. 72]. До «Словника усної народної словесності» можна буде включити й шар лексики, що не становитиме специфіки фольклору, але відбиватиме різні сфери діяльності народу, різних його соціальних верств і використовувати, наприклад, ремарки, що міститимуть указівку на народні промисли та ремесла, види занять: *бджіл.* – бджільництво, *військ.* – військовоє, *мисл.* – мисливство, *нар. мед.* – народна медицина, *риб.* – рибальство, *сад.* – садівництво, *с. г.* – сільське господарство, *тк.* – ткацтво та ін. Наприклад, **МОТИКА** *с. г.* сапа; ручне знаряддя у вигляді металевої лопатки насадженої на дерев'яний держак, що використовується для підпушування ґрунту й знищення бур'яну. *Звів піп рушницю, підняв і циган на зайця мотику* [13, с. 231]. Там, де є в цьому потреба, можна вказувати частоту вживання фольклорного слова чи окремого його значення, співвідносити його із сучасним станом функціонування мови і побутуванням окремих лексичних елементів у ній. Для цього можна використати позначки *здеб.* (здебільшого), *зрід.* (зрідка), *заст.* (застаріле), *нов.* (нове). Наприклад, **ШМАРОВОЗ** *заст.* чоловік, що змащує вози дьогтем чи мазутом і буває забруднений цими

речовинами. *Полюбила шмаровоза, та го дома нема. А шмаровоз намастив віз, поїхав дорогу, А я бідна, молодейка, господарем в дому* [6, с. 567]. Позначки *заст.* (застаріле), *нов.* (нове) зможуть виявити темпоральну (часову) специфіку слів, наявних у фольклорі, але це буде можливо лише за умови залучення свіжих текстів усної народної творчості, записаних відносно нещодавно, в наш час. Конкретизувати ступінь загальноживаності наявного у фольклорних текстах слова та сферу його використання допоможуть ремарки *діал.* (діалектне), *жарг.* (жаргонне), *розм.* (розмовне): **ГАЗДА** *діал.* господар. *Один газда покликав косити свого кума-цигана* [13, с. 142]; **СТРОГАЧ** *розм.* сувора догана. *Припаяли строгача, з керівництва зняли І на поле гній возити голову післали* [6, с. 584].

Народ завжди негативно чи позитивно оцінює те або те явище чи подію, яка мала місце в його історії, житті. Через це більшість усно-народних слів, уживаних у текстах фольклору, містить у своїй структурі оцінний значеннєвий компонент, що відповідно потребує й стилістичних оцінних ремарок. Наприклад, можливі такі позначки: *вulg.* (вульгарне), *глуз.* (глузливе), *згруб.* (згрубіле слово), *зневажл.* (зневажливе слово, вираз), *ірон.* (іронічне), *жарт.* (жартівливе), *лайл.* (лайливе), *несхв.* (несхвальне), *пестл.* (пестливе), *схв.* (схвальне), *уроч.* (урочисте), *фам.* (фамільярне). Наприклад, **ЖЕРТИ** *зневажл.* їсти. *Ани би-м ти жерти не дала, не дала, Лем би-м тя з халупи вигнала* [6, с. 77]; **СВИНЯ** *лайл.* неохайна людина. *Люди гварять, же то свиня, А то моя господиня* [6, с. 377]. Можлива й ремарка *змени.-пестл.*, яка буде вказувати не тільки на оцінний (конотативний) компонент у значенні слова, а й уточнюватиме його семантику: **ПАЛЬЧИК** *змени.-пестл.* палець, одна з п'яти рухомих частин верхніх чи нижніх кінцівок людини. *Ой кивала молодиця пальчиком до мене: - Покинь, покинь цій на току та ходи до мене* [6, с. 527]. Фольклорне слово не просто використовується в прямому чи переносному значенні, а й часто набуває особливого культурного смислу, є глибоко символічним. Тому варто використати й ремарку *симв.* (символічне). Наприклад, слово «калина» у текстах фольклору набуває значення «Україна»: **КАЛИНА** *симв.* Україна. *Гей у лузі червона калина, гей, гей похилилася; Чогось наша славна Україна, Гей, гей засмутилася* [7, с. 68]. Уточнити семантику лексем фольклорного тексту допоможуть і ремарки *етн.* (етнографічне), *міф.* (міфологічне), *обряд.* (обрядове), *рел.* (релігійне). Наприклад, **ВЕЛИКДЕНЬ** *рел.*

одне з головних християнських свят, встановлене на честь воскресіння засновника християнства Ісуса Христа. *То на святий празник, роковий день великдень, Став пан турецький до мечеті від'їжджати, Став дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці, На руки ключі віддавати* [5, с. 27]; **СОЛОВЕЙ-РОЗБОЙНИК** міф. у східнослов'янській міфології людиноподібне чудовисько, яке нападає на людей і вбиває подорожніх смертоносним свистом. *От як помітив Соловей-розбойник, що Ілля Муромець їде, як засвистить по-солов'їному – листя посипалось...* [4, с. 51]. Однак використовувати їх треба обережно, оскільки вони близькі в значеннєвому плані, що може призвести до плутанини та неточного маркування описуваних слів. Наприклад, лексема «коровай» може включати кілька ремарок цього плану *етн.*, бо пов'язане з життям народу, його побутом і *обряд.*, оскільки вказує на весільний обряд: **КОРОВАЙ** *етн.*, *обряд.* великий пухкий хліб круглої форми із прикрасами, зробленими з тіста, який печуть на весілля. *Ой жни, дівче, пшениченьку Та й не думай собі, Буде тота пшениченька на коровай тобі!* [8, с. 213]. Мова фольклору – це художній тип народного мовлення, тому, очевидно, є потреба у спеціальних функціональних ремарках, які б підкреслювали специфіку її словесних художньо-образних засобів: *евф.* (евфемізм), *метон.* (метонімія), *перифр.* (перифраз), *плеон.* (плеоназм), *синекд.* (синекдоха), *тавт.* (тавтологічне). Наприклад, **КЛЯСТИ-ПРОКЛИНАТИ** *тавт.* *То тоді козаки теє зачували, Білим лицем до сирії землі припадали, Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку, Кляли-проклинали: «Та бодай ти, дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко, Щастя й долі собі не мала...»* [5, с. 26–27]; **УСЬОМУ МИРУ ХРЕЩЕНОМУ** *перифр.* *Україні. Дай Бог на здоров'є Усьому миру хрещеному Слухащому На многії літа До кінця віку* [5, с. 25].

Загалом підготовка лексикографічних праць, присвячених різнорівневному описові мови народної творчості є надзвичайно актуальним і важливим завданням. Такі розробки можуть стати підґрунтям для втілення широкомасштабного проєкту – «Словник мови фольклору». Така робота, передбачає систематизацію тих даних (реєстрових одиниць), що складатимуть основу майбутнього словника. Для цього необхідно розробити адекватну систему умовних скорочень, зокрема тих, що вказуватимуть на галузь вживання лексичної одиниці та сферу її стилістичного використання. Предметні та статусні параметри лексикографічного опису усної народної

словесності мають обов'язково включати ремарки, які вказують на специфіку фольклору загалом як явища народної дійсності (незалежно від їх уживання в тій чи іншій його жанровій формі, наприклад, *фольк.*, а там, де чітко можна простежити жанрову специфіку, використовуваних у фольклорі словесних засобів, треба ставити відповідні позначки *дум.*, *казк.* Пропонований нами словник також потребуватиме оцінних ремарок: *вulg.*, *зневажл.*, *ірон.*, *жарт.*, *лайл.*, *пестл.*, *уроч.*, *фам.* та ін., бо народ завжди прагне дати оцінку й тому, що відбувається навколо нього (зовні), і всьому тому, що наявне в його внутрішньому просторі. У «Словнику усної народної словесності» мають, крім загальноприйнятих функціональних скорочень на кшталт *безос.* (безособове), *збірн.* (збірне), використовуватися й такі, що підкреслюють специфіку словесних художньо-образних засобів мови фольклору, наприклад, *евф.*, *метон.*, *перифр.*, *плеон.*, *синекд.*, *тавт.*, *симв.* Як супровідні в такому словнику можуть бути використані й ремарки, що, по суті, не становлять специфіки мови фольклору, не відбивають її, але відображають сфери діяльності народу, його звичаї, вірування, побут: *бджіл.*, *військ.*, *мисл.*, *нар. мед.*, *риб.*, *сад.*, *с. г.*, *тк.* й ін. Запропонована система стилістичних позначок не є ще остаточною, це робочий варіант, який ще буде потребувати уточнень і доповнень, які, безсумнівно, з'являться в процесі укладання та реалізації широкомасштабного наукового лексикографічного проекту «Словник мови усної народної словесності».

Література

1. Беценко Т. П. Естетика мови українських народних дум: тексто-образні одиниці. Суми: ВВП «Мрія-1», 2017. 140 с.
2. Беценко Т. П. Мова думового епосу: словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять. Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 108 с.
3. Беценко Т. П. Мова українських народних дум: словник тексто-образних одиниць. Суми: ВВП «Мрія-1», 2016. 123 с.
4. Героїко-фантастичні казки / упоряд. І. Березовського. Київ: Дніпро, 1984. 366 с.
5. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: навч. посібник / упоряд. О. М. Таланчук і Ф. С. Кислого. Київ: Либідь, 1993. 432 с.
6. Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ: Наук. думка, 1967. 800 с.

7. Історичні пісні / упоряд. І. П. Березовського. Київ: Рад. письменник, 1970. 288 с.
8. Календарно-обрядові пісні / упоряд., передм., приміт. О. Ю. Чебанюк. Київ: Дніпро, 1987. 392 с.
9. Колесник Н. Структура статті в словнику фольклоронімів (на матеріалі бурлацьких та наймитських пісень). *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 7–14.
10. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970. Том перший А–В. 811 с.
11. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1977. Том восьмий Природа-Ряхтлівий. 928 с.
12. Словник української мови у двадцяти томах / гол. наук. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наук. думка, 2010. Том перший А–Б. 912 с.
13. Соціально-побутова казка / упоряд. О. Бріциної. Київ: Дніпро, 1987. 282 с.

References

1. Betsenko T. P. Mova dumovoho eposu: slovnyk epitetiv, skladnykh sliv, tautologichnykh i pleonastychykh struktur, heohrafichnykh naimenuvan i relihiinykh poniat [Epic Dumas Language: Dictionary of epithets, compound words, tautological and pleonastic structures, geographical names and religious concepts]. Sumy, 2008. 108 p. (in Ukrainian).
2. Betsenko T. P. Mova ukrainskykh narodnykh dum: slovnyk tekstovo-obraznykh odynyts [Language of Ukrainian Folk Dumas: a Dictionary of Textual figurative units]. Sumy, 2016. 123 p. (in Ukrainian).
3. Betsenko T. P. Estetyka ukrainskykh narodnykh dum: tekstovo-obrazni odynytsi [Language aesthetics of Ukrainian folk dumas: tekstual-figurative units]. Sumy, 2017. 140 p. (in Ukrainian).
4. Heroiko-fantastychni kazky [Heroic-fantastic fairy tales]. Kiev, 1984. 366 p. (in Ukrainian).
5. Heroichyi epos ukrainskoho narodu [Heroic epic of the Ukrainian people]. Kiev, 1993. 432 p. (in Ukrainian).
6. Zhartivlyvi pisni: rodynno-pobutovi [Humorous songs: family-household]. Kiev, 1967. 800 p. (in Ukrainian).
7. Istorychni pisni [Historical songs]. Kiev, 1970. 288 p. (in Ukrainian).
8. Kalendarno-obriadovi pisni [Calendar-ritual songs]. Kiev, 1987. 392 p. (in Ukrainian).
9. Kolesnyk N. Structura statti v slovnyku folkloronimiv (na materialy burlatskikh ta naimytskykh pisen) [The Structure of a Dictionary Entry in Folkloreonyms Dictionary (Based on Burlak and Labourers' Songs)]. In: *Naukovyi visnik SYENU im. Lesi Ukrainki. Filolohichni nauky*, 2014, issue 2, pp. 7–14. (in Ukrainian).
10. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomach [Dictionary of Ukrainian: in 11 volumes], Kiev, 1970. Vol. 1. (in Ukrainian). 811 p.

11. Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 tomach [Dictionary of Ukrainian: in 11 volumes], Kiev, 1977 Vol. 8. 928 p. (in Ukrainian).
12. Slovnyk ukraïnskoi movy u dvadtsiatu tomach [Dictionary of Ukrainian: in 20 volumes], Kiev, 2010. Vol. 1. 912 p. (in Ukrainian).
13. Sotsialno-pobutova kazka [A social and household tale]. Kiev, 1987. 282 p. [in Ukrainian].

Ruslan Serdega. Stylistic Parameters of the Lexicographic Description of the Language of Folklore. Lexicography is an important basis for the development of any language. Dictionaries still remain one of the most effective means of accumulation, presentation and preservation of human cognitive activity. They are a kind of indicator of the culture of the people. Dictionaries record the verbal formations of a certain language, and language, on the one hand, is one of the manifestations of culture, and on the other – a means of its creation. A unique part of the culture of the Ukrainian people is its folklore. The language of folklore significantly influenced the formation and development of oral and written language practice of the Ukrainian people. However, it still has not yet been the subject of a purposeful and systematic lexicographic description. The absence of a stable basis in Ukrainian linguistics for the formation of a new linguistic trend - folklore lexicography - determines the relevance of our work. Today it is necessary to form a basis for this relatively new branch of linguistics, i.e. to develop the theoretical foundations of folklore lexicography and finally practically implement them, to create dictionaries of language as individual genres of folklore and the language of oral folklore in general. The purpose of the article is to substantiate the expediency and necessity of developing and introducing into scientific circulation lexicographic products of a new type – dictionaries of the language of folklore. Its tasks include highlighting the stylistic marks available in Ukrainian vocabulary and developing a system of remarks for future lexicographical developments that will describe the language of folklore. The article looks at likely thematic, status, and some functional parameters. Such remarks can be used to parameterize a folklore word in the Folklore Language Dictionary. It gives some simplified examples of subject, status and partially functional parameterization of a folklore word. The system of stylistic marks (subject, status, and functional conditional abbreviations) presented and proposed by us in the article is not yet final. This is a working option. It still needs clarifications and additions, which will undoubtedly appear in the process of compiling and implementing the large-scale scientific lexicographic project «Dictionary of Oral Folk Art».

Key words: language of folklore, Dictionary of Oral Folk Art, stylistic marks, folklore word, lexicography.

Сердега Руслан Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; *ORCID iD* 0000-0001-7064-4547; ruslan.serdega@ukr.net

Українська мова в лінгводидактичному аспекті

УДК 811.161. 2:378]:81'35:81-057.87

Лариса Деркач, Руслана Зінчук

Організація індивідуальної освітньої траєкторії в процесі формування правописної компетентності студентів-філологів

У статті йдеться про використання когнітивної таксономії Б. Блума з метою організації індивідуальної освітньої траєкторії студентів-філологів під час вивчення дисципліни «Практикум з української мови». Проаналізовано різні рівні навчальних цілей, запропонованих Б. Блумом: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання. Співвіднесено їх з очікуваними результатами, які мають демонструвати студенти в процесі засвоєння орфографічних та пунктуаційних норм. Відповідно до кожного рівня структуровано види діяльності, враховані під час формування практичних завдань із зазначеної дисципліни. Виконуючи завдання першого рівня складності, спрямовані на знання, розуміння й застосування інформації (низький рівень за таксономією), учасники освітнього процесу можуть претендувати на оцінки «задовільно» та «добре». За завдання другого рівня складності, що вимагають від студентів мисленнєвих операцій, пов'язаних з аналізом, синтезом та оцінюванням (високий рівень у таксономії), можна отримати відмінний та добрий результат. З'ясовано, що виконання студентами завдань, структурованих на основі зазначеної системи навчальних цілей і результатів, передбачає не тільки запам'ятовування норм сучасної української літературної мови, а й їхнє застосування під час виконання вправ, узагальнення та систематизацію теоретичного матеріалу, обґрунтування власних думок і рішень, формулювання ціннісних суджень. Досліджено специфіку врахування рівнів таксономії Б. Блума під час створення практичних завдань з метою формування індивідуальної освітньої траєкторії як персонального шляху реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, який самостійно вибирає доступні завдання й потенційні навчальні результати. Доведено, що застосування таксономії Б. Блума пов'язане з досягненням варіативності вивчення дисципліни, а структурування практичних завдань за рівнями складності відповідно до рівнів мисленнєвих дій забезпечує врахування індивідуальних здібностей учасників освітнього процесу та сприяє адаптивності навчання.

Ключові слова: індивідуальна освітня траєкторія, варіативність, адаптивність, таксономія Б. Блума, практичні завдання, навчальний результат.

© Деркач Л., Зінчук Р., 2020

<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.4247871>

Одним із нововведень Закону України «Про освіту» є визнання права студента на індивідуальну освітню траєкторію, що уможливило формування більш гнучкої системи підготовки фахівців, за якої кожен учасник освітнього процесу самостійно обирає темп, засоби й послідовність виконання завдань, рівень їхньої складності [3].

Відповідно до умов організації освітнього процесу розрізняють загальну освітню траєкторію (передбачає досягнення результатів відповідно до стандартів), диференційовану (кілька траєкторій для здобувачів із різними можливостями) або індивідуально розроблену для кожного здобувача освіти [5, с. 104].

Важливі ознаки індивідуальної освітньої траєкторії – варіативність та адаптивність. Умовою варіативності дисципліни є забезпечення вибору різних результатів навчання самими здобувачами освіти. Адаптивність спрямована на врахування їхніх індивідуальних здібностей. Таке навчання передбачає досягнення єдиної навчальної цілі шляхом адаптування форм, методів, темпу та інших параметрів навчального процесу до потреб студентів [6].

Звична лінійна система побудови навчальних курсів із послідовним вивченням змістових модулів не забезпечує зазначених умов. Тому **актуальним** є пошук та використання таких способів структурування матеріалу, добір форм і методів навчання, які б сприяли індивідуалізації вивчення дисципліни, що особливо важливе в сучасних умовах збільшення частки дистанційного навчання.

Поняття індивідуальної освітньої траєкторії у зв'язку з вивченням особистісно орієнтованого навчання досліджували Г. Балл, О. Бондаревська, О. Пометун, В. Рибалка, Г. Селевко та ін. Низку наукових розвідок І. Ісаєва, Л. Липової, Ю. Макарова, Т. Ніколаєва, М. Скаткіна та ін. присвячено аналізу індивідуалізації навчання, технологій індивідуального навчання. Різні аспекти індивідуальної освітньої траєкторії студента розкрито в дослідженнях В. Багрія, С. Березенської, А. Богданова, І. Каньковської, І. Краснощока, О. Нещерета, Т. Олійника, Т. Руденко, Л. Юрчука та ін. Водночас можна зауважити недостатнє вивчення специфіки організації індивідуальної освітньої траєкторії в процесі професійної підготовки студентів-філологів, що й зумовило мету нашого дослідження.

У процесі застосування модульної структури програм одним із способів забезпечення адаптивного навчання під час вивчення дисциплін професійної підготовки майбутніх учителів-філологів є

організація різних форм діяльності та створення системи диференційованих за складністю й способами виконання завдань з урахуванням таксономії навчальних цілей та результатів Б. Блума [9], застосування якої уможливорює проектування варіативного навчання. Використання методів, заснованих на зазначеній концепції, вивчали К. Аланіз, Ж. Бактибаєв, Н. Гупан, Б. Гурвиц, Г. Дурмус, О. Пометун та ін. Наше дослідження є спробою обґрунтувати можливість застосування таксономії Б. Блума для організації індивідуальної освітньої траєкторії в процесі вивчення дисципліни «Практикум з української мови».

Зазначений курс передбачений навчальним планом підготовки бакалаврів спеціальності 014 «Середня освіта (Українська мова і література)» й має на меті забезпечити досконале володіння нормами сучасної української літературної мови, дотримання вимог культури усного й писемного мовлення, удосконалити орфографічні й пунктуаційні навички студентів під час проведення низки практичних занять. Особливу увагу впродовж вивчення зазначеної дисципліни приділено формуванню правописної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури. Структуруючи завдання, спрямовані на засвоєння учасниками освітнього процесу орфографічних і пунктуаційних норм та оперування ними, ми врахували таксономію навчальних цілей та результатів Б. Блума для співвіднесення дидактичної мети з певним рівнем мисленневих операцій, виконуваних студентами, та подальшого вибору ними завдань різної складності і, відповідно, пов'язаних із ними результатів навчання.

Запропонована Б. Блумом класифікація пов'язує мисленнєву діяльність з уміннями різного рівня складності. Це спроба ранжувати розумові дії від найпростіших до найскладніших, водночас більш високі рівні мислення в такій ієрархії базуються на пізнавальних уміннях нижчих рівнів. Схематично класифікацію можна зобразити так:

Перші три рівні (знання, розуміння, застосування) потребують від учасників освітнього процесу мисленнєвих операцій низького рівня, а три наступні (аналіз, синтез, оцінювання) вимагають застосування високого рівня мислення [7, с. 51–52]. Таку систему навчальних цілей і результатів можна узгодити з критеріями поточного оцінювання занять та передбачити вибір потенційних результатів самими студентами, що забезпечить варіативність вивчення дисципліни.

З метою забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії в процесі вивчення дисципліни «Практикум з української мови» ми враховували можливість створення та структурування практичних завдань за шести рівнями таксономії Б. Блума.

Перший рівень – знання – передбачає запам'ятовування й відтворення вивченого: від конкретних фактів до теорій. Студент запам'ятовує й відтворює терміни, методи, поняття, правила.

Другий рівень – розуміння – це здатність перетворення інформації з однієї форми в іншу (інші слова, інша мова, зображення). Показником розуміння може бути інтерпретація матеріалу (пояснення, короткий виклад).

Третій рівень – застосування – пов'язаний з умінням студентів використовувати правила, методи, поняття, закони в конкретних умовах чи практичних ситуаціях.

Четвертий рівень – аналіз – передбачає поділ інформації на частини, застосування певних алгоритмів аналізу на основі здобутих знань. Студенти структурують матеріал, визначають принципи його організації та взаємозв'язки між складниками; помічають логічні помилки в судженнях.

П'ятий рівень – синтез – має на меті творче поєднання частин або елементів у нове ціле, яке характеризується новизною. Наприклад, упорядкування наявної інформації у вигляді виступу, доповіді, плану, схеми; написання невеликого твору, плану вирішення проблеми.

Шостий рівень – оцінювання – це вміння робити висновки в конкретній ситуації на основі здобутих знань та досвіду, оцінювати значення того чи того матеріалу (твердження, художнього твору, даних дослідження тощо). Оцінюючи ефективність, концепцію, аргументи, значення, студенти повинні спиратися на чіткі критерії [1].

Схематично рівні таксономії Б. Блума у зв'язку з результатами, які мають демонструвати студенти під час засвоєння матеріалу з дисципліни «Практикум з української мови», зокрема в процесі вивчення орфографічних та пунктуаційних норм, можна зобразити так:

Навчальна мета	Очікуваний результат	Діяльність студентів
Знання	Засвоєння правил орфографії та пунктуації, необхідних термінів	Оперування термінами, правилами
Розуміння	Уміння пояснити засвоєні норми	Короткий виклад інформації, у тому числі у формі таблиці, схеми; вибір слів з однаковими орфограмами чи речень із пунктограмами
Застосування	Застосування засвоєних знань під час виконання завдань	Коментування вибору тієї чи тієї орфограми або пунктограми під час виконання практичних завдань; уміння пояснити теоретичний матеріал, проілюструвати певні норми
Аналіз	Визначення складників певних мовних явищ, уміння структурувати й порівнювати інформацію, знаходити схожі й відмінні риси	Створення алгоритму аналізу мовного явища, виконання завдань на виправлення помилок, зіставлення умов уживання певних літер, суфіксів, розділових знаків
Синтез	Уміння узагальнювати вивчений матеріал, використовувати засвоєні норми й правила в процесі написання	Створення плану до певної теми, схеми побудови речення; доповнення речення різними типами підрядних частин;

Оцінювання	певних текстів чи речень	створення речень за поданими схемами; виконання вправ, що передбачають заміну одних компонентів іншими, завдань на встановлення відповідності
	Формулювання кількісних або якісних оцінок, ціннісних суджень	Порівняння умов уживання тих чи тих орфограм і пунктограм, функціонування варіантних форм слів та розділових знаків, аргументоване доведення власної думки під час характеристики мовних явищ

Виконання учасниками освітнього процесу завдань, структурованих на основі зазначеної системи навчальних цілей і результатів, передбачає не тільки запам'ятовування норм сучасної української літературної мови, а й їхнє застосування під час виконання вправ, узагальнення та систематизацію теоретичного матеріалу, обґрунтування власних думок і рішень, формулювання ціннісних суджень.

Обираючи ті чи ті практичні завдання, студент водночас зважає на їхню складність і, відповідно, можливість отримати певний результат (задовільно, добре, дуже добре, відмінно). Завдання першого рівня складності спрямовані на знання, розуміння й застосування інформації (низький рівень у таксономії Б. Блума). Виконуючи їх, учасники освітнього процесу можуть претендувати на оцінки «задовільно» та «добре». Відмінний або дуже добрий результат можна отримати, виконуючи завдання другого рівня складності, що вимагають від студентів мисленневих операцій, пов'язаних з аналізом, синтезом та оцінюванням (високий рівень таксономії Б. Блума).

Нижче подаємо приклади завдань, використовуваних під час вивчення складного речення, акцентуємо увагу на матеріалі теми «Складнопідрядні речення: типи, система пунктуаційних норм».

Перший рівень:

1. Продовжте пропоновані тези. 1. *Складнопідрядним називають складне речення...* 2. *За характером взаємодії підрядних частин із головною виділяють такі типи складнопідрядних речень із кількома підрядними: ...* 3. *Між головною та підрядною частинами складнопідрядного речення кома не ставиться в таких випадках: ...* 4. *Якщо в складному реченні збігаються два сполучники, то кома між ними ставиться тільки тоді...*

2. Серед пропонованих складних речень знайдіть складнопідрядні конструкції, назвіть їх диференційні ознаки. 1. *Зелений коник грає на сурмі, а небо в сині дзвоники стікає.* (Н. Гуменюк). 2. *А хіба пташка завжди тільки в небі літає? Часом вона й на землю опускається, щоб крила перепочили.* (Н. Гуменюк). 3. *А ластівоньці час вирушати аж за море синє, бо вже ходять посланці осінні й рукавиці носять про запас.* (Н. Гуменюк). 4. *За вікном протяжно завивав осінній вітер, десь на узліссі озивалася сова.* (Н. Гуменюк).

3. Із простих речень, ускладнених відокремленими членами, утворіть складнопідрядні елементарні конструкції. Прокоментуйте смислові відношення між частинами утворених складних речень. Обґрунтуйте розділові знаки. 1. *Ми опинилися в місці, надійно ізольованому від решти світу двома могутніми рукавами крижаної води.* (М. Моклиця). 2. *Сонце, тепер єдина наша втіха, продовжувало гріти землю по-літньому щедро.* (М. Моклиця). 3. *Незважаючи на існування безлічі історичних правд, я легко знайшла твердий ґрунт для світоглядних ніг.* (М. Моклиця). 4. *Заглибитись у внутрішній світ, оминувши царство снів, неможливо.* (М. Моклиця).

4. Вкажіть, складнопідрядні речення, частини яких поєднані а) сполучником; б) сполучним словом. 1. *Я це збагнула непросто пізно, що й горе – то не просто примха долі.* (В. Штинько). 2. *Усі звуки танули і розчинялись у візерунках, що прикрашали стіни, стелю, підлогу, меблі.* (М. Моклиця). 3. *Світ зірок, що відкрив частину своїх таємниць завдяки підручнику з астрономії, справляв грандіозне враження.* (М. Моклиця). 4. *Повірили, що спалені мости – це шлях на волю. І стоїмо на різних берегах одного болю.* (Н. Гуменюк).

5. Самостійно доберіть із творів волинських письменників десять складнопідрядних речень із різними типами підрядних частин, намалюйте їхні схеми.

6. Самостійно доберіть із творів волинських письменників десять складнопідрядних речень різнотипних з огляду на пунктуаційне оформлення. Прокоментуйте розділові знаки, ужиті авторами.

Другий рівень:

1. Установіть відповідність між реченням і його схемою. Вкажіть, які схеми є зайвими. Обґрунтуйте свій вибір.

<p>1. <i>Музика назавжди лишилася таємничим мистецтвом, яке чарує і трохи лякає своєю незбагненністю.</i> (М. Моклиця).</p> <p>2. <i>Хто ж рідного одрікся слова, той готує нам новий Чорнобиль.</i> (Й. Струцюк).</p> <p>3. <i>На піщаній лісовій дорозі, що в'юнилася між височеними столітніми соснами, пришпорили коней.</i> (Н. Гуменюк).</p> <p>4. <i>Душа ніби затерпла, надійно відгородилася від світу звуконепроникною стіною, щоб ніхто не бачив та не чув, і тихо скімлила.</i> (Н. Гуменюк)</p>	<p>[... , щоб (...), ...].</p> <p>[..., (що...), ...].</p> <p>(Хто...), [той...].</p> <p>[...], (яке...).</p> <p>[..., що (...), ...].</p> <p>[...], щоб (...).</p>
--	--

2. Знайдіть речення, у яких допущено пунктуаційні помилки. Виправте помилки. Обґрунтуйте розділові знаки у складнопідрядному реченні. 1. *У цьому світі незбагненно древнім, у плині днів що йдуть собі, юрбою, нічим нікого не здивуєш, певно.* (В. Штинько). 2. *Той, хто випив бодай ковток волі, нудитиме за нею все життя.* (М. Моклиця). 3. *Пригоди – єдине чого ми шукали, і що нам було щедро дароване.* (М. Моклиця). 4. *Невидимий чоловік будить маргаритки на галявині й анемони між деревами в лісі, що колишеться сизо-зеленаво-золотистим міражем, і хміліє від подихів тендітних листочків якими стають бруньки.* (В. Вербич).

3. Поставте розділові знаки. Проаналізуйте пропоновані складнопідрядні багатоконпонентні конструкції, вказавши тип підрядності. 1. *Все. Спектакль закінчено. Маєстро-бузок втомлено поклав на мокре підвіконня мокру диригентську паличку на самісінькому кінчику якої брунька затисла у зеленому кулачку*

фіолетову нотку щоб вона дисонансом не прозвучала цієї ночі. (В. Штинько). 2. Знову дощ над містом. Перехожі поспішають в затишок квартир. Чом же ти на них такий несхожий йдеш туди де тихо плине Стир де стоять на вічних чатах верби біля витоків джерельної краси де для нас зеленочубий червень трав пахучих щедро накосив. (В. Штинько). 3. Уявляла ті місця з яких вітер розпочинав свою довгу подорож і ті огроми території якими летів набираючи моці аж до маленького самотнього хутора на узліссі. (Н. Гуменюк).

4. Використовуючи пропонуване просте речення як головну частину, утворіть складнопідрядне багатокomпонентне речення з п'ятьма підрядними частинами: *Ловлю слова*. (Н. Гуменюк). Назвіть засоби зв'язку предикативних частин утвореної конструкції. Прокоментуйте пунктограми. Подайте графічну схему речення.

5. Проаналізуйте складнопідрядні конструкції. Вкажіть, яке речення є зайвим у кожній групі. Обґрунтуйте свій вибір.

I.1. Вітер гойдався на розчинених дверях покинутої хатини, що прибилася на прикордоння між дорогою і морем. (В. Вербич). 2. Прошкую полем, що їжачиться непереораною стернею, зеленіє островками матері-й-мачухи, подекуди підсвічується голубими холодними вогниками поодиноких волошок. (В. Вербич). 3. Умиротворення, яке обіцяла втеча від міських марнот щоденних, не приходило. (Н. Гуменюк). 4. Ненависть і помста – це замкнене коло, у якого немає кінця. (Н. Гуменюк).

II. 1. Перед іскристою глибинню джерела благоговійно опускаюся на коліна і бачу, як пелюстками долонь черпає хтось нуртуючий неспокій. (В. Штинько). 2. Ненаситне місто любить, аби йому складали до ніг вінки, вірші, душі. (М. Моклиця). 3. Підсудні вже сиділи на своїй лаві оддалік і жестами підтверджували, що звинувачення не безпідставні. (М. Моклиця). 4. Гори дуже високі і стрімчасті, вкриті сивими пасмами туману, що наповзає знизу. (М. Моклиця).

6. Прочитайте текст. Проаналізуйте речення. Доповніть кожне з них предикативною частиною, утворивши складнопідрядні конструкції. Продовжте матеріал чотирма власними складнопідрядними реченнями. Запропонуйте заголовок. *Добігав кінця перший календарний місяць зими. Піщаний путівець між хутором і селом, уже більше схожий на стежку, ніж на польову дорогу, продовжував усмоктувати в себе холодні грудневі дощі.*

Подекуди, на суглинкових ґрунтах утворилися зеленувато-жовті калабані. Вітер, притомившись, із розгону падав на них, зморищував застоюлу поверхню у дрібні брижі й закидав її рудим листям, підхопленим у лісі. (Н. Гуменюк).

Урахування рівнів таксономії Б. Блума під час створення практичних завдань сприяє формуванню індивідуальної освітньої траєкторії як персонального шляху реалізації особистісного потенціалу, оскільки студент самостійно вибирає доступний для нього шлях навчання та потенційні результати.

Застосування когнітивної таксономії дає змогу, по-перше, досягти варіативності вивчення дисципліни шляхом забезпечення вибору студентами різних навчальних результатів. По-друге, структурування практичних завдань за складністю відповідно до рівнів мисленнєвих дій пов'язане з урахуванням індивідуальних здібностей здобувачів освіти й сприяє адаптуванню параметрів навчального процесу (форми, методи, темп та ін.) до їхніх потреб.

Подальшого дослідження потребує вибір методів і засобів навчання у процесі формування освітньої траєкторії.

Література

1. Бактыбаев Ж. Использование технологии таксономии Блума в учебном процессе вуза. *Ярославский педагогический вестник*. 2017. № 1. С. 150–153.
2. Богачков Ю. М., Ухань П. С., Милашенко В. М., Сагадіна О. Ю. Інформаційно-комунікаційні інструменти побудови індивідуальної освітньої траєкторії старшокласників. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018, Том 64, № 2. С. 23–38. [Електронний ресурс]. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2164/1336> (дата звернення: 27.07.2020)
3. Закон про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 19.01.2019. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.07.2020)
4. Каньковський І. Є. Індивідуальні освітні траєкторії як необхідність сучасного процесу професійної підготовки фахівця. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2013. Вип. 4. С. 62–65.
5. Краснощок І. П. Індивідуальна освітня траєкторія студента: теоретичні аспекти організації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018. № 60. Т. 1. С. 101–107.
6. Ляшенко О. І. Адаптивне навчання як ознака сучасних дидактичних систем. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік*. Київ: Педагогічна думка, С. 56–57.

7. Пометун О. І. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50–58.
8. Исаев И. Ю. Технология проектирования индивидуальных образовательных маршрутов: учебное пособие. Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. техн. ун-та им. Г. И. Носова, 2015. 116 с.
9. Bloom B. S., Engelhart M. D., Furst E. J., Hill W. H., & Krathwohl D. R. *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain*. New York: David McKay Co Inc., 1956.

References

1. Baktybaev Zh. *Ispolzovanie tehnologii taksonomii Bluma v uchebnom processe vuza* [The use of Bloom's taxonomy technology in the educational process of the university]. In: *Yaroslavskij pedagogicheskij vestnik*. 2017. no. 1. pp. 150-153. (in Russian).
2. Bohachkov Iu. M. Ukhan P. . Mylashenko V. M., Sahadina O. Iu. *Informatsiino-komunikatsiini instrumenty pobudovy indyvidualnoi osvithoi traiektorii starshoklasnykiv* [Information and communication tools for building an individual educational trajectory for high school students]. In: *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. 2018, vol. 64, no.2. pp.23-38. Available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2164/1336>. (in Ukrainian).
3. *Zakon pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII* [Law on Education: Law of Ukraine of 05.09.2017 № 2145-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (in Ukrainian).
4. Kankovskyi I. Ie. *Indyvidualni osvithni traiektorii yak neobkhidnist suchasnoho protsesu profesiinoi pidhotovky fakhivtsia* [Individual educational trajectories as a necessity of modern process of professional training]. In: *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy*. 2013. Issue. 4. pp. 62-65. (in Ukrainian).
5. Krasnoshchok I. P. *Indyvidualna osvithnia traiektoriia studenta: teoretychni aspekty orhanizatsii* [Individual educational trajectory of the student: theoretical aspects of the organization]. In: *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2018. no. 60, vol. 1. pp. 101-107. (in Ukrainian).
6. Liashenko O. I. *Adaptyvne navchannia yak oznaka suchasnykh dydaktychnykh system* [Adaptive learning as a sign of modern didactic systems]. In: *Anotovani rezultaty naukovo-doslidnoi roboty Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy za 2017 rik*. Kyiv: Pedahohichna dumka, pp. 56-57. (in Ukrainian).
7. Пометун О. І. *Taksonomiia B. Bluma i rozvytok krytychnoho myslennia shkoliariv na urokakh istorii* [B. Bloom's taxonomy and the development of students' critical thinking in history lessons]. In: *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2019. no. 3. pp. 50-58. (in Ukrainian).
8. Ysaev Y. Iu. *Tekhnolohiia proektyrovaniia yndyvydualnykh obrazovatelnykh marshrutov* [Design technology for individual educational routes]: учебное пособие. Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. техн. ун-та им. Г. И. Носова, 2015. 116 p. (in Russian).

9. Bloom B. S., Engelhart M. D., Furst E. J., Hill W. H., & Krathwohl D. R. Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain. New York: David McKay Co Inc., 1956.

Larysa Derkach, Ruslana Zinchuk. Organizing an Individual Educational Trajectory in the Process of Formation of Spelling Competence of Students-Philologists. The article deals with the use of B. Bloom's taxonomy in organizing the individual educational trajectory of students-philologists while studying the discipline "A Practical Course of the Ukrainian language". Different levels of educational objectives proposed by B. Bloom are analyzed. These levels are knowledge, comprehension, application, analysis, synthesis and evaluation. They are compared with the expected results that students are supposed to demonstrate in the process of mastering spelling and punctuation norms.

Types of activities used in creating practical tasks of the discipline are structured according to the levels of educational objectives. Thus, the tasks of the first level of complexity are aimed at knowledge, comprehension and application of information (low level of taxonomy). The participants of the educational process who do such tasks can obtain grades 'satisfactory' or 'good'. Performing the tasks of the second level of complexity which require students' mental operations related to analysis, synthesis and evaluation (high level in taxonomy), students can get good or excellent grades. It is found out that performing the tasks structured on the basis of such a system of educational objectives and results implies not only memorizing the norms of the modern Ukrainian literary language, but also their use in practical assignments, generalization and systematization of theoretical material, expression students' own opinions and decisions, making value judgments.

The specifics of taking into account the levels of B. Bloom's taxonomy in creating practical tasks in order to form an individual educational trajectory are investigated. This educational trajectory is viewed as an individual way of realizing the personal potential of the learners who themselves choose available tasks and potential learning outcomes.

It is proved that the application of B. Bloom's taxonomy is related to achieving variability in the study of the discipline. The structuring of practical tasks by levels of complexity according to the levels of mental operations makes it possible to take into account individual abilities of students and promote adaptability of the educational process.

Key words: individual educational trajectory, variability, adaptability, B. Bloom's taxonomy, practical tasks, educational result.

Деркач Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD* 0000-0002-3607-3119; lesja76@ukr.net

Зінчук Руслана Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD* 0000-0002-5432-7346; zinchuk_@ukr.net

Проблеми перекладознавства та мови художніх творів

УДК 821.162.1'05(092):811.16'25(477/83//86)

Світлана Сухарєва, Ольга Яручик

Август Бельовський і стилістичні особливості слов'яно-фільського перекладу першої половини ХІХ ст. в Галичині

У статті представлено роль творчості А. Бельовського у формуванні перекладацької спадщини галицьких слов'янофілів першої половини ХІХ ст. Звернено увагу на її зв'язок з усними народними творами різних жанрів – думами, колядками, історичними піснями і баладами. Вказано на стилістичні трансформації оригіналів, особливості їх достосування до польського мовного середовища. Відомо найбільше перекладів Бельовського з української мови, хоча не менш важливими були зразки сербської, чеської, словацької, німецької та російської літератури.

Бельовський вибирав для перекладу твори, у яких найяскравіше виражалася слов'янська самобутність. Завдяки спільному корінню вона об'єднувала декілька народів в єдину спільність – слов'янський світ. До визначних зразків давнини у хорватській культурі письменник зараховував народні пісні, до словацьких здобутків – сонети Яна Коллара, у чеській писемності особливу роль відводив творові «Короледворський рукопис», хоча переклав лише його фрагмент – «Суд Любуші». Серед російської лірики Бельовський виділяв творчість О. Бестужева та А. Подолінського, учня О. Пушкіна. Особливе місце в його перекладацькій діяльності займали зразки української народної творчості, серед яких переважали думи. Про це свідчить збірник «Думи», виданий спільно з Л. Семенським із переспівами давньої української лірики. Найвизначнішим здобутком перекладача стала адаптація «Слова о полку Ігоревім» до польського читача.

У праці проаналізовано переклад «Слова о полку Ігоревім» Бельовського і вказано на його дослівний характер. Не менш важливими були козацькі пісні, зразки різдвяної обрядовості та весняного циклу. Проведено паралелі з перекладами інших авторів і доведено, що існують особливості галицького слов'янофільського перекладу періоду раннього романтизму. До них зараховуємо смислову достовірність, синтаксичну і метричну трансформацію текстів, наголошення на козацькій тематиці, спорідненість з українофільськими ідеями.

Ключові слова: слов'янофільські мотиви, літературна група «Зевонія», давньоруські пам'ятки, фольклор, сербські пісні.

© Сухарєва С., Яручик О., 2020

<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.4247931>

Період Листопадового та Січневого повстань позначився не лише на формуванні патріотичного духу польського народу, а й знайшов свій вияв у літературі, умовно визначеній як творчій спадщині раннього романтизму. Проте це письменство не було однорідним, а репрезентувало калейдоскоп світоглядів, шкіл і стилів, які в роки між повстаннями набули чітких рис ідентифікації. У цьому літературному різноманітті особлива роль належала слов'янофільській тенденції, яку в першій половині ХІХ ст. з-поміж інших розвивали письменники галицької літературної групи «Зевонія».

Художню спадщину «зевончиків» розглядали такі відомі літературні критики, як А. Вітковська, А. Горячко-Борковська, К. Поклевська, М. Руцинська, М. Яньон та ін., проте слов'янофільські переклади досі залишаються на маргінесі досліджень і критики, оскільки розглянуті лише принагідно. Значний вклад у вирішення цієї проблеми внесла М. Руцинська у монографії «Зевонія. Романтична літературна група» [10]. Із цього приводу слушним є завдання цієї публікації – розглянути особливості перекладів «зевончиків» на тлі загальних тенденцій розвитку літератури ранньоромантичної доби. Основними представниками цього виду письменства були Август Бельовський, Луціан Семенський, Казимеж Вуйціцький. Серед них саме редактору «Зевонії» А. Бельовському відведена першість у формуванні світоглядної системи львівських слов'янофілів на прикладі перекладних творів.

Основним досягненням у перекладацькій царині можемо вважати переклади «Слова о полку Ігоревім», популярність якого в першій половині ХІХ ст. була не меншою, ніж «Пісень Осіяна». Велись активні дискусії, чи це не фальсифікат, оскільки оригінал твору згорів під час пожежі Москви в 1812 р. Відомі його перекладали німецькою, французькою, чеською та польською мовами. У вступі до перекладу «Слова...» А. Бельовський зазначив: *«Пісня про Ігорів похід, написана в останніх роках ХІІ ст., майже повністю язичницька, хоча Русь, охрещена за часів Володимира Великого, вже близько трьох віків перебувала в християнстві»* [3, с. IV].

Окрім віднайденого у літературній пам'ятці духа старовини, автор відзначив цінність старослов'янської мови, що відображала життя певної спільноти, яку загалом можна окреслити як слов'янську. Зокрема, він писав: *«Потрібно додати і те, що тогочасна Русь, яка в більшості складалася з різних слов'янських народів, мала у своїй мові різні наріччя. Тому деякі перекладачі звинувачують творця цієї пісні у*

полонізації багатьох слів, а Яків Пожарський, автор її перекладу на російську мову, слушно зауважує, що ключ до розуміння мови цієї пісні потрібно шукати у давньому польському наріччі, поширеному в околицях Києва, в якому, судячи з усього, ця пісня й була створена» [3, с. IV–V].

Бельовський, як і інші представники «Зевонії», вибирав для опрацювання ті давньослов'янські пам'ятки, які передавали силу народного духу в боротьбі за свободу і національне визволення. Це було прагнення підняти патріотичний ентузіазм сучасників, які в історії вбачали наставницю на шляху до майбутніх перемог. Так, Л. Семенський, ще один польський перекладач «Слова...», а власне, його фрагменту, в одному з листів до С. Гоцинського, 22 вересня 1841 р. так описував свою літературну діяльність одеського періоду: *«Там завдяки впливу деяких росіян я захопився старослов'янською мовою і відразу взявся за переклад Ігорового Слова і створив антологію творів російських поетів, яка залишилася з моїми паперами у Варшаву» [11, с. 168].* Принагідно потрібно зазначити, що цей переклад Семенського був здійснений задовго до створення групи «Зевонія», однак в ньому присутні властиві для львівських слов'янофілів архаїчний та псевдоархаїчний стилі, що викликало значну критику. Саме через це Семенський не продовжив роботи над «Словом...», зупинившись на одному фрагменті.

Зацікавлення давньоруською пам'яткою міг викликати також З. Доленга-Ходаковський, який заохочував до пізнання старослов'янського світу та давньої мови, яка тісно була пов'язана з народністю. Зокрема, дослідник писав: *«Двадцять років довелося боротися нашим, щоб відвоювати втрачену вітчизну; стільки ж зусиль потрібно буде докласти, щоб повернути народність нашій мові. Згирклий іноземний солод вживають без міри. Уже відчувається туга за простою і рідною поживою. Зберімо її ретельно, а час, який владний над усім, може, подарує нам нового Бояна, який, додавши до пригладженої сьогодні мови стародавні конструкції та звороти, стане творцем народної оригінальності» [6, с. 21].* Із цих слів, якими надихалися Бельовський та інші «зевончики», виникає актуальність піднятої ними перекладацької діяльності, яка мала слугувати високим національним і культурним ідеалам.

Продовжуючи народну епіку героїзму, Бельовський перекладав сербські пісні, розпочавши вивчення цього пласта

народної творчості ще перед Листопадним повстанням. Так, перші переклади сербської лірики його авторства побачили світ у «Галичанині» в 1830 р. (дванадцять творів). Через три роки Національний заклад ім. Оссолінських у своєму програмному часописі видав наступні його вісім пісень. Натомість два більші епічні твори Бельовського, перекладені з сербської мови, надруковано в «Літературних Працях» у 1838 р. Ця часова протяжність свідчила не про хвилине захоплення автора модною на той час темою, а про системне опрацювання важливої народної царини, яка мала доповнити загальний слов'янський культурний простір. Окрім цього, у «сербській» тематиці галицькі слов'янофіли вбачали виразні заклики до національного визволення та ідею державного відродження, яка накладалася на потреби тогочасного польського суспільства. Вустами сербського воєводи Марка перекладач звертався до свого оточення, коли писав: «*O Marku – bracie! W naszym carstwie całem Jedna myśl o nas i język jednaki!*» [1, с. 207]. Цій проблемі підпорядкована уся творчість «Зевонії», і не тільки перекладного характеру.

Зі словацької літератури А. Бельовський переклав чотири сонети із збірника «Дочка Слави» Яна Коллара. У статті «Письменництво слов'ян» із цього приводу зауважив: «*Усе більше проглядається тепер органічна цілісність. Із місць та випадків митець може перенестися думкою на береги Дніпра, Вісли чи Волги, викликати різних осіб з історії різних слов'янських племен, щоб показати їхні чесноти чи переступи. Таким чином виповнюється і щораз більше заокруглюється попередньо заледве помітний первісний нарис*» [2, с. 286–287].

У перекладеній поетичній формі творів Коллара він виразив це такими словами:

*Kiedy wspomnę, gdzie jest wielkość nasza
I przy dawnym narodu ogromie
Zgruchotany kładę złom po złomie,
Które szatan spował i rozprasza,
Gdzie panuje książę, car, król, basza,
A jak mętna kałuż po poziomie
Lud się czułga; w żałości i sromie* [2, с. 299].

Таке саме сприйняття Бельовський висловлював щодо чеської культури, центральною частиною програми відродження якої було

звернення до народної старовини. Знаковою стала його рецензія на переклад «Короледворського рукопису», здійснений Л. Семенським та Л. Набеляком. Натомість Бельовський переклав лише уривок цього твору – «Суд Любуші». Окрім цього, поет адаптував з російської мови на польську «Фрагмент з творів Олександра Бестужева» та «Смерть Пері» популярного російського поета А. Подолінського, учня Пушкіна [7, с. 45].

З української мови Бельовський переклав чималу кількість дум та думок, що стало найвизначнішою сторінкою перекладацької діяльності «зевончиків». Значно співзвучні і тематично споріднені з ними були «Історичні пісні» Ю. Дуніна-Борковського. Його спільний із Семенським поетичний том перекладів та парафраз «Думки» становить єдину цілісність, в якій переклади одного автора ні в чому не уступали польським адаптаціям іншого.

Ідейна позиція перекладача перегукувалася з основоположними слов'янофільськими тезами теорії З. Доленги-Ходаковського. У ній широко представлена утопічна ретроспектива слов'янської єдності, яка в майбутньому мала спонукати до створення спільної «Слов'янської імперії» – від Одри до Дніпра і від Чорного моря до Балтійського, що спонукало про поширення міфу про Польщу від моря до моря [10, с. 107].

У світлі цієї світоглядної концепції розвивалася перекладна творчість А. Бельовського та його соратників по перу. Численні переспіви та дослівні інтерпретації фольклорних джерел та відомих літературних пам'яток спонукали до опрацювання теорії перекладу, яку в львівському середовищі того часу започаткував В. Хлендовський у статті «Про переклад» [5, с. 209–212]. Дослідник закликав до збереження оригінального авторського стилю, дослівної інтерпретації творів, збереження їх структурної та смислової цінності. Таким чином, польські слов'янофіли під впливом Гердера відкинули французьку безцеремонність у переробці першотексту, дотримуючись чітко визначених лінгвістичних та стилістичних засад. Для цього їм знадобилося поглиблене вивчення слов'янських мов та повного доробку певного автора чи фольклорного жанру, прагнення збереження якнайтіснішого зв'язку між перекладачем та автором оригіналу тощо. На основі праці Хлендовського Бельовський у згаданій рецензії перекладу «Короледворського рукопису» сформулював правила доброго тлумачення оригіналу, до

яких, перш за все, зарахував збереження головної думки твору. Виходячи із цього принципу, він надав маргінальну роль формальному аспекту, оскільки не завжди відтворення оригінальної ритміки твору може допомогти у передачі його ідейного навантаження. Тому Бельовський розкритикував свого колегу по перу за *«недоречне бажання дотримуватися мір»* [9, с. 287], у чому і сам допускав значну довільність.

Так, бачимо це у «Слові о полку Ігоревім», яке Бельовський переклав прозою та віршем (1833 р.), адаптувавши до польського середовища повну версію найпопулярнішої київської літературної пам'ятки. У прозовій версії автор перекладу шукав не стільки польські смислові відповідники, як співзвучні польські твори, які мали виконувати роль архаїзмів. Унаслідок цього виникали псевдоархаїзми, які по суті були псевдорутенізмами. Кальки із давньоруської мови, пошук ідентичного звучання слів, які мали виконувати функцію кресової (пограничної) лексики, адаптований до польського тексту руський синтаксис – усе це мало зберігати специфіку пам'ятки [7, с. 55]. Таким чином слов'янофіли успішно реалізували затвержені в теорії принципи відповідності оригіналові.

Потрібно відзначити, що вищеназвані риси у поетичній версії перекладу «Слова...» майже відсутні. Її творець дуже тонко відчув стиль оригіналу і особливості народних стилістичних інтерпретацій. Виняток становлять хіба що кальки і архаїзація синтаксичних конструкцій, які стали елементами тодішньої новомови, основаної на історичному матеріалі.

Принагідно варто додати, що в 1840 р. Бельовський повторно звернувся до «Слова...», опублікувавши його поправлену версію, в основу якої покладено російські переклади, які виконували для автора роль посередників. Переклад давньоруської пам'ятки здебільшого отримав позитивні оцінки, про що свідчили рецензії К. Вуйціцького, М. Грабовського, Б.-Ю. Залеського та ін., проте К. Слотвінський виступив із гострою критикою польського варіанту пісні про Ігорів похід, ретельно перерахувавши всі сумнівні місця та кальки. Попри таку неоднозначність думок, усі критики одностайно визнавали непересічність перекладів Бельовського і їхній високий рівень.

Не менше захоплення викликали перекладені польською мовою сербські пісні. Частина цих творів вже була на той час адаптована до німецької мови, що давало можливість співставляти текст оригіналу та його перекладів. Однак із форми та стилю польських перекладів виникає, що вони були здійснені на основі оригіналів, а не їхніх відповідників в інших мовах. Бельовський опрацював значну кількість сербських поезій, що свідчило про його захоплення текстами цієї національної літератури. Роботи вирізняються високим рівнем поетичності та надмірною стилізацією.

Переклади українських народних дум стали найбільшим здобутком письменника в області трансляторики. Вони свідчили про тісний зв'язок поміж слов'янськими ідеями поляків та галицьким українофільством. Попри цю толерантність представників «Зевонії», в їхніх працях подекуди зустрічаються націоналістичні елементи відносно України, на чому наголошувала М. Яньон [8, с. 90].

Бельовський, попри чітке збереження народного сюжету, відійшов від довільної будови українських дум та думок, скоротивши рядки їхніх строф і здебільшого використавши простіший тип римування, характерний для польської сентиментальної лірики та балад. Тож певною мірою маємо справу не так із перекладами дум на польську мову, як із їхніми парафразами та переспівами, що зрештою в епоху діяльності галицьких слов'янофілів було типовою, спільною рисою усього письменницького кола.

Так, у думі «Втеча» автор перекладу зосередив увагу на психологічності та настрої твору, в якому зображено втечу трьох братів з турецького полону. Драматизм подій переданий за допомогою внутрішніх портретів кожного з персонажів, серед яких лише наймолодшому братові надані позитивні характеристики. У тексті помітні рядки різної довжини, мішане граматичне римування, епічний тип розвитку сюжету. Жорстокий найстарший брат спонукає середнього, слабохарактерного, залишити помирати їхнього наймолодшого брата посеред степу, віддавши його на поталу ворогів, які переслідують їх у погоні [7, с. 69]. У народній версії думи події розвиваються в такому самому порядку, проте іншою є структура строф. Постійна зміна ритму передає трагізм ситуації, а синтаксична пауза домінує над метричною. У перекладі «Втеча» Бельовського рідко з'являються властиві для народного стилю

повтори, що впливає на відмінність інтонаційної лінії твору. Етапи розвитку подій передані у нього радше штрихами, аніж повними описами, а епічний характер думи поступово переростає в моралізаторський. Такі самі трансформації простежуємо в інших перекладених думках Бельовського: «Побоїще», «Сава» та ін. У них на перший план винесена козацька тематика, проте понад історичними елементами возносяться ліризм та психологізм, що й допускало певну трансформацію форми оригіналу.

Сучасники Бельовського, вносячи певні зміни у зразки народної творчості, трактували їх оригінали, таким чином надаючи слов'янофільській літературі наслідувального характеру. Дослідникам сьогодні важко провести межу поміж їхніми перекладами та власними творами. Більшою довільністю характеризувалися авторські думки, які лише частково відтворювали фольклорні оригінали. У таких творах, як «Три бранки», «Запродана», «Сон», «Сум», «Тризілля», «Рекрутська», «Чайка», Бельовський значно наблизився до жанру романтичної балади, майже повністю зберігаючи почерпнуті з народної творчості сюжети.

Окремою сторінкою творчості Бельовського стали перекладені на польську мову давні українські колядки та щедрівки. При ретельному зіставленні новотворів із оригіналами можна дійти до висновку, що джерелом натхнення для письменника стали народні тексти, зібрані І. Вагилевичем та опубліковані в «Русалці Дністровій» [7, с. 116]. Деякі з них міг записати під час фольклорної експедиції і сам Бельовський, який разом з Л. Набеляком у 1839 р. подорожував по Підгір'ї, збираючи зразки усної народної творчості. Автор польськомовних колядних пісень зазначив це у «Спогадах із подорожі по країні» в 1846 р. [4, с. 3].

Переклади колядок виникнули у пізній період творчості Бельовського, про що, окрім біографічних фактів, свідчать зрілість творчої манери письменника і відсутність цих творів у всіх томах «Зевонії». Маємо справу із так званими довільними перекладами та парафразами. Унікальністю перекладів стало передусім те, що автор був чи не єдиним, хто адаптував до польського середовища зразки українських новорічних щедрвань або «руських світських колядок», як визначила їх А. Горячко-Борковська [7, с. 117–119].

Із семи відомих щедрівок Бельовського чотири – «Похід», «Рада», «Невільник» і «Добровольці» – присвячені козацькій тематиці, що було особливістю галицької різдвяної обрядовості і рідко зустрічалось в інших регіонах. Три інших твори («Три труби», «Повернення» і «Побудова церкви») мають родинно-побутовий характер. Окрім цього, колядка «Три труби» зберегла елементи пастирських пісень. Найбільш віддалені від оригіналів твори «Повернення» і «Невільник», де дуже чітко простежується тенденція до парафразування і авторських трансформацій.

З огляду на відповідність змісту, щедрівки Бельовського відносимо до майже дослівних версифікацій народного матеріалу. Зміни виявляються лише на стилістичному рівні і свідчать про мінімальне літературне опрацювання першоджерел. У польських версіях текстів відсутній синтаксичний і семантичний паралелізм, натомість застосовано зіставлення образів явищ природи, використано традиційний потрійний сюжет. Здебільшого це щедрівки, присвячені господареві чи молодому хлопцеві.

Доповненням до перекладів народної та старослов'янської лірики у Бельовського стали його поетичні експерименти з текстами німецьких романтиків, які логічно доповнювали простір слов'янофільського письменства першої половини XIX ст. Вони не відзначаються індивідуальністю і свідчать про загальне захоплення романтичними ідеями на хвилі доби.

Відтак, можемо підсумувати, що переклади становлять основний фонд творчого спадку А. Бельовського, одного з найвизначніших галицьких слов'янофілів. До нього належать переклади давньоруських пам'яток, сербських пісень, чеської, німецької, російської та словацької лірики. У цьому різноманітті у якісному та кількісному плані виділяються українські думи та думки, зразки давньоукраїнських щедрувань, історичні та патріотичні пісні. Стилістика цих творів глибоко індивідуальна, достеменно передано зміст першоджерел, звернено увагу на романтичні та сентиментальні нашарування.

Перекладацька діяльність редактора «Зевонії» співзвучна із трансляторськими спробами інших слов'янофілів, відповідає вимогам його часу, свідчить про зануреність літераторів у слов'янську старовину та усну народну творчість, романтичну літературу слов'янського та західного світу. У цьому ключі в

перспективі необхідно досліджувати кожен із жанрових різновидів перекладацької спадщини Бельовського та інших письменників його літературного кола.

Література

1. Bielowski A. Marko i Luty-Bogdan // *Prace Literackie*. T. 1. S. 207.
2. Bielowski A. Piśmiennictwo Sławian // *Ziewonia*. 1839. S. 286–287, 299.
3. Bielowski A. Przedmowa // *Wyprawa Igora na Połowców*. Lwów, 1833. S. IV.
4. Bielowski A. Przypomnienia z podróży po kraju // *Dziennik Mód Paryskich*. 1846. Nr 1. S. 3–4.
5. Chłędowski W. O tłumaczeniu // *Rozmaitości*. 1837. S. 209–212.
6. Dołęga-Chodakowski Z. O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem. Warszawa, 1967. 454 s.
7. Goriaczko-Borkowska A. Twórczość poetycka Augusta Bielowskiego. Wrocław, 1965. 188 s.
8. Janion M. Lucjan Siemieński. Poeta romantyczny. Warszawa, 1955. 314 s.
9. Płaza J. Krółodworski rękopis // *Tygodnik Literacki*. 1838. Nr 18. T. II. S. 371–372.
10. Ruszczyńska M. Ziewonia: romantyczna grupa literacka. Zielona Góra, 2002. 224 s.
11. Siemieński L. Listy do różnych adresatów z lat 1827–1843 // *Archiwum Literackie*. 1977. Nr 21. S. 1–384.

References

1. Bielowski A. *Marko i Luty-Bogdan* [Marco and Luty-Bogdan]. In: *Prace Literackie* [Literary Works]. 1838. V. 1. P. 207 (in Polish).
2. Bielowski A. *Piśmiennictwo Sławian* [Literature of the Slavs]. In: *Ziewonia* [Ziewonia]. 1839. P. 286–287, 299.
3. Bielowski A. *Przedmowa* [Introduction]. In: *Wyprawa Igora na Połowców* [Igor's expedition to the Polovtsy]. Lviv, 1833. P. IV (in Polish).
4. Bielowski A. *Przypomnienia z podróży po kraju* [Country Travel Reminders]. In: *Dziennik Mód Paryskich* [Journal of Parisian Fads]. 1846. No 1. P. 3–4.
5. Chłędowski W. *O tłumaczeniu* [About translation]. In: *Rozmaitości* [Variety]. 1837. P. 209–212 (in Polish).
6. Dołęga-Chodakowski Z. *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem* [On the Slavic language before Christianity]. Warsaw, 1967. 454 p. (in Polish).
7. Goriaczko-Borkowska A. *Twórczość poetycka Augusta Bielowskiego* [The poetry of August Bielowski]. Wrocław, 1965. 188 p. (in Polish).
8. Janion M. *Lucjan Siemieński. Poeta romantyczny* [Lucjan Siemieński. Romantic Poet]. Warsaw, 1955. 314 p. (in Polish).
9. Płaza J. *Krółodworski rękopis* [Manuscript from the Royal Court]. In: *Tygodnik Literacki* [Literary Weekly]. 1838. No 18. V. II. P. 371–372 (in Polish).

10. Ruszczyńska M. *Ziewonia: romantyczna grupa literacka* [Ziewonia: romantic literary group]. Zielona Góra, 2002. 224 p. (in Polish).
11. Siemieński L. *Listy do różnych adresatów z lat 1827–1843* [Letters to various addressees from 1827–1843]. In: *Archiwum Literackie* [Literary Archive]. 1977. No 21. P. 1–384 (in Polish).

Svitlana Sukhareva, Olga Yaruchyk. August Belovsky and features of Slavophile translation of the first half of the XIX century in Galicia. The article presents the role of A. Belovsky's work in the formation of the translation heritage of Galician Slavophiles of the first half of the XIX century. Attention is drawn to its connection with oral folk works of various genres – thoughts, carols, historical songs and ballads. The stylistic transformations of the originals, the peculiarities of their adaptation to the Polish language environment are pointed out. Most of Belovsky's translations from the Ukrainian language are known, although examples of Serbian, Czech, Slovak, German, and Russian literature were equally important.

Belovsky chose for the translation works in which the Slavic identity was most vividly expressed. Due to its common roots, it united several peoples into a single community – the Slavic world. Among the outstanding examples of antiquity in Croatian culture, the writer included folk songs, Slovak achievements included sonnets by Jan Kollar, in Czech writing a special role was given to the work “Royal Manuscript”, although he translated only a fragment – “Court of Lyubushi”.

Among Russian lyric poetry, Belovsky singled out the work of O. Bestuzhev and A. Podolinsky, a student of O. Pushkin. A special place in his translation work was occupied by samples of Ukrainian folk art, among which Dumas predominated. This is evidenced by the collection “Duma”, published jointly with L. Semensky with renditions of ancient Ukrainian lyrics. The most significant achievement of the translator was the adaptation of “Words about Igor's Regiment” to the Polish reader.

The paper analyzes the translation of Belovsky's “Words about Igor's Regiment” and points to its literal character. No less important were the Cossack songs, examples of Christmas rituals and the spring cycle.

Parallels have been made with the translations by other authors and it has been proved that there are peculiarities of the Galician Slavophile translation of the period of early Romanticism. These include semantic authenticity, syntactic and metric transformation of texts, emphasis on Cossack themes, and affinity with Ukrainophile ideas.

Key words: Slavophile motifs, “Zevonia” literary group, ancient Russian monuments, folklore, Serbian songs.

Сухарєва Світлана Володимирівна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов та перекладу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0001-5039-582X; svitlanasuhareva@gmail.com

Яручик Ольга Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-5194-1105; ola2180@gmail.com

Метафора в структурі поетичного тексту Світлани Барабаш

У статті досліджено метафори, що доречно й яскраво передають настрій та характер авторського стилю відомої української поетеси, науковця Світлани Григорівни Барабаш. З'ясовано, що структура метафори залежить від того, які лексичні відношення вона виражає. Проаналізовано значення метафор у творах автора.

Ключові слова: поетичний текст, індивідуальний стиль, троп, метафора, семантичне ядро.

Для сучасної лінгвістики характерна посилена увага до проблем лексичної семантики, дослідження яких дає змогу глибше усвідомити такі складні теоретичні питання, як співвідношення мови й позамовного світу, мови й мислення. Одна з основних і найменш вивчених категорій лексико-семантичної системи – поетичне мовлення.

Особливої уваги дослідників заслуговує вивчення індивідуального стилю відомої української поетеси й науковця Світлани Григорівни Барабаш. Поодинокі розвідки, присвячені творчості автора, належать літературознавцям О. А. Хоменку, Н. М. Купчинській та ін. Спеціальні ж лінгвістичні дослідження семантичних, функціонально-прагматичних особливостей мови творів С. Г. Барабаш у сучасному мовознавстві фактично відсутні, а мовний матеріал поетичних текстів мисткині не введений в активний науковий обіг. Усе це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Поетична культура Світлани Барабаш утілена в мові її творів. Увагу читачів привертають досконалі мовно-естетичні тексти, яким властива точність і простота. Високим професіоналізмом вважається створення авторських тропів, що доречно й яскраво передають настрій та характер авторського стилю. Чи не найчисленнішою в ліричних текстах поетеси з усіх різновидів художніх тропів є метафора. Витонченість духовного світу персонажів, образність пейзажних картин, духовні висоти людського життя, що відображені в поетосфері мисткині, зумовлюють наявність саме цього художнього засобу.

Власне, «гнучка і розвинена тропіка, зокрема метафори, допомагає художникові відтворювати найтонші відтінки людської психіки» [3, с. 29].

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей метафоричних висловлювань у поезіях Світлани Григорівни Барабаш, а також в окресленні їх місця і значення у формуванні індивідуального стилю поетеси. Досягнення мети здійснюється через розв'язання таких основних завдань: 1) виявити метафори в поетичних творах автора, систематизувати їх; 2) з'ясувати основні джерела метафоризації та їх структурну організацію; 3) визначити роль метафор у створенні загальної образності творів.

Структура метафори залежить від того, які лексичні відношення вона виражає. Відповідно до цього семантичне ядро поетичних метафор становить прикметникова, іменникова чи дієслівна ознака. Найчастіше в поезіях С. Г. Барабаш спостерігаємо дієслівні метафоричні перенесення, як-от: І душа до них рвонулася – / в тузі зазвучала (Барабаш, с. 8); Душа воскресла (Барабаш, с. 33); А берег той ще й диво обіця. / Козацький профіль юного обличчя / Крізь пам'ять світить, як усі сонця (Барабаш, с. 33); Зове мене космічна мла (Барабаш, с. 10); Хворіє космосом душа (Барабаш, с. 10) тощо. Як бачимо, для творення метафоричних конструкцій поетеса використовує дієслівні репрезентанти сакрального, духовного, космічного змісту. Доволі часто авторка ліричних творів персоніфікує неживі предмети, «оживляючи» їх, творячи при цьому нові поетичні шедеври: А музика і плакала й сміялась, / Пливла в небесне, вірила в земне, / Ридав рояль. Прадавнє озивалось, / Таємним знаком кликало мене (Барабаш, с. 11); І сміх молодий їм встеляє дорогу (Барабаш, с. 73).

Часом мисткиня абстрагує метафоричні дієслівні маніфестанти, вводячи їх в колообіг внутрішньо-душевних сфер: Прихилю тихо двері біди / І впущу в душу віру й надію (Барабаш, с. 24); А глибина віків дивилась в очі (Барабаш, с. 29).

Метафора виявляє в слові його чуттєво-наочне значення. Наприклад, такі словосполучення як «співа горизонт», «диха вічністю», виступаючи в контексті, що передає характер стосунків між людьми, повністю розкриває своє конкретно-чуттєве значення завдяки сполучуваності з іншими словами: Пришпорює Осінь баских своїх коней, / Сухими степами співа горизонт. / Стрімкою стрілою пронизує

спомин (Барабаш, с. 39); Диха вічністю ординський шлях (Барабаш, с. 41). Створюються неповторні ліричні картини, які в зіставленні з усталеними поетичними метафорами «співають степи», «приходить осінь», «живе вічність» набувають оригінальності, індивідуального звучання.

Дієслівні сполучення, які здатні бути джерелом створення метафоричного образу, досить поширені в поетичному словнику С. Г. Барабаш. Особливо це стосується тих сполучень, що характеризують душевні почуття. Наприклад: Душа моя отерпла в самоті. / Їй боязко... (Барабаш, с. 80); І голос твій зацвів / Із джоломії звуками любові (Барабаш, с. 43); Зіщулилась любов моя трудна (Барабаш, с. 80).

Особливою ліричністю визначаються поетичні метафори, асоційовані з природою, пейзажними замальовками: Заквітчалася осінь айстрами, / Засвітила день чорнобривцями, / Засміялась циганським сонцем, Нагадала мені сто літ (Барабаш, с. 60). У поданому контексті авторські метафоричні перенесення передають світ, пов'язаний із життям циганів. У наступному прикладі осінь виступає в ролі близької істоти, розлука з якою викликає сум: Пішла осінь із пізними айстрами, / Із чорнявими чорнобривцями, / Із червоним разком калиновим, / Залишивши мені печаль (Барабаш, с. 60).

Характерною ознакою деяких поетичних сполучень із метафоричним змістом у поезії Світлани Барабаш є явище контамінації – об'єднання в одній метафорі декількох, побудованих на різних семантичних зв'язках: Цвітуть в садах осінні хризантеми. / Тривожить душу їх терпкий мінор. / Морозів ранніх срібні діадеми / Уже вінчають осені собор (Барабаш, с. 110); Згорає осінь в золотих вогнях. / Палають буйно сонячні кострища. / По світлих ранках і по теплих днях / Лишають нам печальні попелища. / Летить у небо з полум'ям палким / Моя душа осінніми вогнями (Барабаш, с. 54).

Метафоричне значення дієслова може розкриватися і в межах широкого контексту. Часто для створення цілісного образу засобом дієслівної метафори поетеса вживає конструкції, які об'єднують декілька метафор. Наприклад: Душа до щастя прихилилась тихо, / Стоїть навшпиньки – Долю вигляда. / А пам'ять роду відвертає лихо – / І омина ту дівчинку біда (Барабаш, с. 17); Голоси їх обнімали нас, пестили в прощанні (Барабаш, с. 8).

Досить поширеними в поезії Світлани Барабаш є метафори, що відтворюють внутрішній світ людини. Здебільшого це словосполучення типу «дієслово + іменник». Наприклад: Небесного простору прагне душа – / Стомилась в земному. / Прапам'ять в забутому знов воскреша / Дорогу знайому (Барабаш, с. 37); Моя печаль аж в безвісті десь вирне (Барабаш, с. 65); Де спопелілі душі і слова (...), А погляд Ваш в душі моїй щемить. / А ваше слово піснею воскресне (Барабаш, с. 42); Живе моя печаль під цим високим небом (Барабаш, с. 44); Душа в довіру запливла (Барабаш, с. 45).

На думку В. М. Русанівського, «метафоричний образ (що стосується поезії), побудований на дієсловах, виступає як засіб подвійного бачення світу: реальне виступає на фоні фантастичного, створеного уявою поета. І все ж уявний образ, подібно до тіні, що окреслює на стіні контури певного предмета, в усьому повторює реальний світ» [4, с. 110].

Метафори, семантичне ядро яких становить динамічна ознака, досить часто вживаються в поезії С. Г. Барабаш. У порівнянні з іменником і прикметником, характер переносних значень дієслів набагато складніший і різноманітніший. І така складність зумовлена специфікою семантики дієслова як частини мови. Адже «семантика дієслова в цілому більш абстрактна, ніж семантика іменника. Для дієслова характерна багатозначність при вживанні: воно передає процес, дію, стан, що відбувається над предметом, з предметом, при цьому характер дії узагальнюється і назва дії приписується ряду класів предметів. Значення дієслова виступає як опосередковане значенням іменника. Тому при аналізі семантики дієслова можна не враховувати семантики іменників, що граматично пов'язуються в тексті з дієсловом» [4, с. 91].

Серед дієслів фізичної дії виділяються словосполучення із дієсловами на означення переживань, почуттів, психічних станів: Забуваю засмучене «вчора» (Барабаш, с. 86); Бо полює холодний недосвіт / На суцвіття щасливих тривог (Барабаш, с. 86). Найчастіше вони виступають як індивідуально-авторські метафори.

На означення психічного стану вживаються метафоричні структури з дієсловами мовлення. Наприклад: Вітер рве хмаринкам сірі плащики. / І терзає їхні змерзлі душі. / Листя попрощалось на пропаще – / Затуляє вуха мокрій груші (Барабаш, с. 58); З душі

видобувають чисте слово (...). / Прозорий смуток душу колиса, / Повінчану росою і сльозою (Барабаш, с. 61).

Отже, поетеса використовує широкий контекст для реалізації метафоричного значення з метою створення цілісної картини, образу. Такі конструкції включають у себе декілька компонентів зі стрижневим дієсловом.

Подекуди в художньому тексті поетеса використовує традиційні й метафоричні лексичні поєднання, що створює в поетичній нарації реалістично-романтичне начало, як-от: Сніг рипить й регоче під санками (Барабаш, с. 13); Тужавіє зірчастий світ в мені (Барабаш, с. 10); Тривога парус напина (Барабаш, с. 10); Матіолою вечір пропах. / Засвітилося зорями небо. / Заховалася стежка в літах (Барабаш, с. 102); Вечір тихо мене пригорнув (Барабаш, с. 102); І душа до них рвонулася - / в тузі зазвучала (Барабаш, с. 8); На вересневім небі Осінь пише (Барабаш, с. 82); А душа моя світає / На крилі (Барабаш, с. 120).

У поезії Світлани Барабаш метафоричні конструкції виявляють тематичну різноманітність щодо поєднаних конкретно-чуттєвих понять: Цей місяць молодий над самою душею (Барабаш, с. 9); І так хлюпоче жаль мій через край (Барабаш, с. 15); Така гірка моя печаль, так тисне серце німота (Барабаш, с. 23) та ін. Такі конструкції дуже економні, у стислій формі містять глибокий зміст, зберігаючи метафоричну основу (перенесення, порівняння), вони – водночас прозорі, зрозумілі й без контексту, автономно, як-от і в наступних прикладах: То наша Доля крила розправляє (Барабаш, с. 43); Аби душа так само розцвіла (Барабаш, с. 100).

Метафорична конструкція містить у собі смислове ядро, тобто виражає думку або ідею, підпорядковану задуму поетеси. Кожен компонент такого словосполучення ретранслює певну семантику, яка тією чи іншою мірою стосується всього речення або контексту. Наприклад: Рушники там на стінах цвітуть, / Гріють душі у будні і в свята, / Виглядають нас вікна з доріг, / Видивляються днями й роками (Барабаш, с. 24); Заносить стежку в юність снігопад. / А пам'ять зберегти найкраще хоче. / Вернусь її дорогою назад / І гляну своїй молодості в очі (Барабаш, с. 28).

Створюючи власні художні картини навколишньої природи в поетичному тексті, авторка використовує метафоричні перенесення, що асоціюються із коштовностями: В мереживо із місячних перлин / Прибралися дерева мого саду (Барабаш, с. 72); І місяця серпик

сріблястим веслом / Розтрушує в небі космічні перлини (Барабаш, с. 73). Такі словосполучення допомагають поетесі відтворити своє бачення предметного світу.

Особливістю художнього стилю Світлани Барабаш є те, що вона у своїй поезії одухотворює природу. Природа разом з людиною живе, думає, відчуває, а найголовніше – вона рухається, що є головною ознакою всього живого. Поетеса, підбираючи влучні метафори, стирає межу між життям людини і природи. Вона переконує нас у тому, що світ людини і світ природи – це не два різні світи, а один світ, частини якого взаємодоповнюють одна одну. Тому постійним джерелом метафоризації є зіставлення людських почуттів, людського життя з явищами природи. У цій аналітичній сфері особливо наочно проявляється новаторська робота поетеси. Наприклад, у словосполученні «зажура осіння» іменник зажура означає стан людського смутку, суму в момент розлуки чи втрати. Причому, емоційна експресія в цьому метафоричному сполученні підсилюється традиційним епітетом жіноча печаль, наприклад: Летить над степами зажура осіння, / Летить над землею жіноча печаль (Барабаш, с. 55). У метафоричному контексті слово набуває нового стилістичного звучання. У сполученні з іменником «печаль» воно стає більш предметним, конкретним.

Пейзажні малюнки в поетичних творах С. Г. Барабаш створюються метафорами, які побудовані на конкретизації вражень, відчуттів. Іменникові метафоричні сполучення передають образ, явища на основі схожості з формою конкретного предмета. Так, наприклад, Жовтогарячий Київ дзвонить / каштанами в осінь. / Небо оповіщає музика світлих дзвіниць (Барабаш, с. 62). Сполучення дзвонить каштанами в осінь виникло на основі семи, якій притаманна спільна функціональна дія в поняттях дзвонити дзвоником і дзвонити каштанами. Вказані метафоричні перенесення підсилені вжитим поряд асоціативним метафоричним словосполученням музика світлих дзвіниць.

Опредмечування ознак – загальна тенденція поетичних метафор, що мають форму іменникових сполучень. У сучасній поезії ця загальна тенденція спирається на процес обуденювання, на побутово-предметну конкретизацію понять і явищ, які, звичайно, набувають у загальномовному словнику кожного поета піднесеного звучання. Таким чином, метафоричне значення іменника розкривається або в залежності від синтаксичних функцій його в реченні, або в залежності

від синтаксичних і семантичних зв'язків з іншими словами в реченні. Але семантика слова, метафоричність його значення не створюється контекстом – лексичним чи синтаксичним, а, навпаки, тягне за собою необхідність того чи іншого контексту. Для семантики вирішальну роль відіграє зв'язок слова з реальною дійсністю, тобто позитивні фактори. Наприклад: На перехресті двох самотніх душ, / Що забрели в осінню хуртовину (Барабаш, с. 92).

Лексична система мови збагачується завдяки поповненню її іменниковими сполученнями з метафоризуючим змістом. Поетеса, як досвідчений майстер художнього слова, вклала в логічно-понятійні структури своє вміння переосмислювати явища навколишнього світу і цим естетично збагатила поетичну мову, наприклад: Урочисте землі мовчання / Торкає вічності крило (Барабаш, с. 74).

Вираженню опредмеченої чи якісної ознак через оцінно-експресивне маркування, що покликане активізувати уяву читача, у поетичній творчості слугують прикметникові метафори. Такі тропи допомагають автору найповніше охарактеризувати той чи інший предмет, образ, явище, як-от: Печально зосенілий тихий сад (Барабаш, с. 93); Тонка павутинка журби. Останні терпкі сподівання (Барабаш, с. 53). Прикметникові форми сем, метафоричні перенесення в авторському контексті передають експресію туги, печалі, суму.

Словник прикметникових метафор Світлани Барабаш – особливий світ, який відкриває перед читачем предмет у різноплановій, образній характеристиці. Аналіз поезій мисткині підкреслює безвимірність всесвіту, доводить, що предмети, явища співвідносні з реаліями життя.

Поетика кольорів у метафоричних структурах Світлани Барабаш – явище глибинної структури тексту. Саме колір викликає обширні – далекі й близькі асоціативні зв'язки. Вирази такої конструкції підсилюють образне звучання віршів, створюють емоційний вплив на читача. Улюбленими кольорами поетеси, крім золотих, срібних, виступають і холодні – сині, сірі. Вони передають найрізноманітніші відтінки почуттів: і любові Сірооке моє кохання, / Сіроока моя печаль (Барабаш, с. 86), і сумних відчуттів У дзвінкій високій просині (Барабаш, с. 8), Спадають всі терпкі мої жалі / На кольори – відчужено-холодні (Барабаш, с. 65). Гама кольорів, що виявляє індивідуальну манеру поета, спираючись на потенційну зображену здатність лексичних значень, розширює сполучуваність загальноживаних слів, збагачує їх лексико-семантичну структуру.

Метафори, побудовані на багатозначності кольорової гами, викликають у читача найнесподіваніші асоціації.

Отже, слова на означення кольору, які мають конкретно-чуттєвий зміст, у сполученні з абстрактними поняттями або з поняттями, пов'язаними з внутрішнім станом людини, розкривають свою метафоричну природу. Із назвами світлих, яскравих кольорів у метафоричних словосполученнях поетеса пов'язує події, явища, приємні для людини, ті, що викликають емоції радості, задоволення, щастя; з назвами темних кольорів – риси, явища, які викликають тяжкі, гнітючі почуття.

Найбільшу групу перенесень у поезії Світлани Барабаш становлять ті, в основі яких лежить перенесення якостей і властивостей живих істот у сферу неживих предметів, тобто – персоніфікація образів. Метафори такого змісту несподівано освітлюють семантику конкретної лексики. Часом у поетичних текстах метафоричні перенесення автором створюються для передачі певних людських дій, вчинків, наприклад: А серце оглядається назад (Барабаш, с. 28); Вечір тихо мене пригорнув (Барабаш, с. 102); У вікна тихий вечір загляда (Барабаш, с. 72); Якби ти міг почути, як тихо дише літо (Барабаш, с. 44); Бродить осінь в сонячних калюжах, / Підбира рясний поділ квітчастих (Барабаш, с. 68); Сивий дощ танцює попід хатою (Барабаш, с. 116); А музика і плакала й сміялась, / Пливла в небесне, вірила в земне. / Ридав рояль. Прадавнє озивалось (Барабаш, с. 11); І пам'ять топче стежку через поле (Барабаш, с. 12). Завдяки таким метафоричним перенесенням художня тканина віршів збагачується, поповнюється індивідуально-авторськими поетичними новотворами, розкриває нові потенційні можливості тропів.

Образне мислення і світосприйняття поета сприяють створенню особливо яскравих і виразних метафор. Надання особливостей і дій живих істот, притаманних неживим предметам і явищам неживої природи – одна із специфічних рис поезії С. Барабаш. Уособлення (персоніфікація) є «основним видом метафоризації і художнього освоєння навколишньої дійсності» [2, с. 37].

Особливого поетизму набувають ліричні рядки поезії Світлани Барабаш завдяки вживаним нею персоніфікованим образам природних репрезентантів, як-от: Татарським зіллям задихнулось літо. / Хмеліє червнем золота ріка (Барабаш, с. 17); Зелене свято вбралось у клечання (Барабаш, с. 17). Часом за допомогою персоніфікації в художньому

контексті поетеса створює сакральний світ: Любистком освятився дух оселі (Барабаш, с. 17).

Доволі часто С. Г. Барабаш вживає метафори з метою зображення емоційних, почуттєвих проявів, як-от: І казка чарівна всміхається нам (Барабаш, с. 73); Так світло і тривожно Всесвіт дише (Барабаш, с. 71); І рушники всміхаються на стінах. (...) / Сміється весняна погожа днина (Барабаш, с. 21); І сміються щиро небеса / В щедрім сяйві відігрілись села (Барабаш, с. 77); Осіння стежка за селом / Зустріла нас і засмутилась (Барабаш, с. 99); До кого плакали у небі журавлі? (Барабаш, с. 64).

Інколи в художніх текстах поетеси спостерігаємо метафоричні перенесення-репрезентанти розмовного спрямування: Про що дощі туркочуть за вікном? (Барабаш, с. 64); Холодний вітер так голосить (Барабаш, с. 90); Бринить журбою небо журавлине (Барабаш, с. 65).

Одухотворення в галузі прикметника за допомогою віднесення прикметників на означення явищ живої сфери до неживих предметів має в порівнянні з іменником дещо обмежене застосування, причому в багатьох прикладах спостерігається перехід від чистого зовнішнього одухотворення до більш глибокого – з елементами характеристики психічної, наприклад: Ловлю за поли час як злодія (...). І знов ліплю з його мелодії / Твій образ, профіль, погляд, жест (Барабаш, с. 103).

Семантично цілісну групу слів становлять ті, які відбивають протиставлення людини і тварини, приписування людині певних якостей, характерних тим чи іншим тваринам. Різні якості тварин – зовнішні особливості, їхні звички – лягають в основу абстрагування, переносного вживання цієї назви для характеристики людини. Наприклад: Кохання моє теплі крила згорнуло (...) (Барабаш, с. 109).

Синтаксичні функції прикметника в реченні в порівнянні з іменником більш одноманітні: прикметник виступає або в ролі означення до іменника, або в ролі предикатива, або ж (у прислівниковій формі) у функції ознаки іншої ознаки чи ознаки осіб: Літній вечір мені воскреша / Тепле сяйво очей тернових (Барабаш, с. 105).

Прикметникові метафоричні структури типу «прикметник + іменник» – явище не дуже поширене в поезії Світлани Барабаш. Частіше поетеса розкриває значення прикметникової метафори на фоні широкого контексту, поширюючи її за допомогою інших слів. Але можна виділити окремі метафоричні конструкції, що становлять

сполучення прикметника іменником: засмучена Земля; небо журавлине; Тясмин правічний (Барабаш, с. 45). Такі структури є досить оригінальними і яскраво ілюструють індивідуальний стиль поетеси. Вони можуть поширюватись іншими іменниками, ужитими в переносному значенні. Наприклад: А в слові – болю гострий зрив; І сни прозорі – біло-білі (Барабаш, с. 69).

Підсиленню ознаки, що активізує творчу уяву читача, сприяє вживання іменників разом із дієсловами, які поєднуються в метафоричних структурах за допомогою сполучників чи без них, наприклад: Татарським зіллям задихнулось літо. / Хмеліє червнем золота ріка (Барабаш, с. 17); Зелене свято вбралось у клечання. / Любистком освятився дух оселі (Барабаш, с. 17).

У поетичних текстах метафоричні перенесення нанизуються одне на одне, підсилюючи емоційне сприйняття твору. Так виникають гіперболізовані образи, наприклад: Мою колиску обпалила / Страшна, небачена війна. / Вкраїна тяжко голосила (Барабаш, с. 16); Болять йому важкі дороги (Барабаш, с. 16).

Таким чином, завдяки використанню найрізноманітніших метафоричних сполук, у поезії Світлани Барабаш спостерігається загальна тенденція поетичного мовлення представляти ознаку в конкретних образах, називати її опосередковано, через асоціативні зв'язки між поняттями. Несподівана лексико-семантична сполучуваність виявляє особливості індивідуального стилю поетеси, показує механізм творення індивідуально-авторських метафор на ґрунті узвичаєних загальномовних, традиційних метафор. Мовно-художні образи, створені поетесою, характеризуються художньою довершеністю, де кожна деталь розкриває багатопланову семантику поетичного задуму.

Література

1. Барабаш С. Г. Золоті причали. Кіровоград, 1998. 132 с.
2. Козлова О. С. Структурно-семантичний аналіз метафор у поезії Ліни Костенко. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 34–40.
3. Коцюбинська М. Ф. Образне слово в літературі: Питання художніх тропів. Київ, 1960. 188 с.
4. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ, 1977. 111 с.

References

1. Barabash S. H. *Zoloti prychaly* [Gold berths]. Kirovograd, 1998, 132 p. (in Ukrainian).

2. Kozlova O. S. Strukturno-semantychnyy analiz metafor u poeziyi Liny Kostenko [Structural-semantic analysis of metaphors in poetry of Lina Kostenko]. In: *Dyvoslovo*, 2008, no. 6, pp. 34–40. (in Ukrainian).
3. Kotsyubynska M. F. *Obrazne slovo v literaturi: Pytannya khudozhnikh tropiv* [The Figurative Word in Literature: Questions of Artistic Paths]. Kiev, 1960, 188 p. (in Ukrainian).
4. Rusanivskyy V M. *Diyeslovo – rukh, diya, obraz* [The verb – movement, action, image]. Kiev, 1977, 111 p. (in Ukrainian).

Tetiana Lishtaba, Tetiana Oharienko. Metaphor in the structure of the poetic text of Svetlana Barabash. The article explores metaphors that appropriately and vividly convey the mood and character of the author's style of the famous Ukrainian poetess, scientist Svetlana Barabash. It is established that the structure of the metaphor depends on what lexical relation it expresses. According to this, the semantic core of poetic metaphors is made up of adjectives, nominative or verbal signs. It is noted that most often in the analyzed verses we observe verbal metaphorical transferences. The metaphorical meaning of a verb can also be disclosed in a wide context. Often, to create a holistic image using a verb metaphor, the poet uses constructions that combine several metaphors. It is noted that the lexical system of the language is enriched by replenishing it with nominative combinations with metaphorical content. Adjective metaphors are used in poetic creativity to express qualitative attributes through expressive-expressive markings designed to enhance the reader's imagination. It is established that the provision of the characteristics and actions of living beings inherent in inanimate objects and phenomena of inanimate nature is one of the specific features of S. Barabash's poetry. It is revealed that metaphorical transfers are strung on each other, enhancing the emotional perception of the work. So there are hyperbolic images.

Key words: poetic text, individual style, tropes, metaphor, semantic core.

Ліштаба Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, *ORCID iD*: 0000-0002-6060-0900; tanya@lishtaba.com

Огаренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, *ORCID iD*: 0000-0002-8400-1670; tetogarenko@gmail.com

Про авторів

Аркушин Григорій Львович – доктор філологічних наук, професор кафедри культури та історії української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD: 0000-0002-0698-6347*; hryhor@ukr.net

Васейко Юлія Святославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD: 0000-0001-5227-1097*; jvaseyko@gmail.com

Данилюк Ніна Олексіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD 0000-0002-7373-2902*; nina_daniljuk@ukr.net

Деркач Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD 0000-0002-3607-3119*; lesja76@ukr.net

Зінчук Руслана Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD 0000-0002-5432-7346*; zinchuk_@ukr.net

Костусьяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD: 0000-0002-9795-6038*; nat_kostusyak@ukr.net

Ліштаба Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка; *ORCID iD: 0000-0002-6060-0900*; tanya@lishtaba.com

Марєєв Дмитро Анатолійович – кандидат філологічних наук, асис-тент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухів-ського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; *ORCID iD: 0000-0002-6282-8052*; damar_dim@ukr.net

Масицька Тетяна Євгенівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Східноєвропейського

національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-2375-1179; masytska.tetiana@eenu.edu.ua

Межов Олександр Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-5299-417X; mezhov@ukr.net

Мельник Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0001-5946-0261; ira_melnyk_@ukr.net

Міняйло Роман Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; *ORCID iD*: 0000-0001-9392-594X; roman298@gmail.com

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»; *ORCID iD*: 0000-0002-5064-3122; m.navalna@phdpu.edu.ua

Огаренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка; *ORCID iD*: 0000-0002-8400-1670; tetogarenko@gmail.com

Рогач Оксана Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD* 0000-0002-5304-0837; oksanarog@eenu.edu.ua

Сердега Руслан Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; *ORCID iD* 0000-0001-7064-4547; ruslan.serdega@ukr.net

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; *ORCID iD* 0000-0002-9303-6154; skabm1@gmail.com

Сухарева Світлана Володимирівна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов та перекладу Східноєвропейського

національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0001-5039-582X; svitlanasuhareva@gmail.com

Яручик Ольга Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID iD*: 0000-0002-5194-1105; ola2180@gmail.com

Contents

Functional Aspects of Language Through the Prism of Diversification in the Scientific Paradigms

Nina Danyiuk, Oksana Rohach

Modern Methods and Techniques of Linguistic Studies 7

Nataliia Kostusiak

Expression of Probable Modality in Modern Political Discourse: Ranking
and Peculiarities of Expression 20

Tetiana Masytska, Yulia Vaseiko

Structural Arrangement of Simple Semantically Elementary
Constructions 33

Oleksandr Mezhov, Iryna Melnyk

Communicative-pragmatic and stylistic functions of particles in the works
of Lesya Ukrainka 45

Marian Skab

Reflections on the appeals in the slogans of the presidential election
campaign 2019, or how to "zrobyty vybortsia". 60

Lexical Parameters of Language Functioning

Nataliia Kostusiak, Maryna Navalna

Terms for Denoting Learning Platforms and Services in Online
Communication 77

Roman Minyailo

Potebnia's Basis of Fishing Nomens Classification 96

Topical Issues of Modern Lexicography and Dialectology

Hryhorii Arkushyn

Dialect Words in the Ballad Novel *Blue Chamois* by M. Nesterchuk 108

Dmytro Marieiev

Names of ‘rubel’ and ‘kachalka’ in the eastern polessian dialects 119

Ruslan Serdega

Stylistic Parameters of the Lexicographic Description of the Language of Folklore..... 129

Ukrainian Language in the Linguodidactic Aspect

Larysa Derkach, Ruslana Zinchuk

Organizing an Individual Educational Trajectory in the Process of Formation of Spelling Competence of Students-Philologists..... 141

Issues of Translation Studies and the Language of Literature

Svitlana Sukhareva, Olga Yaruchyuk

August Belovsky and Features of Slavophile Translation of the First Half of the XIX century in Galicia..... 153

Tetiana Lishtaba, Tetiana Oharienko

Metaphor in the Structure of the Poetic Text of Svetlana Barabash 164

About the authors..... 175

Наукове видання

ВОЛИНЬ ФІЛОЛОГІЧНА: ТЕКСТ І КОНТЕКСТ

Українська мова в сучасному науковому вимірі

Збірник наукових праць

Видається з 2006 року

Випуск 29

Упорядкування текстів *І. Мельник*

Редактор і коректор *В. Голюк*
Технічний редактор *В. Іванюк*

Підписано до друку 28.02.2020 р. Формат 60×84¹/₁₆.

Обсяг 17,88 ум. друк. арк., 17,5 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.

Друк – ПП Іванюк В. П., м. Луцьк, вул. Винниченка, 63. Телефон 24-63-41.

Свідоцтво про державну реєстрацію ВЛн 31 від 04.02.2004 р.